

स्थानीय पाठ्यक्रम-हाम्रो खाँडादेवी

शिक्षक स्रोत सामग्री

एकाइ एक (१)

जिल्ला र पालिकाको परिचय तथा भौगोलिक अवस्थिति

१.१ जिल्लाको परिचय :-

रामेछाप नेपालको वागमती प्रदेशमा अवस्थित एक प्राकृतिक मनोरम छाटाले भरिपूर्ण जिल्ला हो । राजधानी छोएको काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला, चिनसँग जोडिएका (सीमा) दोलखा र ओखलढुङ्गा जिल्ला र तराईको भूभाग छोएको सिन्धुली जिल्लाको बीचमा १,५४६ वर्ग कि.मि. क्षेत्रफलसम्म फैलिएको यो जिल्ला प्रचुर मात्रामा प्राकृतिक स्रोत, साधनले भरिपूर्ण पर्यटकीय सम्भावना बोकेको हिमाली जिल्ला हो ।

रामेछाप जिल्ला नेपाली राजनीति, कला, सहित्य, उद्योगी, व्यापारी, विद्वान, संस्कृतिकर्मी, सञ्चारकर्मी सबै प्रतिभाको जन्मस्थल हो । वि.सं. २०५६ को विकेन्द्रीकरण नियमावली अनुसार यो जिल्ला दुर्गमको कोटीमा पर्दछ ।

खाँडादेवी गाउँपालिकाको परिचय :-

प्राकृतिक मनोरम छाटाले भरिपूर्ण खाँडादेवी गाउँपालिका रामेछाप जिल्लाको आठओटा स्थानीय तहमध्ये एक हो । रामेछाप जिल्लाका ८ स्थानीय तहमध्ये २ नगरपालिका र ६ ओटा गाउँपालिकामा रहेका छन् । खाँडादेवी गाउँपालिका सामाजिक, सांस्कृतिक, धार्मिक विविधताले भरिपूर्ण गाउँपालिका हो । यो गाउँपालिका जिल्लाका ८ स्थानीय तहमध्ये राम्रो पर्यटकीय सम्भावना बोकेको गाउँपालिका हो । रामेछाप जिल्लाको साविकको खाँडादेवी, राकाथुम, मझुवा, भिरपानी, पकरबास, माकादुम, गागल भदौरे र पिड्खुरी गा.वि.स.हरूलाई समावेश गरी स्थापना भएको खाँडादेवी गा.पा.जिल्लाकै रणनीतिक अवस्थितिमा रहेको गाउँपालिका हो । प्रशासनिक विभाजन अनुसार साविकका पकरबासलाई हालको ४,५ गरी दुई ओटा वडा र अन्य सात गा.वि.स.लाई सिङ्गै वडा कायम गरी यो गाउँपालिकालाई ९ ओटा वडामा विभाजन गरिएको छ । गाउँपालिकाको केन्द्र र प्रशासनिक कार्यालय वडा नम्बर ६ माकादुममा रहेको छ । यस गाउँपालिकाको नामकरण समेत यस क्षेत्रको चर्चित धार्मिकस्थल खाँडादेवी मन्दिरको नामबाट राखिएको छ ।

१.२ मुख्य विषयवस्तु :-

- रामेछाप जिल्ला तथा पालिकाको परिचय
- रामेछाप जिल्ला तथा खाँडादेवी गा.पा. भौगोलिक अवस्थिति
- रामेछाप जिल्लाको नामकरण
- जिल्ला तथा पालिकाको नक्सा
- जिल्लाको सडगीय र प्रादेशिक क्षेत्रअनुसार विभाजन
- जिल्ला भित्रका पालिका र तिनको सिमाना
- जिल्लाको मुख्य-मुख्य प्राकृतिक तथा धार्मिक स्थलहरूको विवरण
- रामेछाप जिल्लामा रहेका गढी (तिळ्केस्थान गढी र चिसापानी गढी)

१.३ उद्देश्य :-

- रामेछाप जिल्ला तथा पालिकाको परिचय दिन
- रामेछाप जिल्ला तथा खाँडादेवी गा.पा.को भौगोलिक अवस्थितिबारे बताउन
- रामेछाप जिल्लाको नामाकरणबारे बताउन
- जिल्ला तथा पालिकाको नक्सा कोर्न
- जिल्लाको सडगीय र प्रादेशिक क्षेत्रअनुसार विभाजन गर्न
- जिल्लाभित्रका पालिका र तिनको सिमाना भन्न
- जिल्लाको मुख्य-मुख्य प्राकृतिक तथा धार्मिक स्थलहरूको नाम भन्न
- रामेछाप जिल्लामा रहेका गढीको परिचय दिन

१.४ विषयवस्तुको विस्तृतीकरण

जिल्लाको भौगोलिक अवस्थिति

रामेछाप जिल्ला $27^{\circ} 20'$ उत्तरी आक्षांश देखि $27^{\circ} 50'$ उत्तरसम्म र $85^{\circ} 50'$ पूर्वी देशान्तर देखि $86^{\circ} 35'$ पूर्वी देशान्तर सम्म फैलिएको छ। महाभारत पर्वत शृङ्खलादेखि उच्च हिमाली शृङ्खलासम्म विस्तारीत रामेछाप जिल्लाको भू बनोट समुन्द्री सतहदेखि ४२६ मिटरको उचाइदेखि ६९५८ मिटरको नुम्बुर हिमचुली सम्म फैलिएको छ।

आक्षांश : $27^{\circ} 20'$ उत्तरी आक्षांशदेखि $27^{\circ} 50'$ उत्तरसम्म

देशान्तर : $85^{\circ} 50'$ पूर्वी देशान्तरदेखि $86^{\circ} 35'$ पूर्वी देशान्तरसम्म

सबभन्दा अरलो स्थान : ६९५८ मिटरको नुम्बुर हिमचुली

सबभन्दा होचो स्थान : ४२६ मिटरको कोलन्जोर घाट

सिमाना : पूर्व : ओखलढुङ्गा र सोलुखुम्बु

पश्चिम : सिन्धुपाल्चोक र काभ्रेपलाञ्चोक

उत्तर : दोलखा

दक्षिण : सिन्धुली

क्षेत्रफल : १,५४६ वर्ग किलोमिटर

खाँडादेवी गाउँपालिकाको भौगोलिक अवस्थिति

सामुन्द्रिक सतहदेखि करिब ३०० मिटरदेखि १९८५ मिटर उचाइमा अवस्थित यस गाउँपालिकाको क्षेत्रफल १५०.७ वर्ग किलोमिटर छ। यस गाउँपालिकाको पूर्वमा जिल्ला सदरमुकाम रहेको मन्थली नगरपालिका, पश्चिममा सुनापति गाउँपालिका, उत्तरमा दोरम्बा शैलुड गाउँपालिका र दक्षिणमा सुनकोशी नदी र सिन्धुली जिल्ला रहेका छन्। तामाकोशी, सुनकोशी, भोटेखोला, दुर्गानदी, भटौली खोला र गोपी खोला आदि सिँचाइका स्रोतहरू रहेका छन्।

रामेछाप जिल्लाको नामकरण

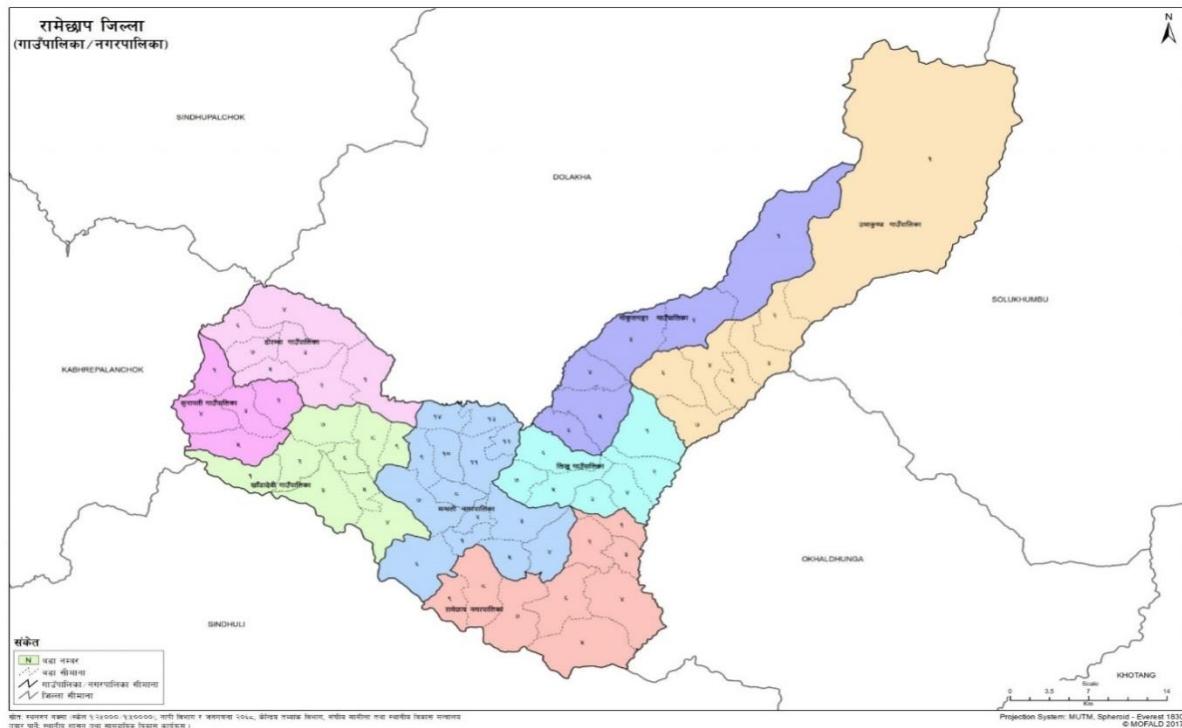
रामेछाप जिल्लाको नाम किन, कसरी र कहिलेदेखि रहन गयो भन्ने सन्दर्भमा एक रोचक लोकोक्ति रहेको भए तापनि रामेछापबासीमा यसबारेमा विविध मत रहेको पाइन्छ।

हालको रामेछाप डाँडाको वरिपरि प्राचीनकालदेखि हालसम्म तामाङ जातिको बाहुल्यता रहेको पाइन्छ। तामाङ भाषामा 'रा' भनेको भेडा बाखा 'मे' भनेको गाई गोरु र 'छाप' भनेको चरन क्षेत्र वा खर्क भन्ने जनाउँछ। तामाङहरूले रामेछापको मुख्य डाँडाको भागलाई आफ्नो भाषामा रामेछाप भनेर भेडा बाखा र गाई गोरुको चरण क्षेत्र भन्ने अर्थमा प्रयोग गरेकोले यस ठाउँको नाम रामेछाप रहन गएको भन्ने जनबोली रहेको पाइन्छ।

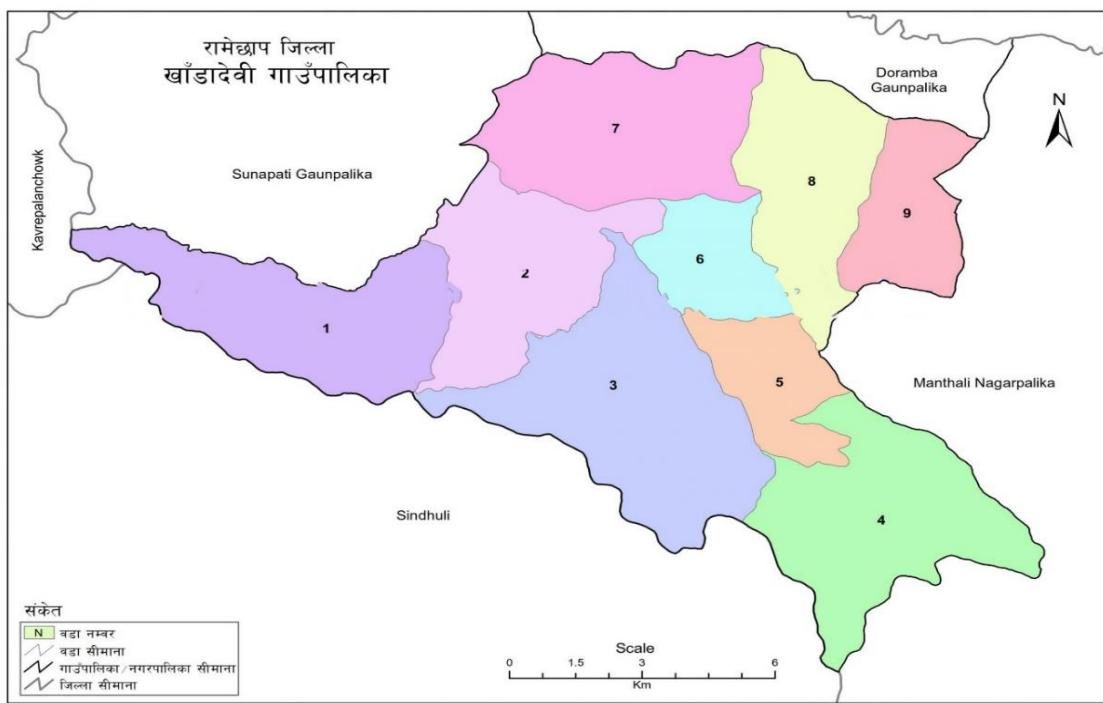
यसैगरी स्थानीय किम्बदन्तीअनुसार इतिहासको कुनै समयमा रामेछापको मुख्य स्थान हालको रामेछाप डाँडाको वरिपरि तामाङ जातिको बस्ती रहेको, त्यहाँ राम नाम गरेको एक जना व्यक्ति (तामाङ) ले तत्कालीन राजाबाट त्यस स्थानको मुक्तियारी रूपमा विर्ता पाएको र उसबाट नै त्यस स्थानको भोगचलन र छाप समेत चल्दथ्यो। 'राम' भन्ने तिनै व्यक्तिको नामको छाप चल्ने भएको कारण अन्यत्रबाट त्यहाँ आई बसोबास गर्ने मानिसहरूले 'राम' भन्ने व्यक्तिबाट छाप (जग्गा, जमिन भोगचलन गर्ने अधिकार प्राप्त गरी बसोबास गर्ने गरेको र दुवै शब्द 'राम' 'छाप' संयुक्त रूपमा प्रयोग गर्दा अपभ्रंश भई कालान्तरमा रामेछाप नाम हुन गएको भन्ने जनबोली पनि प्रचलित रहेको पाइन्छ।

जिल्ला तथा पालिकाको नक्सा

रामेछाप जिल्लाको नक्सा



खाँडादेवी गाउँपालिकाको नक्सा



जिल्लाको सङ्घीय र प्रादेशिक निर्वाचन क्षेत्रअनुसार विभाजन

रामेछाप जिल्लामा ६४ वटा वडा रहेका छन् । यस जिल्लामा स्थानीयतहले तोकेको १० वटा र निर्वाचन आयोगले तोकेको १७५ वटा मतदानस्थल रहेका छन् । सङ्घीय निर्वाचन क्षेत्रअनुसार यस जिल्लाबाट १ जना संघीय सांसद र २ जना प्रादेशिक सांसद निर्वाचित भई जाने व्यवस्था छ ।

जिल्लाभित्रका पालिका र तिनको सिमाना :

रामेछाप जिल्लामा ८ वटा स्थानीयतहहरू छन् । जहाँ रामेछाप न.पा. र मन्थली न.पा. गरी २ वटा न.पा. रहेका छन् । गोकुलगंगा, उमाकुण्ड, दोरम्बा शैलुड, सुनापति, खाँडादेवी, लिखु तामाकोशी गरी ६ वटा गा.पा.रहेका छन् ।

दोरम्बा शैलुड गा.पा.

पूर्व : मन्थली न.पा.,

पश्चिम : सुनापति गा.पा. र काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला

उत्तर : काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला

दक्षिण : सुनापति गा.पा. र खाँडादेवी गा.पा.

सुनापति गा.पा.

पूर्व : खाँडादेवी गा.पा.

पश्चिम : काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला

उत्तर : दोरम्बा शैलुड गा.पा. र काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला

दक्षिण : सिन्धुली जिल्ला

खाँडादेवी गा.पा.

पूर्व : मन्थली न.पा.

पश्चिम : सुनापति गा.पा.

उत्तर : दोरम्बा शैलुड गा.पा.

दक्षिण : सिन्धुली जिल्ला

लिखुतामाकोशी गा.पा.

पूर्व : ओखलढुङ्गा जिल्ला

पश्चिम : मन्थली न.पा

उत्तर : दोलखा जिल्ला, उमाकुण्ड गा.पा., गोकुलगढ्गा गा.पा.

दक्षिण : रामेछाप न.पा.

गोकुलगढ्गा गा.पा.

पूर्व : उमाकुण्ड गा.पा. र लिखुतामाकोशी गा.पा.

पश्चिम : मन्थली न.पा र दोलखा जिल्ला

उत्तर : दोलखा जिल्ला र उमाकुण्ड गा.पा.

दक्षिण : लिखुतामाकोशी गा.पा.

उमाकुण्ड गा.पा.

पूर्व : सोलुखुम्बु जिल्ला र ओखलढुङ्गा जिल्ला

पश्चिम : दोलखा जिल्ला, गोकुलगढ्गा गा.पा.

उत्तर : दोलखा जिल्ला र सोलुखुम्बु जिल्ला

दक्षिण : ओखलढुङ्गा जिल्ला र लिखुतामाकोशी गा.पा.

मन्थली न.पा.

पूर्व : रामेछाप न.पा. र लिखुतामाकोशी गा.पा.

पश्चिम : खाँडादेवी गा.पा. र दोरम्बा शैलुड गा.पा.

उत्तर : दोलखा जिल्ला

दक्षिण : सिन्धुली जिल्ला र रामेछाप न.पा.

रामेछाप न.पा.

पूर्व : ओखलढुङ्गा जिल्ला

पश्चिम : मन्थली न.पा

उत्तर : लिखुतामाकोशी गा.पा.

दक्षिण : सिन्धुली जिल्ला रहेका छन्।

रामेछाप जिल्लाभित्रका प्राकृतिक धार्मिक स्थलहरूको संक्षिप्त विवरण

धार्मिक स्थल

क्र.सं.	धार्मिक स्थल	स्थान	कैफियत
१	खाँडादेवी मन्दिर	खाँडादेवी गा.पा.	
२	अग्लेश्वर महादेवस्थान	खाँडादेवी गा.पा.	
३	शिवालय मन्दिर	चुचुरे गुम्डेल	
४	उमाकुण्ड मन्दिर	चुचुरे गुम्डेल	
५	भृद्गेश्वर महादेव	बिजुलीकोट	
६	नर्मदेश्वर महादेव	खिम्ती	
७	भिमेश्वर महादेव	गेलु चिसापानी	
८	स्थानापति महादेव	पुरानागाउँ	
९	गोब्रेश्वर महादेव	ठोसे	
१०	त्रिपुरेश्वर महादेव	दुरागाउँ	

११	केवलेश्वर महादेव	रामेश्वरप	
१२	गोकर्णेश्वर महादेव	चिसापानी	
१३	शतलिङ्गेश्वर महादेव	गुन्सी	
१४	त्रिवेणी मन्दिर	भटौली	
१४	शैलुड्गेश्वर महादेव	डडुवा	

प्राकृतिक स्थल

जलसम्पदा :

खिम्तीखोला, मिल्तीखोला, तामाकोशी, लिखु, चौरीखोला, सुकाजोर, सुनकोशी, तिल्पुड, भटौली, सुरमा, पोकु, फर्पु, रणजोर खोला, जटापोखरी, पाँचपोखरी, भालेपोखरी, भूतपोखरी आदि ।

वनसम्पदा : (जडिबुटी)

पदमचाल, सर्पगन्ध, चिराईतो, सुनपति, रक्तचन्दन, टिम्बुर, जटामसी, निर्मसी, पाँचओंले, ठूलीओखती, पाखनबेद, वेल, हर्रो, बर्रो, अमला, पानीअमला, घोडताप्रे आदि ।

धार्मिक स्थल :

क्र.सं.	धार्मिक स्थल	स्थान	कैफियत
१	निलकणठेश्वर महादेव	म.न.पा. -२ कठजोर	
२	शारदादेवी मन्दिर	ऐरम्बास म.न.पा.-२ लिखुतामाकोशी सिमाना	
३	बालकन्यादेवी	बाबियाखर्क, रा.न.पा.-९, सिम्ले	
४	डुकुरसिंह मन्दिर	म.न.पा.-६	
५	जट्टेश्वर महादेव	विजुलीकोट लिखुतामाकोशी गा.पा.	
६	भिमसेन मन्दिर	चिसापानी	

७	थानापति मन्दिर	सुनारपानी मचाबारी	
८	सेतिदेवी मन्दिर	सालु म.न.पा.-४	
९	साक्षात् सेतीदेवी	त्रिवेणीघाट	
१०	लक्ष्मीनारायण मन्दिर	गणेशचोक, बाबियाखर्क रा.न.पा.-८	
११	रामसिता मन्दिर	करमबोट म.न.पा.-१	
१२	तारकेश्वर महादेव मन्दिर	सानीमढौ म.न.पा.-१	
१३	शतलिङ्गेश्वर मन्दिर	गुन्सी	
१४	जाल्पादेवी मन्दिर		
१५	भिमसेनस्थान मन्दिर	पकरबास खाँडादेवी गा.पा.-५	
१६	शितलादेवीथान मन्दिर	शितलचोक कँडहर म.न.पा.-१	
१७	दुडगेश्वर महादेव	म.न.पा.-१	
१८	नागदुडगा	खाँडादेवी-७ चोप्राड	

सडकहरू :

मध्यपहाडी लोकमार्ग, वि.पी. राजमार्ग, अरनिको राजमार्ग, मन्थली-गाल्बा-बेथान सडक, मन्थली-दोरम्बा-गुन्सी सडक, मन्थली-रामेछाप- कोलोन्जोर सडक, मन्थली-साँघुटार-घोडाखोरी सडक, सेलेघाट-मन्थली-खिम्ती सडक, काठमाडौ-मुढे-मन्थली सडक

पशुपन्थी :

चितुवा, भालु, मृग, दुम्सी, स्याल, खरायो, मलसाप्रो, कालिज, मयुर, कोइली, सुगा, मैनाचरी, सारौं, गौथली, चिभेचरी, लामपुच्छे, तितो, दुकुर, भँगरो, मलेवा, परेवा, काग, गिढ, चमेरो, चिल, बकुल्ला, हुटीट्याउ, बनढाडे, लोखर्के आदि ।

खनिज सम्पदा :

क्र.सं.	खनिज सम्पदा	स्थान	कैफियत
१	फलाम खानी	ठोसे, गुप्तेश्वर, रामेछाप	

२	अभ्रख	रामपुर, सुकाजोर	
३	स्लेट ढुङ्गा	गुमदेल, प्रिती, बेताली, दुरागाउँ, ठोसे	
४	मार्वल	गुप्तेश्वर, भुजी, हिमगढ्गा	
५	शिलाजित	भिरपानी, पकरबास	
६	चुनढुङ्गा	वाम्ती, कुँभुकास्थली, भुजी, गुप्तेश्वर	
७	कुरीन ढुङ्गा	रामपुर, सुकाजोर, वाम्ती, कुँभुकास्थली	
८	शिशा	भुजी, चनखु, प्रिती	
९	गन्धक	भुजी, टोकरपुर	

वनजड्गाल :

१. साक्षात् सेतिदेवी सा.व.उ.समूह म.न.पा. ३ पुरानागाउँ

२. भ्याउरे पडेरीपाखा सा.व.उ. समूह म.न.पा.-१

३. तिलेचौर सा.व.उ. समूह म.न.पा.

४. सल्लेनी सा.व.उ. समूह खाँडादेवी राकाथुम

५. डाँडेको कान्लाबारी समूह म.न.पा.-१

६. धार्जु सामुदायिक वा खाँडादेवी धार्जु

७. सानिमदौ सा.व.उ. समूह म.न.पा.-१ सानीमदौ

८. सल्लेनी सा.व.उ. समूह खाँडादेवी-४ पकरबास

९. सल्लेनी सा.व.उ. समूह खाँडादेवी-४ पकरबास

१०. पुरोनीधारी सा.व.उ. समूह म.न.पा.-६ भलुवाजोर

११. सल्लेनी सा.व.उ.समूह रा.न.पा.-५ रामपुर

१२. पञ्चबाली सा.व.उ.समूह हिमगढ्गा

१३. सिलिङ्गे चट्टेदुङ्गा सा.व.उ.समूह रा.न.पा.-५ ओखरेनी

अंग्रेजसँगको युद्धका क्रममा नेपालका सेनालाई यस गढीमा प्रशिक्षण दिएर युद्ध गर्न सिन्धुली गढी पठाइएको पाइन्छ । जिल्लाकै ऐतिहासिक छुटौटै पहिचान अनि महत्व बोकेको मन्थली नगरपालिका- द चिसापानीमा रहेको यो गढी अहिले आन्तरिक पर्यटकको रोजाइमा परेको छ ।

१.५ सारांश /निष्कर्ष

रामेछाप जिल्ला विकट हिमाली जिल्ला भए तापनि ऐतिहासिक, प्राकृतिक तथा धार्मिक दृष्टिकोणले धनी जिल्लाको रूपमा रहेको मानिन्छ । यहाँका धार्मिक तथा प्राकृतिक सम्पदाहरूलाई परिचालन गर्न सकियो भने यो जिल्ला आर्थिक दृष्टिकोणले सम्पन्न हुन सक्छ । यस जिल्लामा रहेका प्राकृतिक तथा धार्मिक सम्पदाहरूको प्रचार प्रसार तथा संरक्षण सम्बर्द्धन गर्नका लागि स्थानीयतहले सब्दो सहयोग र समन्वय गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

एकाई २

प्राकृतिक स्रोत र सम्पदाहरू

१ परिचय

प्राकृतिमा उपलब्ध स्रोतसाधनलाई प्राकृतिक सम्पदा भनिन्छ । हिमाल, नदी, ताल, झरना, खोला, डाँडाकाँडा, वनजड्गल पाकृतिक सम्पदा हुन् । नेपाल प्राकृतिक स्रोतसाधनमा सम्पन्न देश हो । खाँडादेवी गाउँपालिकामा पनि अनेकौं प्राकृतिक स्रोत र सम्पदा रहेका छन् । नदी, खोला खोल्सा, वनजड्गल, चौर, डाँडा, गुफालगायत अनेकौं सम्पदा खाँडादेवी गाउँपालिकामा महत्वपूर्ण प्राकृतिक सम्पदाका रूपमा रहेका छन् । प्राकृतिक सम्पदा मानिसको जीवन र जीविकाको आधार भएकाले प्राकृतिक सम्पदाको दिगो उपयोग, संरक्षण र संवर्धनमा अत्यन्तै संवेदनशील हुनुपर्छ ।

२ मुख्य विषयवस्तु

- प्राकृतिक सम्पदाहरू
- प्राकृतिक सम्पदाको महत्व र उपयोगिता

- प्राकृतिक स्रोत र सम्पदाहरूको संरक्षण योजना
- औषधीय गुण भएका विरुवा(जडीबुटीहरू)
- आफ्नो वरपर पाइने जडीबुटीहरूको विशेषता तथा जडीबुटीहरूको रोग विशेष उपयोगिता
- आफ्नो वरपर पाइने औषधीय गुण भएका विरुवा (जडीबुटी)हरूको खोज अनुसन्धान र संरक्षण

३ उद्देश्य

- आफ्नो वरपर पाइने प्राकृतिक सम्पदाको पहिचान गर्न,
- आफ्नो वरपरका प्राकृतिक सम्पदाका महत्त्व र उपयोगिताबारे वर्णन गर्न,
- आफ्नो वरपरका प्राकृतिक सम्पदाहरूको संरक्षण तथा संवर्धनमा सहभागी हुन,
- आफ्नो वरपर पाइने औषधीय गुण भएका विरुवा.(जडीबुटी)हरूको पहिचान गर्न,
- आफ्नो वरपर पाइने औषधीय गुण भएका विरुवा.(जडीबुटी)हरूको विशेषता, महत्त्व तथा रोग विशेष उपयोगिता बताउन,
- आफ्नो वरपर पाइने औषधीय गुण भएका विरुवा.(जडीबुटी)हरूको खोज अनुसन्धान र संरक्षण गर्न,

४ विषयवस्तुको विस्तृतीकरण

प्राकृतिक सम्पदाहरू

क. वनजड्गल

प्राकृतिक स्रोत र सम्पदामध्ये वनजड्गल पनि एक हो । रुख विरुवाहरूले ढाकेको क्षेत्रलाई नै वनजड्गल भनिन्छ । नेपाल वन सम्पदामा धनी देश हो । नेपालको लगभग ४० प्रतिशत भूभाग वनले ओगटेको छ । वनजड्गलको सही सदुपयोग गरी सर्वसाधारण जनताको आधारभूत आवश्यकता पूरा गर्न, सामाजिक तथा आर्थिक विकास गर्न तथा स्वस्थ वातावरणको प्रवर्धन गर्न सरकारले राष्ट्रिय वनलाई व्यवस्थित वन, संरक्षित वन सामुदायिक वन, कबुलियत वन र धार्मिक वनको रूपमा व्यवस्थापन गरेको देखिन्छ ।

सामुदायिक, कबुलियत, धार्मिक र निजी वनको छोटो परिचय

१. सामुदायिक वन

सामुहिक हितको लागि वनको विकास, संरक्षण र उपयोग गर्न उपभोक्ता समूहलाई सुम्पेको राष्ट्रिय वनलाई नै सामुदायिक वन भनिन्छ । सामुदायिक वनको उपभोक्ता समुहले कार्य योजनाबमोजिम

वनको विकास, संरक्षण, उपयोग, व्यवस्थापन गर्न तथा स्वतन्त्र रूपले वन पैदावरको मूल्य निर्धारण गरी बिकी वितरण गर्न सबैदछ ।

२. कबुलियत वन

वन पैदावरमा आधारित उद्योगहरूलाई आवश्यक पर्ने कच्चा पदार्थ उत्पादन गर्न, वृक्षरोपण गरी वन पैदावरको उत्पादनमा अभिवृद्धि गरी बिकी वितरण गर्न वा उपयोग गर्न, वनको संरक्षण र विकास हुने गरी कीट, पतझगतथा वन्यजन्तुको फार्म सञ्चालन गर्न, गरिबीको रेखामूनि रहेका जनताको गरिबी न्यूनीकरण गर्न वनको संरक्षण र विकास हुने गरी तोकिए बमोजिम आय आर्जन हुने कार्यक्रम सञ्चालन गर्न प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापित कुनै संस्था वन पैदावारमा आधारित उद्योग वा समुदायलाई प्रदान गरिएको राष्ट्रिय वन नै कबुलियत वन हो ।

३. धार्मिक वन

वनको विकास, संरक्षण र उपयोग गर्न कुनै धार्मिक निकाय, समूह वा समुदायलाई सुम्पिएको वनलाई धार्मिक वन भनिन्छ । धार्मिक वनमा रहेका वन पैदावार सम्बन्धित धार्मिक निकाय, समूह वा समुदायले व्यापारिक प्रयोजन बाहेकका अन्य धार्मिक कार्यमा उपयोग गर्न सबैदछ ।

४. निजी वन

प्रचलित कानूनबमोजिम कुनै व्यक्ति वा संघसंस्थाको हक पुग्ने निजी जग्गामा बिरुवाहरू लगाई हुक्काएको वा संरक्षण गरिएको वन नै निजी वन हो । निजी वन धनीले निजी वनको विकास, संरक्षण र व्यवस्थापन गर्न तथा वन पैदावरको उपभोग गर्न वा मूल्य निर्धारण गरी बिकी वितरणसमेत गर्न सकिने व्यवस्था रहेको छ ।

खाँडादेवी गाउँपालिका पनि वन सम्पदामा धनी नै देखिन्छ । खाँडादेवी गाउँपालिकाका विभिन्न क्षेत्रहेका वनहरूको संक्षिप्त जानकारी तल दिइएको छ ।

खाँडादेवी गाउँपालिकाको वनजड्गाल

१. परिचय

खाँडादेवी गाउँपालिकाको वनक्षेत्रमा उल्लेख्य योगदान दिने वनस्पति नै वनजंगल हो । यसले समाजलाई स्वच्छ, पर्यावरण दिनुका साथै वन पैदावारबाट फाइदा लिन मद्दत गर्दछ । सामुदायिक, कबुलियत, धार्मिक, निजी आधारमा वनलाई वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ ।

२. मुख्य विषयवस्तु

समाजको सर्वोपरि हितका लागि पर्यावरण स्वच्छ, प्राणीमैत्री वातावरण निर्माण गरी सम्बन्धित गाउँ/नगरसँग सम्बन्धित रहेर आ-आफ्नो क्षेत्रको स्वामित्व ग्रहण गराउने उद्देश्यका साथ नियमको परिधिमा रही समुदाय-समुदायमा संरक्षित वन नै सामुदायिक, कबुलियत, धार्मिक वन हुन् ।

३. उद्देश्य

प्रत्यक्ष रूपमा सरोकारवालाहरूको सहभागिता र जिम्मवारीमा राज्यले व्यवस्था गरेको ऐन कानुनबमोजिम वन व्यवस्थापनका लागि गठन गरिने समुह नै वन उपभोक्ता समिति हो ।

- समूदायको हित उपर कार्य गर्न ।
- समुदाय नै जिम्मेवार कर्तव्य निष्ठ बनाई वन पैदावार संरक्षण सम्बद्धन गर्न ।
- वनको वर्गीकृत गरी नियम ऐन कार्यान्वयन गर्न

४. विषय वस्तुको विस्तृतीकरण

खाँडादेवी गा.पा.का प्रत्येक वडा टोल, समुदायमा रहेको साभा संस्था नै वन हो । यसलाई तिन भागमा समेत वर्गीकृत गरिएको छ ।

- सामुदायिक वन
- कबुलियत वन
- धार्मिक वन

वनका नाम र प्रकार	स्थान	वनस्पतिहरू
• गोपी खोला सामुदायिक वन	गोपीखोला, राकाथुम	लालीगुराँस, उत्तिस, पैंयु, धॅंगारो, सल्ला चिलाउने जस्ता वनस्पति
• भुरुमे सामुदायिक वन	लुभु चपाडी, राकाथुम	खयर, बेल, आँप, कटर, सिसौ, बर्रा जस्ता वनस्पति
• घोर्मा खोला सामुदायिक वन	कुसुमबोट, राकाथुम	खयर, बेल, आँप, कटर, सिसौ, बर्रा जस्ता वनस्पति
• सल्लेनी सामुदायिक वन	खोलाधारी, राकाथुम	खयर, बेल, आँप, कटर, सिसौ, बर्रा जस्ता वनस्पति

• ठिलकोट कबुलियत वन	राकाथुम	ख्यर, बेल, आँप, कटर, सिसौ, बर्रा जस्ता वनस्पति
• मकवानपुर कबुलियत वन	राकाथुम	ख्यर, बेल, आँप, कटर, सिसौ, बर्रा जस्ता वनस्पति

वडा न. २ मझुवामा रहेका वनहरू

वनका नाम र प्रकार	स्थान	वनस्पति
• भुस्कुन सामुदायिक वन	मझुवा	लालीगुराँस, उत्तिस, काफल, हर्रो, बर्रो, पैयु, धँगेरो, सल्ला चिलाउनेलगायत अनेकौं वनस्पतिहरू
• घोर्मा सामुदायिक वन	मझुवा	लालीगुराँस, उत्तिस, काफल, हर्रो, बर्रो, पैयु, धँगेरो, सल्ला चिलाउनेलगायत अनेकौं वनस्पतिहरू

वडा न. ३ भीरपानीमा रहेका वनहरू

वनका नाम र प्रकार	स्थान	वनस्पति
• कुतुर्सा भैंसेश्वरी सामुदायिक वन	कुतुर्सा	सतिबेर धँगेरो, सल्ला, गुराँस जस्ता वनस्पतिहरू
• तारेभिर सामुदायिक वन	घिच्याड	बेल, ख्यर, सल्लो, सतिबेर धँगेरो, जस्ता वनस्पतिहरू
• घोर्मा वंशेटार सामुदायिक वन	सित्खा	बेल, ख्यर, सतिबेर धँगेरो, जस्ता वनस्पतिहरू
• बालीदेवी सामुदायिक वन	चिसापानी	सल्लो, उत्तिस, सतिबेर धँगेरो, जस्ता वनस्पतिहरू
• भीमसेन सामुदायिक वन	छाप	बेल, ख्यर, साल, सतिबेर धँगेरो, जस्ता वनस्पतिहरू
• डडेपु सामुदायिक वन	डब्खा	बेल, ख्यर, सतिबेर धँगेरो, जस्ता वनस्पतिहरू

वडा न. ४का वनहरू:

वनका नाम र प्रकार	स्थान	वनस्पति
• हर्बोटे सामुदायिक वन	फलौटे	साल, सल्ला, चिलाउने, सतिबेर, फँडिर जस्ता वनस्पतिहरू
• पञ्चकन्या सामुदायिक वन	पुछिघाट	बेल, खयर, तित्री, अमला, करम, दबदबे जस्ता वनस्पतिहरू
• सनपुरी तिलेखोला सामुदायिक वन	सानो आँप, रजगाउँ	बेल, खयर, धँगेरो, सतिबेर जस्ता वनस्पतिहरू
• कुइभिर सामुदायिक वन	रजगाउँ, लोखर	बेल, खयर, धँगेरो, सतिबेर जस्ता वनस्पतिहरू
• सिद्धेश्वर सामुदायिक वन	बेनी पाखो	बेल, खयर, धँगेरो, सतिबेर जस्ता वनस्पतिहरू
• गोल्मा राजा सामुदायिक वन	राम्चे	सल्ला, चिलाउने, सतिबेर जस्ता वनस्पतिहरू
• त्रिवेणी सामुदायिक वन	आँपघारी	बेल, खयर, धँगेरो, सतिबेर जस्ता वनस्पतिहरू
• ठुलो सामुदायिक वन	पकरवास	बेल, खयर, धँगेरो, सतिबेर जस्ता वनस्पतिहरू
• रक्तमालासामुदायिक वन	पकरवास	साल, चिलाउने, सतिबेर जस्ता वनस्पतिहरू
• धार्मिक वन	त्रिवेणी	बेल, खयर, धँगेरो, सतिबेर जस्ता वनस्पतिहरू
• गणेश धार्मिक वन	सिम्ले	करम, फँडिर, सतिबेर जस्ता वनस्पतिहरू
• सनपुरी कबुलियत वन	सानो आँप	बेल, खयर, धँगेरो, सतिबेर जस्ता वनस्पतिहरू
• मनपाखो कबुलियत वन	रजगाउँ	बेल, खयर, धँगेरो, सतिबेर जस्ता वनस्पतिहरू
• गौँडे कबुलियत वन	गौँडे	सतिबेर, धँगेरो, सल्ला जस्ता वनस्पतिहरू
• चनौटेदेवी गैरा कबुलियत वन	पुछिघाट	बेल, खयर, तित्री, अमला, करम, दबदबे जस्ता वनस्पतिहरू
• चनौटेदेवी कबुलियत वन	पुछिघाट	बेल, खयर, तित्री, अमला, करम, दबदबे जस्ता वनस्पतिहरू
• थालबारी कबुलियत वन	पुछिघाट	बेल, खयर, तित्री, अमला, करम, दबदबे जस्ता वनस्पतिहरू

• रातो डाँडा कबुलियत वन	पुछिघाट	बेल, खयर, तित्री, अमला, करम, दबदबे वनस्पतिहरू	जस्ता
• भुप्पापाखा कबुलियत वन	पुछिघाट	बेल, खयर, तित्री, अमला, करम, दबदबे वनस्पतिहरू	जस्ता
• चिहान डाँडा कबुलियत वन	पुछिघाट	बेल, खयर, तित्री, अमला, करम, दबदबे वनस्पतिहरू	जस्ता
• सिघे पाखा कबुलियत वन	पुछिघाट	बेल, खयर, तित्री, अमला, करम, दबदबे वनस्पतिहरू	जस्ता

वडा न. ५ का वनहरू:

वनका नाम र प्रकार	स्थान	वनस्पति	
• हर्बोटे सामुदायिक वन	फलाँटे	साल, सल्ला, चिलाउने, सतिबेर, फैंडिर वनस्पतिहरू	जस्ता
• सालधारी गैरी सामुदायिक वन	ज्यामिरे	साल, सल्ला, चिलाउने, सतिबेर, फैंडिर वनस्पतिहरू	जस्ता
• शुलीथुम्का सामुदायिक वन	गोगनपानी	गुराँस, कटुस, बाँझ, अड्गेरी, सल्ला, चिलाउने जस्ता वनस्पतिहरू	
• देउराली कोलेपाखा सामुदायिक वन	भोटेचौर, पात्लेपानी	गुराँस, सल्ला, चिलाउने, सतिबेर वनस्पतिहरू	जस्ता
• पौवापाखा सामुदायिक वन	धारापानी	गुराँस, सल्ला, चिलाउने, सतिबेर वनस्पतिहरू	जस्ता

वडा न. ६ का वनहरू:

वनका प्रकार	स्थान	वनस्पति
• दुर्गा नदी सामुदायिक वन	माकादुम	उत्तिस, अड्गेरी, काफल, चिलाउने, गुराँस, सतिबेर जस्ता वनस्पतिहरू

• ढाँडेखोला सामुदायिक वन	सिम्ले	उत्तिस , चिलाउने, गुराँस, सतिबेर जस्ता वनस्पतिहरू
• माहाँकाल भेडीखोर सामुदायिक वन	खत्री गाउँ	उत्तिस,अड्गेरी,काफल, चिलाउने, गुराँस, सतिबेर जस्ता वनस्पतिहरू
• लक्ष्मण साइवारी सामुदायिक वन	माकादुम, खत्री गाउँ	उत्तिस,अड्गेरी,काफल, चिलाउने, गुराँस, सतिबेर जस्ता वनस्पतिहरू

वडा न. ७ का वनहरू:

वनका नाम र प्रकार	स्थान	वनस्पति
• रानीवन सामुदायिक वन	टिमु	गुराँस, कटुस, चिलाउने, उत्तिस,सल्ला जस्ता वनस्पति
• गुन्डुगोल सामुदायिक वन	टिमु	गुराँस, कटुस, चिलाउने, उत्तिस,सल्ला जस्ता वनस्पति
• ढोलीपाखा सामुदायिक वन	सल्लेनी	गुराँस, कटुस, चिलाउने, उत्तिस,सल्ला जस्ता वनस्पति
• धर्जुक सामुदायिक वन	धार्जुक	उत्तिस,सल्ला जस्ता वनस्पति
• बालीदेवी सामुदायिक वन	थान्सिङ	गुराँस, कटुस, चिलाउने, उत्तिस,निगालो,बाँस जस्ता वनस्पति
• भगवती सामुदायिक वन	थान्सिङ	गुराँस, कटुस, चिलाउने, उत्तिस,निगालो,बाँस जस्ता वनस्पति
• खोपपाखा कबुलियत वन	थान्सिङ	गुराँस, कटुस, चिलाउने, उत्तिस,निगालो,बाँस जस्ता वनस्पति
• पातलधारा कबुलियत वन	थान्सिङ	गुराँस, कटुस, चिलाउने, उत्तिस,निगालो,बाँस जस्ता वनस्पति

वडा न. ८ का सामुदायिक वनहरू:

वनका प्रकार	स्थान	वनस्पति

• मानेदेउराली सामुदायिक वन	भदौरे	गुराँस, कटुस, चिलाउने, उत्तिस, सल्ला, पैयु, मौवा, बाँझ जस्ता वनस्पतिहरू
• धर्मशाला बालीदेवी सामुदायिक वन	दियाले	गुराँस, कटुस, चिलाउने, उत्तिस, सल्ला, पैयु, मौवा, बाँझ जस्ता वनस्पतिहरू
• विष्णुमति सामुदायिक वन	चिरडखु	गुराँस, कटुस, चिलाउने, उत्तिस, सल्ला, पैयु, मौवा, बाँझ जस्ता वनस्पतिहरू
• नमोबुद्ध सामुदायिक वन	गागल	चिलाउने, उत्तिस, सल्ला जस्ता वनस्पतिहरू
• कन्चेर्ने सामुदायिक वन	भदौरे	गुराँस, कटुस, चिलाउने, उत्तिस, सल्ला, पैयु, मौवा, बाँझ जस्ता वनस्पतिहरू
• सल्लेनी सामुदायिक वन	चिरडखु	गुराँस, कटुस, चिलाउने, उत्तिस, सल्ला, पैयु, मौवा, बाँझ जस्ता वनस्पतिहरू
• धारा खोला कबुलियत वन	सिम	गुराँस, कटुस, चिलाउने, उत्तिस, सल्ला, पैयु, मौवा, बाँझ जस्ता वनस्पतिहरू

वडा न.९का वनहरू:

वनका प्रकार	स्थान	वनस्पति
• साइथान सिस्नेरी सामुदायिक वन	साइथान, खोलाखर्क	मौवा, उत्तिस, कटुस, गुराँस, चिलाउने जस्ता वनस्पति
• खानीखोला सामुदायिक वन	खानीखोला, अदुवाबारी	मौवा, उत्तिस, कटुस, गुराँस, चिलाउने जस्ता वनस्पति
• अँधेरी वन (संरक्षित)	गोगने	मौवा, उत्तिस, कटुस, गुराँस, चिलाउने जस्ता वनस्पति
• श्री थानापति महादेव छिता सामुदायिक वन	खानीखोला	मौवा, उत्तिस, कटुस, गुराँस, चिलाउने जस्ता वनस्पति

वनजडगलको महत्त्व

मानिसबै लागि वनजड्गलको ठुलो महत्त्व छ । मानिसले स्वच्छ हावा र पानी वनजड्गलबाट प्राप्त गर्दछ । मानिसबै लागि आवश्यक पर्ने काठ, दाउरा, घाँस, सोत्तरका साथै विभिन्न बहुमूल्य जडीबुटीको स्रोत पनि वन नै हो । वन विभिन्न दुर्लभ वन्यजन्तु तथा चराचुरुड्गीको वासस्थान पनि हो । भूक्षय रोक्नुका साथै वातावरणीय सन्तुलनमा वनजड्गलको ठुलो महत्त्व हुन्छ । वनजड्गलले पर्यटन प्रवर्धनमा समेत सहयोग गर्दछ ।

वनजड्गलको संरक्षण र संवर्धन गर्नु सचेत नागरिकको दायित्व हो । वनको अनावश्यक फँडानीलाई रोक्नुपर्छ । विकासबै नाममा वन विनाश गर्ने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्नुपर्छ । वृक्षारोपण कार्यकमलाई अभियानकै रुपमा अगाडि बढाउनुपर्छ । डेढेलो नियन्त्रणमा विशेष ध्यान दिनुपर्छ । वनजड्गल संरक्षण सम्बन्धी समुदायमा चेतनामूलक कार्यकम संचालन गर्नुपर्छ ।

ख. जलसम्पदा

प्राकृतिक स्रोत र साधनमध्ये जलस्रोत एक हो । विकास र समृद्धिका लागि जलस्रोत बहुउपयोगी हुन्छ । यसबै लागि उपलब्ध जलसम्पदाको समुचित व्यवस्थापन आवश्यक देखिन्छ । खाँडादेवी गाउँपालिकामा सुनकोशी, तामाकोशी जस्ता सप्तकोशीका सहायक नदीहरूका साथै दुर्गानदी, भटौली खोला, गगने खोलालगायत अन्य खोला र खोल्सा, पोखरी र धाराहरू जलसम्पदाका रुपमा रहेका छन् ।

अ. नदी

१. सुनकोशी नदी

सुनकोशी नदी सप्तकोशीको एक सहायक नदी हो । यो नदी खाँडादेवी गाउँपालिकाको दक्षिणी भेग हुँदै निरन्तर प्रवाहित छ । यो नदी यस गाउँपालिकाको महत्त्वपूर्ण जलसम्पदा हो । खाँडादेवी गाउँपालिकाको वडा न.१,२,३,५मा बसोबास गर्ने मानिसहरूले खानेपानी यसै नदीबाट प्राप्त गरेका छन् । खानेपानीका साथै सिँचाइका लागि यस नदीलाई उपयोग गर्न सबै सुखाग्रस्त जमिन हरियालीमा परिणत भई समृद्धिको ढोका खुल्न सबैछ ।

२. तामाकोशी नदी

तामाकोशी नदी सप्तकोशीको एक सहायक नदी हो । यो नदी खाँडादेवी गाउँपालिकाको पूर्वी भेग हुँदै निरन्तर प्रवाहित छ । यो नदी पनि यस गाउँपालिकाको महत्त्वपूर्ण जलसम्पदा हो । खाँडादेवी गाउँपालिकाको वडा न.४ र ५ मा बसोबास गर्ने मानिसहरूले यसै नदीबाट खानेपानी प्राप्त गरेका छन् । सिँचाइका साथै माछा पालन र जल पर्यटनका क्षेत्रमा यस नदीलाई उपयोग गर्न सबै सुखा ग्रस्त जमिन हरियालीमा परिणत हुनुका साथै रोजगारीका अनेकौं अवसरहरू सृजना हुन सबैछन् ।

३. दुर्गानदी

खाँडादेवी मन्दिरको तल्लिरबाट उत्तर दिशातर्फ बग्ने खोला नै दुर्गानीदीका रूपमा प्रसिद्ध छ । यस खोलाको दुवै किनारातर्फका विभिन्न ठाउँका शिलामा विभिन्न देवी देवता जस्ता देखिने आकृति छन् । अहिले खाँडादेवी मन्दिर रहेको ठाउँमा देवी दुर्गाले राक्षसकोबध गरेपछि खड्ग पखाल्दा निस्केको रगत र पानी दुर्गानी हुँदै बग्थ्यो भन्ने किंवदन्ती पनि छ । यसलाई छाड्गे खोला पनि भनिन्छ । यो खोला माकादुम साउने, सिम्ले हुँदै भटौली खोलामा गएर मिसिन्छ । खानेपानीका साथै सिँचाइका दृष्टिले साउने र सिम्लेका लागि यो खोला महत्त्वपूर्ण छ ।

आ. खोला खोल्सा

खाँडादेवी गाउँपालिकामा अनेकौं खोला खोल्सा महत्त्वपूर्ण जल सम्पदाका रूपमा रहेका छन् । खाँडादेवी गाउँपालिका विभिन्न भूभागमा सिँचाइ र खानेपानीका क्षेत्रमा महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेका केही मुख्य खोला र खोल्साहरू यसप्रकार छन् ।

१. भटौली खोला

खाँडादेवी गाउँपालिकाको वडा न. ७ उद्गमस्थल रहेको भटौली खोला पालिकाको महत्त्वपूर्ण जल सम्पदा हो । यो खोला खाँडादेवी गाउँपालिकाको वडा न. ४,५,६,७,८ मा बसोबास गर्ने धेरै मानिसकोजीविकाको आधार हो । गाउँपालिकाको बिच भागबाट बग्ने यो खोला तल्लो भेगमा भने मन्थली नगरपालिका र खाँडादेवी गाउँपालिकाको सिमानाका रूपमा समेत रहेको छ । यो खोलाको पानीबाट मन्थली नगरपालिकाको केही भूभाग पनि सिञ्चित हुन्छ । खाँडादेवी गाउँपालिकाकै ठुलो उर्बराभूमि माडीफाँट भटौली खोलामा नै आश्रित छ । यो खोला खानेपानी र सिँचाइका दृष्टिले खाँडादेवीको महत्त्वपूर्ण जल सम्पदा हो । वर्षाको समयमा खेर जाने यो खोलाको पानीलाई बाँध बनाएर सिँचाइका क्षेत्रमा उपयोग गर्न सबै आर्थिक विकासबाट दृष्टिले खाँडादेवीको कायापलट नै हुन सबैने देखिन्छ ।

२. गगने खोला

खाँडादेवी गाउँपालिकाको वडा न. ९ को गोगने उद्गमस्थल रहेको गगने खोला वडा न. ९मा बसोबास गर्ने मानिसहरूको खानेपानी र सिँचाइका लागि महत्त्वपूर्ण जल सम्पदा हो ।

३. भँडारे खोला

खाँडादेवी गाउँपालिकाको वडा न. ८ को भदौरेको सिरान उद्गमस्थल रहेको भँडारे खोला वडा न. ८ मा बसोबास गर्ने मानिसहरूको खानेपानी र सिँचाइका लागि महत्त्वपूर्ण जल सम्पदा हो ।

४. गोपी खोला

गोपी खोला वडा न. १ को महत्त्वपूर्ण जलसम्पदा हो । यो खोला खाँडादेवी गा. पा. र सुनापति गा.पा. को सिमानाका रूपमा समेत रहेको छ । यस खोलाले वडा न. १ मा बसोवास गर्ने मानिसहरूका लागि खानेपानी र सिँचाइका लागि सहयोग गरेको छ ।

वडा न. १ का नदी, खोला/खोल्साहरूः

- सुनकोशी नदी
- गोपी खोला
- टोड्के खोला
- धार खोला
- घोर्मा खोला
- केउरानी खोला
- वागमती खोला
- वागदुर खोला

वडा न. २ का नदी, खोला/खोल्साहरूः

- सुनकोशी नदी
- मझुवा खोला
- निगालपानी खोला
- घोर्मा खोला

वडा न. ३ का नदी, खोला/खोल्साहरूः

- सुनकोशी नदी
- ठुलो खोला
- गुन्द्रुके खोला
- साँदी खोला

वडा न. ४ का नदी/खोला/खोल्साहरू:

- सुनकोशी नदी
- तामाकोशी नदी
- भटौली खोला
- कुझभिर खोला
- तिले खोला
- आँपजुली खोला

वडा न. ५ का खोला/खोल्साहरू:

- भटौली खोला
- खानी खोला
- गरम खोला
- साँदी खोला
- कैंदले खोला
- केउरानी खोला

वडा न. ६ का खोला/खोल्साहरू

- धारे खोला
- छाड़गे खोला (दुर्गा नदी)
- भुत्याहा खोला
- दमै खोला
- श्याम खोला
- उत्तिसे खोला
- गरम खोला

वडा न. ७ का खोला/खोल्साहरू

- भटौली खोला
- चोप्राड खोला
- खाल्पु खोला
- चिलड खोला

वडा न. ८ का खोला/खोल्साहरू

- भटौली खोला
- भँडारे खोला
- गागल खोला
- कन्वर्ने खोला

वडा न. ९ का खोला/खोल्साहरू

- गोगने खोला
- खानी खोला
- चोर खोला

महत्त्व

जलसम्पदा महत्त्वपूर्ण प्राकृतिक सम्पदा हो । जलसम्पदा हाम्रो जीवन र जीविकाको आधार हो । खानेपानी र सिँचाइका क्षेत्रमा यसकोविशेष महत्त्व छ । जलसम्पदाको महत्त्वलाई निम्न बुँदामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

- पिउने पानी र सरसफाइको आवश्यकता पूरा गर्न,
- कृषि क्षेत्रको उत्पादकत्व बढाउन,
- पूर्वाधार निर्माणको स्रोतका रूपमा उपयोग गर्न,
- जलचरको संरक्षण र जैविक विविधताको रक्षा गर्न,

- मत्स्य पालन व्यवसायको प्रवर्धन गर्न,
- च्यापिटड जस्ता मनोरञ्जनात्मक कियाकलाप सञ्चालन गरेर आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकलाई आकर्षित गरी आयआर्जन गर्न,

मानिसकोजीवनमा जलसम्पदाको ठुलो महत्त्व भएकाले यसकोसंरक्षणमा विशेष ध्यान दिनुपर्छ । खोला, खोल्सा र नदीनालामा फोहोर गर्नु हुँदैन । पानीका मुहानको संरक्षण गर्नुपर्छ । पानीका मुहान वरपर वृक्षरोपण गर्नुपर्छ । जलसम्पदाको उपयोग गर्दा विवेक पुऱ्याउनुपर्छ ।

ग. डाँडाकाँडाहरूः

जमिन उठेर अग्लो परेको ठाउँ नै डाँडा हो । पहाडको माथिल्लो भागलाई डाँडा भनिन्छ भने डाँडाहरूको समूहलाई डाँडाकाँडा भनिन्छ । डाँडाकाँडा पनि महत्त्वपूर्ण प्राकृतिक सम्पदा हुन् ।

खाँडादेवी गा.पा.मा रहेका केही महत्त्वपूर्ण डाँडाहरूः

१. अग्लेश्वर डाँडा

खाँडादेवी गा.पा.को वडा न. ७ मा पर्ने अग्लेश्वर डाँडा महत्त्वपूर्ण प्राकृतिक सम्पदा हो । अग्लेश्वर डाँडा गाउँपालिकाको सबभन्दा अग्लो डाँडा हो । अग्लेश्वर डाँडाबाट चारैतिरको दृश्य बडो मनोरम देखिन्छ ।

२. शुलीथुम्का डाँडा

शुलीथुम्का डाँडा खाँडादेवी गा.पा.को वडा न.५ र ७ मा छन् । वडा न.५को गोगनपानीमा अवस्थित शुलीथुम्का डाँडामा भ्यु टावर बनेको छ । यहाँबाट चारैतिरको सुन्दर दृश्य देखिने भएकाले पर्यटकीय दृष्टिकोणले यो महत्त्वपूर्ण डाँडा हो ।

३. थानापति डाँडा

थानापति डाँडा खाँडादेवी गा.पा.को वडा न. ९ मा अवस्थित छ । यो डाँडा मन्थली नगरपालिका र खाँडादेवी गा.पा.को सिमानामा पर्दछ । यहाँ थानापति महादेवको मन्दिर रहेकाले यस डाँडालाई थानापति डाँडा भनेको देखिन्छ । धार्मिक र प्राकृतिक सौन्दर्य दुवै दृष्टिकोणले थानापति महत्त्वपूर्ण डाँडा हो ।

४. भोटनागी डाँडा

भोटनागी डाँडा खाँडादेवी गा.पा.को सिमानामा पर्दछ । चारैतिरका सुन्दर दृश्य अवलोकनका दृष्टिले यो महत्त्वपूर्ण डाँडा हो ।

५. साड्थान डाँडा

साड्थान डाँडा खाँडादेवी गा.पा.को वडा न. ९मा छ ।

६. सल्लेनी डाँडा

सल्लेनी डाँडा खाँडादेवी गा.पा.को वडा न. ४ र ५मा छ । वरिपरि सल्लैसल्लाको जड्गाल भएकाले यो डाँडालाई सल्लेनी डाँडा भनिएको हो । सल्लेनी डाँडा वडा न. ४ पकरवासकोसबभन्दा अग्लो डाँडा पनि हो । यस डाँडाको उचाइबाट तामाकोशी र सुनकोशी नदीका साथै चारैतिरको मनोरम दृश्य देख्न सकिन्छ । डाँडकाँडाले समथर भूभागमा बसोवास गरेका मानिसहरूको ध्यान आकृष्ट गर्ने भएकाले डाँडा आसपासकोक्षेत्रलाई पर्यटकीय गन्तव्य बनाएर लाभ लिन सक्ने देखिन्छ ।

घ. भज्याडहरू

भज्याड पहाड वा पर्वत शृङ्खलाको बीचबाट वारिपारि आवत जावत गर्न सकिने गरी बनेको एउटा होचो स्थान हो । भज्याड केवल प्राकृतिक बनौटले तयार पारेको एउटा गल्छी मात्रै होइन । भज्याड हुँदै यात्रा गर्ने अनेकौं यात्रीहरूको भावना जोडिएको अपूर्व सम्पदा पनि हो । सडकको विस्तारसँगै भज्याडको अस्तित्व पनि मेरिन थालेको जस्तो देखिए तापनि पदयात्रा गर्ने र प्राकृतिक छटामा रमाउनेहरूका लागि यसकोविशेष महत्त्व छ । यस्ता प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षण र संवर्धनमा सम्बन्धित निकायको ध्यान जानुपर्ने देखिन्छ ।

खाँडादेवी गाउँपालिका भित्र रहेका केही भज्याडहरू

१. गाल्पा भज्याड

गाल्पा भज्याड खाँडादेवी गाउँपालिकाको चर्चित भज्याड हो । यो सुनापति र खाँडादेवी गा.पा.को सिमानामा पर्दछ । गाल्पा भज्याडमा सानो र सुन्दर बजार छ । यहाँबाट चारैतिरको मनोरम दृश्य अवलोकन गर्न सकिन्छ ।

२. बाघखोर भज्याड

बाघखोर भज्याड खाँडादेवी गाउँपालिकाको चोप्राडमाथिको डाँडामा पर्दछ । भज्याड नजिकै बाघको नियन्त्रणका लागि धेरै पहिले खोर बनाएकाले यस भज्याडलाई बाघखोर भज्याड भनिएको हो । यस भज्याडबाट पनि चारैतिरको रमणीय दृश्य अवलोकन गर्न सकिन्छ ।

कोशी फर्के भज्याड

कोशी फर्के भज्याड खाँडादेवी गाउँपालिकाको वडा नं २ मझुवामा पर्दछ । यो भज्याड कोशीतिर फर्केको छ । यहाँबाट पनि वरिपरिको रमणीय दृश्य अवलोकन गरी आनन्द लिन सकिन्छ ।

ड. चौर/मैदानहरू

समथर भूभागलाई नै चौर वा मैदान भनिन्छ । खाँडादेवी गाउँपालिकामा भने अग्ला होचा अनेकौं डाँडा, भिर, पाखो र दम्स्याइलो जमिन धेरै छ, भने चौर वा मैदानहरू कमै छन् । खाँडादेवी गाउँपालिकामा हिलेचौर, भेडीखोर चौर जस्ता केही चौरहरू छन् ।

१. हिलेचौर

हिलेचौर खाँडादेवी मन्दिरबाट थैरै तल पूर्व दिशातर्फ मन्दिरकै काखमा अवस्थित छ भने पनि हुन्छ । वर्षायाममा केही पानी पर्ने बित्तिकै धेरै हिलो हुने भएकाले यो चौरलाई हिले चौर भनिएको हो भनेर स्थानीयबुढापाका बताउँछन् । अग्लो ठाउँमा र खाँडादेवी मन्दिरको काखमा अवस्थित भएकाले यो चौरको विशेष महत्त्व छ ।

२. भेडीखोर चौर

भेडीखोर चौर खाँडादेवी गाउँपालिका वडा न. ६ खत्रीगाउँमा अवस्थित छ । जडगलको बीचमा रहेको यो चौरमा पहिला भेडाहरू चराउने र यतै खोर बनाएर राखिने भएकाले यो चौरलाई भेडीखोर चौर भनिएको हो भन्ने सनीयको भनाइ छ ।

३. गुफा

पहरो, दुझयान आदि जमीनमा बनेको सुरुड, ओडार नै गुफा हो । यस्ता गुफामा ऋषिमुनि वा जोगीसन्यासी साधना गरेर बस्छन् । गुफाहरू पर्यटकीय आकर्षणका केन्द्र बन्न सक्छन् । खाँडादेवी गाउँपालिकामा रहेका केही गुफाहरूको जानकारी तल दिइएको छ ।

१. राक्से गुफा

यो गुफा खाँडादेवी गाउँपालिकाको वडा न. ५ को देउरालीमा रहेको छ । किंवदन्तीअनुसार यस गुफामा पहिले राक्षस बस्दथ्यो । त्यस राक्षसले गाउँलेहरूलाई असाध्यै दुःख दिँदो रहेछ । घाँस दाउरा गर्न गएका मानिसलाई समातेर खाँदो रहेछ । राक्षसकोव्यवहारबाट आजित भएका गाउँलेहरूले आपसमा सल्लाह गरेर दुई बोरा जति खुर्सानी जम्मा गरी गुफाभित्र लगेर खुर्सानी बाली गुफाको मुख बन्द गरिदिएछन् । त्यसकोकेही समयपछि त्यहाँ गएर हेर्दा राक्षसकोचहलपहल केही देखिएनछ । राक्षस मच्यो कि जिउदै छ भनी बुभ्न गाउँलेहरूले दुईवटा भाले लगेर गुफामा छोडिएछन् । गुफामा छोडिएका दुई भालेमध्ये एउटा त्रिवेणी नजिक सुनकोशी किनाराको गुफाबाट निस्किएछ, भने अर्को शैलुङ्गाको गुफाबाट निस्किएछ । त्यसपछि गाउँलेहरू राक्षसकोडरबाट मुक्त भएछन् भन्ने किंवदन्ती रहेको छ । राक्षस बस्ने गुफा भएकाले बोलीचालीमा राक्से गुफा भन्न थालेको देखिन्छ । (थातथलाका कथा देवशंकर पौडेल)

२. खानीपाखा गुफा

यो गुफा खाँडादेवी गाउँपालिकाको वडा न.५मा पर्ने खानीखोला नजिकै छ । तामाखानी भएकै ठाउँमा गुफा रहेको छ । स्थानीयबासिन्दाका अनुसार पहिलेका मानिसहरूले खानीबाट तामा भिक्दै जाँदा गुफा वा ओडार बन्यो भन्ने छ । यो गुफा भित्रभित्रै निकै परसम्म फैलिएको छ । यसैगरी अर्को खानीपाखा गुफा वडा न. ६ को आँगेटारामा छ । त्यहाँ पनि तामा निकाल्दै जाने कममा सो गुफा बनेको र भित्र निकै परसम्म फैलिएको छ, भनिन्छ ।

३. चमेरे गुफा

चमेरे गुफा खाँडादेवी गाउँपालिकाको वडा न. ८ को सिमखानीमा रहेको कन्चेर्नी खोला नजिकै छ । गुफा भित्र धेरै चमेराहरू रहेकाले यसलाई चमेरे गुफा भनिएको भन्ने सनीयबासीको भनाइ रहेको छ । यो गुफा भित्रभित्रै निकै परसम्म फैलिएको छ ।

४. सिद्ध गुफा

सिद्ध गुफा खाँडादेवी गाउँपालिकाको वडा न.४ को त्रिवेणीमा अवस्थित नर्वदेश्वर महादेव मन्दिर नजिकै छ । धार्मिक र पौराणिक दृष्टिले यो गुफा विशेष महत्त्वको देखिन्छ । स्कन्द पुराणको हिमवत् खण्डमा सिद्ध गुफाको बारेमा चर्चा छ । स्कन्द पुराणको हिमवत् खण्डमा रुद्र शर्मा नामका ब्राह्मणले सिद्ध गुफामा बसेर कठोर तपस्या गरी सिद्ध प्राप्त गरेको कुरा वर्णित छ । यसरी रुद्र शर्मा ब्राह्मणले तपस्या गरी सिद्ध प्राप्त गरेको स्थान भएकाले नै सो गुफालाई सिद्ध गुफा भनेको देखिन्छ ।

५. विश्वामित्र गुफा

विश्वामित्र गुफा खाँडादेवी गाउँपालिकाको वडा न. १ को सुनकोशी किनारा नजिकै छ । धार्मिक र पौराणिक दृष्टिले यो गुफा विशेष महत्त्वको देखिन्छ ।

६. वनभाँकी गुफा

खाँडादेवी गाउँपालिकाको वडा न ९ पिङ्खुरीको अदुवाबारी र खोलाखर्कमा वनभाँकी गुफा छन् । स्थानीयबासिन्दाका अनुसार अदुवाबारी र खोलाखर्कमा रहेका गुफामा धेरै पहिले वनभाँकी बस्दथ्यो । एकपटक अदुवाबारीकै एक स्थानीयव्यक्ति नक्कलसिंह तामाडलाई ६ महिनाको उमेरमा वनभाँकीले लगेर भाँकी विद्या सिवैइ एक वर्षको भएपछि फेरी जहाँबाट लगेको हो त्यही ल्याएर छाडेको थियो भन्ने भनाइ छ । वनभाँकीबाट भाँकी विद्या प्राप्त गरेका नक्कलसिंह तामाड निकै सिपालु धामी थिए भन्ने सनीयको भनाइ छ । यसरी अदुवाबारी र खोलाखर्कका गुफामा वनभाँकी बस्ने गरेकाले ती गुफालाई वनभाँकी गुफा भनेको देखिन्छ ।

७. खानी गुफा

खानी गुफा खाँडादेवी गाउँपालिकाको वडा न. ६ को आँगेटार नजिकैको आँगेभिरमा अवस्थित छ । प्राचीन कालमा खनिज उत्खनन् गर्ने कममा यो गुफा निर्मित भएको हो भन्ने सनीयको भनाइ छ । यो गुफा निकै भित्रसम्म फैलिएको छ । आँगेभिरबाट भटौली खोलासम्म यो भित्रभित्रै फैलिएको छ भन्ने सनीयको भनाइ छ । खनिज उत्खनन्, धार्मिक र प्राकृतिक दृष्टिले यो गुफा महत्त्वपूर्ण देखिन्छ ।

महत्त्व

खाँडादेवी गाउँपालिकामा रहेका गुफाहरू गाउँपालिकाका महत्त्वपूर्ण प्राकृतिक सम्पदा हुन् । सिद्ध गुफा र विश्वामित्र गुफा धार्मिक र पौराणिक दृष्टिले अत्यन्त महत्त्वपूर्ण छन् भने राक्से गुफा र वनभाँकी गुफाको छुट्टै किंवदन्ती छ । खानी पाखा गुफा, चमेरे गुफा जस्ता प्राकृतिक गुफाको विशेष महत्त्व छ । खाँडादेवी गाउँपालिकामा रहेका यी महत्त्वपूर्ण गुफाहरूको संरक्षण र संवर्धन आवश्यक छ । पर्यटकीय आकर्षणको केन्द्र बनाउन यी गुफाहरूको प्रचार प्रसारमा विशेष ध्यान दिनुपर्छ ।

छ. खनिज

खनिज सम्पदा प्राकृतिक स्रोतमध्ये एउटा महत्त्वपूर्ण स्रोत हो । पृथ्वीभित्र रहेका फलाम, तामा, कोइला, चुनढुड्गा, पेट्रोलियम पदार्थ, र्याँस, खरी आदिलाई खनिज भनिन्छ । खनिज पदार्थका दृष्टिले नेपाल धनी राष्ट्रमै पर्छ । खाँडादेवी गाउँपालिकाको पनि विभिन्न क्षेत्रमा खनिज पदार्थ पाइने गरेको सनीयबासीको भनाइ रहेको छ । यस सम्बन्धी आधिकारीक निकायबाट थप खोज अनुसन्धान हुन जरुरी छ ।

स्थानीयबासीका अनुसार प्रचलनमा रहेका केही खानीहरू

१. तामाखानी

तामा मूल्यवान् धातु हो । खाँडादेवी गाउँपालिकाको वडा न. ५ को धारापानी खानीखोला नजिकै खानीपाखा नाम गरेको गुफा छ । उक्त गुफा तामा निकाल्दै गएपछि बनेको हो भन्ने सनीयको भनाइ छ । यसैगरी वडा न.९ को बेथान भिरमा पनि तामाखानी रहेको, उक्त तामाखानीको सम्बन्धमा केही विदेशीहरूले अध्ययनसमेत गरेको सनीयको भनाइ छ ।

२. नुनखानी

स्थानीयबासिन्दाका अनुसार खाँडादेवी गाउँपालिकाको वडा न.९ को अदुवाबारीमा नुनखानी रहेको छ । नुनखानी आसपासको क्षेत्रमा गाईवस्तु चराउन लैजाँदा नुनिलो स्वाद पाएर गाईवस्तुले चाट्ने गरेको स्थानीयबताउँछन् ।

३. खरीखानी

खाँडादेवी गाउँपालिकाको वडा न.७ को खरीदुड्गामा खरीखानी छ । खरीदुड्गा आसपासकोक्षेत्रमा पहिरो जाँदा खरी भेटिन्छ । यस क्षेत्रबाट खरी उत्खनन गरेर उपयोग गर्न सबैमा आर्थिक दृष्टिले ठुलो लाभ लिन सबैने देखिन्छ ।

४.फलामखानी

खाँडादेवी गाउँपालिकाको वडा न.८ को सिमखानीमा स्थानीयबासिन्दका अनुसार फलामखानी रहेको छ । खनिजको अवस्थाका बारेमा विशेषज्ञको सहयोग लिएर अध्ययन अनुसन्धान गरी खनिज उत्खनन् गर्न सबैमा खनिज खानी हाम्रा लागि समृद्धिको आधार बन्न सबैछ ।

ज. पोखरी

पोखरीहरू महत्त्वपूर्ण जलसम्पदा हुन् । गाईवस्तुहरूलाई पानी खुवाउन, सिँचाइ लगायतका विविध कार्यका लागि पोखरीहरू महत्त्वपूर्ण हुन्छन् । खाँडादेवी गाउँपालिकाको अधिकांश भूभाग सुक्खा भएकाले पोखरीहरू कमै मात्रामा छन् । वर्षायाममा पानीले भरिएका कतिपय पोखरीहरू हिउँदमा भने सुक्खा हुन पुग्छन् । नजिकै पानीको मुहान भएका पोखरीहरू कमै छन् ।

पालिकाभित्र रहेका केही पोखरीहरू :

१.बेल पोखरी

बेल पोखरी खाँडादेवी गाउँपालिकाको राकाथुममा पर्दछ । यो पोखरीमा गाउँभरिका गाईवस्तु पानी खाने गर्दछन् । यो पोखरी राकाथुमको महत्त्वपूर्ण जलसम्पदाको रूपमा रहेको छ ।

२.मूलपध्नौरो पोखरी

मूल पध्नौरो पोखरी खाँडादेवी गाउँपालिकाको वडा न.२ निगालपानीमा पर्दछ । नजिकै पध्नौरो भएकाले पध्नौरोको पानी पोखरीमा जम्मा हुन्छ । गाईवस्तुलाई पानी खुवाउन यो पोखरी उपयोगी छ ।

३.सल्लेनी पोखरी

सल्लेनी पोखरी खाँडादेवी गाउँपालिकाको वडा न.५ सल्लेनी वनमा रहेको छ । यस पोखरीमा वर्षायामको समयमा आकाशबाट परेको पानी जम्मा भए पनि हिउँदमा भने पानी हुँदैन ।

४.पानी पोखरी

पानी पोखरी खाँडादेवी गाउँपालिकाको वडा न.५ को बेसी टोलमा रहेको छ । बाहै महिना पानी बगिरहने मूल भएकाले यस पोखरीमा पानी भइरहन्छ । पोखरीमा पानी जम्मा गरेर सिम खेतमा सिँचाइ

पनि गरिन्छ । पहिला पानीको अभाव हुँदा गाउँका मानिस खानेपानीका साथै नुहाउन, लुगा धुन यस ठाउँमा पुग्ने गर्थे ।

५. हरियो पोखरी

यस पालिकामाको वडा नं ६ माकादुममा रहेको खत्रीगाउँ माथिको डाँडालाई भेडीखोर डाँडा भनिन्छ । परापूर्व कालमा यस ठाउँमा एउटा गहिरो अनि विशाल पोखरी थियो । पोखरीको पानी कञ्चन र निर्मल थियो । पोखरीको नजिकै एउटा दुधिलोको वृक्ष थियो । त्यस वृक्षमा एउटा सुनौलो रंगको अलौकिक पंक्ती रहन्थ्यो । त्यस पोखरीको छेउमा रहेको दुधिलो वा अन्य कुनै पनि वोटविरुवाको पात पानीमा परेमा त्यस चराले टिपेर पन्छाउथ्यो । यसले गर्दा पोखरी र त्यस आसपास चारैतिरको वातावरण रमणीय र स्वच्छ थियो । वोटविरुवाले परिपूर्ण हुनाले उतिकै हरियालीले छाएको पनि थियो । त्यस वातावरणको प्रतिविम्ब पोखरीमा पर्थ्यो । बोटविरुवाको छाया प्रतिछायाले पनि यो पोखरीको पानीको रंग हरियो र कञ्चन देखिन्थ्यो । त्यसै कारण पोखरीको नाम नै हरियो पोखरी रहन गएको सनीयको भनाइ रहेको छ ।

६. खड्कुले दह

यस पालिकमा रहेको चुल्थेपानी भएर बग्ने छाँगे खोलालाई धार्मिक भाषामा दुर्गानदी भनिन्छ । छाँगे खोलाको दोभानमा एउटा गहिरो पानीको दाह छ । त्यस दहमा पहिले पहिले गाग्री खड्कुला, थालकचौरा आदि भोज भतेरमा चाहिने भाडाकुँडा जाति मार्गो त्यति पाइने गर्थ्यो । मार्गदा खड्कुलो लगायत भाडाकुँडा पाइने भएर दहको नाम खडेकुले दह रहन गएको भन्ने जनश्रुति छ ।

७. गजुली दह

गाजुली दहमा हिरा, मोति, सुनचाँदी जडिजडाउ भइ मुकुट लगाएको नागको दरबार थियो । गजुरजस्तो मुकुट भएको नाग बस्नेलाई दहलाई गजुरी दह भन्दा भन्दै अचेल गजुली दह भन्न थालिएको छ । उनै नाग पुत्रलाई चुनेदुङ्गामा नागराजा मानेर पूजा गर्ने चलन छ । गजुलीदह सिन्धुली जिल्लाको दुम्जा र रामेछापको राकाथुमको संगममा थियो । होल अंशको रूपमा मात्र छ

८. धारा /पध्नेहरू

धाराहरू महत्त्वपूर्ण जलसम्पदा हुन् । स्वच्छ पिउने पानीको मुख्य स्रोत नै धाराहरू हुन् । पछिल्लो समयमा जलवायु परिवर्तनको प्रभावले कैयौँ धाराहरू सुकिसबैको अवस्था छ । कैयौँ धारामा वर्षायाममा पानी पलाउँछ भने हिउँद लागेपछि सुकछ । केही धाराहरूबाट भने बाहै महिना पानी प्राप्त हुन्छ । खाँडादेवी गाउँपालिकाका विभिन्न ठाउँमा केही महत्त्वपूर्ण धाराहरू छन् ।

१. शिरदेवी फलामेधारा

शिरदेवी फलामेधारा खाँडादेवी गाउँपालिका वडा न.८ भद्रैरेमा रहेको छ । राणाबालीन शासबै जुद्धशमशेरको पालामा स्थापित यस धाराको ऐतिहासिकमहत्त्व छ । भद्रैरेका केही स्थानीयअगुवाहरूको पहलमा काठमाडौँबाट फलामे धारा बोकेर ल्याई सो ठाउँमा धारा स्थापना गरिएको हो भन्ने स्थानीयको भनाइ छ । स्वच्छ पिउने पानीको स्रोतका रूपमा रहेको यस धाराबाट बाहै महिना पानी प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

२. थापा पध्वेंरो

थापा पध्वेंरो खाँडादेवी गाउँपालिका वडा न ५ सुकुरमानमा रहेको छ । वर्षायाममा पध्वेंरामा पानी पाइए पनि हिउँदमा भने पाइदैन । जलवायु परिवर्तनको प्रभाव यस पध्वेंरालाई पनि परेको छ ।

३. सिम धारो

सिम धारो खाँडादेवी गाउँपालिका वडा न ५ फुल्पामा रहेको छ । यो धाराबाट बाहै महिना पानी प्राप्त गर्न सकिन्छ । यो धारो यस क्षेत्रको महत्त्वपूर्ण जलसम्पदा हो ।

४. औषधीय जडीबुटी

औषधीय गुण भएका वनस्पतिहरू नै जडीबुटी हुन् । नेपाल जडीबुटीको विशाल भण्डार हो । हिमाल, पहाड र तराईमा जैविक विविधताका कारण विविध गुण भएका जडीबुटी उपलब्ध छन् । नेपालमा पाइने प्रायः सबै जडीबुटी औषधीय गुण भएका छन् । खाँडादेवी गाउँपालिकामा पनि भौगोलिक विविधता अनुरूप विभिन्न प्रकारका जडीबुटी पाइन्छन् । खाँडादेवी गाउँपालिकामा पाइने केही मुख्य जडीबुटीहरूको संक्षिप्त परिचय तल दिइएको छ ।

१ असुरो

असुरो बुट्यान वर्गमा पर्ने वनस्पति हो । यो वनस्पति १२०० मिटरसम्मको उचाइमा विशेष गरेर बाटा, धाराको छेउछाउ र वन जड्गलको किनाराको खुल्ला क्षेत्रमा पाइन्छ । यसकोबोट १ देखि २.५ मिटरसम्म अग्लो हुन्छ । असुरो हिमाल, पहाड र तराई नेपालको जुनसुकै भूभागमा पाइने वनस्पति हो । सर्वसुलभ रूपमा पाइने यो वनस्पति ज्यादै नै उपयोगी छ । एकपटक उम्प्रिएपछि यो सितिमिति हराउँदैन । यो जुनसुकै मौसममा सदावहार हरियो रहिरहन्छ ।

यसकोउपयोगिता

- असुरोले विशेष गरी श्वासप्रश्वास सम्बन्धी समस्याहरूमा फाइदा गर्दै ।
- यसले श्वास नलीमा जमेर रहेको कफलाई सजिलै बाहिर निकाल्न सहयोग गर्दै । पिसाब पोलेमा, नाक र मुखबाट रगत बगेमा घाँटी दुखेमा पनि यसकोप्रयोग गर्न सकिन्छ ।

- दाँत र गिजाका समस्यामा पनि यो राम्रो औषधी हो ।

ना]टः कुनै पनि औषधीजन्य जडीबुटीका] प्रया]ग गर्दा सा]सँग सम्बन्धित विज्ञ

निर्मित्यगत्ता॑ गत्यात् ता॒ग/ गा॒ग गर्त् गागत्त्वं त्वै॒च

२ तितेपाती

तितेपाती नेपालमा पाइने एक किसिमको जडीबुटी हो । यो मध्य पहाडमा पाइन्छ । जहाँ पनि हुर्कने यस वनस्पतिलाई नेपाली किसानहरू आफ्ना पशुहरूका लागि घाँस या सोतरका रूपमा पनि प्रयोगमा ल्याउने गर्दछन् । तितेपाती खाँडादेवी गाउँपालिकाका प्रायः सबै ठाउँमा पाइन्छ ।

उपयोगिता

- तितेपातीको पात माडेर ताजा रस घाउ, खटिरा, लुतोमा लगाउनाले निको हुन्छ ।
- तितेपातीको जराको पाउडर बनाएर सुगर रोगीले बेलुकी सुन्ने बेला चिया चम्चाले आदी चम्चा चिसो पानीमा सरासर ७ दिनसम्म खाएर बन्द गर्ने र चापेको महसुस भएपछि फेरि सुरु गर्ने गरेमा राम्रो हुन्छ तर यसलाई खाली पेटमा खानु हुँदैन ।
- विशेष गरी तितेपातीलाई कीटनाशक र एलर्जी हटाउने औषधीका रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

ना]टः कुनै पनि औषधीजन्य जडीबुटीका] प्रया]ग गर्दा सा]सँग सम्बन्धित विज्ञ

निर्मित्यगत्ता॑ गत्यात् ता॒ग/ गा॒ग गर्त् गागत्त्वं त्वै॒च

३ चिराइतो

चिराइतो नेपालमा पाइने महत्त्वपूर्ण जडीबुटीमध्ये एक हो । यो उच्च पहाडी भेगमा पाइने गर्दछ । चिराइतोको बिरुवा समुद्री सतहबाट १२०० मिटरदेखि ३००० मिटर उचाइमा अलि चिसो खुल्ला चौरमा पाइन्छ । यसकोजरा धेरै तलसम्म गाडिएको हुँदैन । यसलाई सजिलै उखेल्ल सकिन्छ । आषाढ श्रावणदेखि आश्विनसम्म यसकोफूल फुल्छ । फूल परिपक्व भएपछि बोटै उखेल्नु पर्छ । चैत महिनासम्म यसलाई सङ्कलन गरिसबैनु पर्छ ।

उपयोगिता

- चिराइतोबाट धेरै रोगहरूको उपचारको लागि आयुर्वेदिक तथा आधुनिक औषधीहरू बनाइन्छ ।
- पेटमा जुका पर्दा, ज्वरो आउँदा यसकोउपयोग गर्न सकिन्छ ।

- घाउ खटिरालाई निको बनाउन पनि यो उपयोगी हुन्छ ।
- यसले स्वाद र रुचि बढाउन पनि सहयोग गर्दछ ।

ना]टः कुनै पनि औषधीजन्य जडीबुटीका] प्रया]ग गर्दा सा]सँग सम्बन्धित विज्ञ

ज्ञानिक्षयामासा॑ गत्प्राप्त ता॒ग/ गा॒गा॑ग गर्दे॒ गागाम्ब त्वै॒त्र

बोझो निकै उपयोगी बनस्पति हो । आयुर्वेदमा बोझोको खास महत्व छ । स्वास्थ्यका लागि यो निकै लाभदायक मानिन्छ । निकै गुणी बनस्पति बोझोलाई आफै घर आँगनमा उत्पादनमा गर्न सकिन्छ । यसबै लागि पानीको दलदल वा चिस्यान भएको ठाउँ आवश्यक हुन्छ । खास गरी पहाडी क्षेत्रमा बोझो पाइन्छ । बोझो कति ठाउँमा आफै उभिन्छ । यसलाई आफैले रोप्न पनि सकिन्छ । बोझो रोपेको एक वर्षपछि प्रयोग गर्न मिल्छ । यसकोजराबाट बोट फैलन्छ । खाँडादेवी गाउँपालिकाको प्रायः सबै ठाउँमा बोझो पाइन्छ ।

बोझोका फाइदा

- घाँटी दुखेको निको पार्नदेखि भोक जगाउनसमेत बोझो उपयोगी हुन्छ ।
- शरीर र शरीरका जोर्नीको दुखाइ निको पार्न काम गर्दछ ।
- यसले स्मरणशक्ति बढाउन सहयोग गर्दछ ।
- उच्च रक्तचाप नियन्त्रणमा बोझो प्रभावकारी मानिन्छ ।
- पेटको समस्या बोझो सेवन गर्दा कम हुन्छ ।
- पेटको र्यास निकाल्न, दिसा खुलाउन, बान्ता गराउन पनि बोझो उपयोग हुन्छ ।

ना]टः कुनै पनि औषधीजन्य जडीबुटीका] प्रया]ग गर्दा सा]सँग सम्बन्धित विज्ञ

ज्ञानिक्षयामासा॑ गत्प्राप्त ता॒ग/ गा॒गा॑ग गर्दे॒ गागाम्ब त्वै॒त्र

५ शिलाजित

हिमाली तथा पहाडी क्षेत्रका ठुला पत्थर तथा चट्टानको कापबाट निस्कने एक किसिमको धातु नै शिलाजित हो । हेर्दाखेरी यो अलकत्रा जस्तो कालो र गाढा देखिन्छ । सुकेपछि यो एकदम चमकिलो हुन्छ । जडीबुटीमा यसकोविशिष्ट स्थान देखिन्छ । आयुर्वेदमा शिलाजितलाई प्रमुख औषधीका रूपमा लिइन्छ ।

शिलाजितले शरीरलाई बल दिएर स्वस्थ, शक्तिशाली र पुष्ट बनाउँछ । शिलाजित सेवन गर्नको लागि एक पटकमा पाँचसय मिलिग्राम अर्थात केराउको दाना जति चम्चामा राखेर दुधसँग खानुपर्छ । दुध छैन भने पानीमा हालेर पनि खान सकिन्छ । आयुर्वेद चिकित्सबैहरू यसकोउचित प्रयोगले मानव शरीरमा लाग्ने आन्तरिक तथा बाह्य रोग निर्मूल हुन्छ भन्ने कुरा बताउँछन् । खाँडादेवी गाँउपालिकाको वडा न. २,३,८ मा शिलाजित पाइन्छ ।

शिलाजितका औषधीय गुणहरू :

- मधुमेहका बिरामीले शिलाजितको नियमित सेवन गर्दा धैरै लाभ पुग्छ ।
- पिसावसम्बन्धी समस्याहरू शिलाजितको प्रयोगबाट निर्मूल पार्न सकिन्छ ।
- वृद्ध अवस्थामा हुने शारीरिक दुर्बलता वा कमजोरीमा पनि शिलाजितको प्रयोग राम्रो मानिन्छ ।
- यौन दुर्बलता वा यौन क्षमता कमजोर छ भने पनि यसकोप्रयोग उपयुक्त मानिन्छ ।

कस्तो अवस्थामा यसकोप्रयोग गर्नु हुँदैन

- एसिडिटी वा अम्लपित्तबाट पीडित रोगी, आँखा रातो हुने समस्या, पेटको अल्सर, शरीरका अड्गामा जलन जस्ता समस्या भएका व्यक्तिले सेवन गर्नु हुँदैन ।
- शिलाजित सेवन गर्दा रातो खुर्सानी, मसालेदार भोजन, मासु, अण्डा, रक्सी, माछा, मकै, सबैखर जस्ता खानेकुरा खानुहुँदैन ।

ना]टः कुनै पनि औषधीजन्य जडीबुटीका] प्रया]ग गर्दा सा]सँग सम्बन्धित विज्ञ

निर्मित्यग्रन्था १ ग्रन्थात न१ग/ पाग१ग गर्न जागन्पत्र त्रैन्न

६ बेल

बेल नेपालमा पूर्वदेखि पश्चिमसम्म करिब ११०० मिटरसम्मको उचाइ भएका ठाउँहरूमा पाइन्छ । खाँडादेवी गाँउपालिकाको वडा न. १,२,३,४ का विभिन्न ठाउँमा बेल पाइन्छ । बेल ६ देखि १० मिटरसम्म अग्लो हुने पतझर रुख हो । यसबै पातहरूमा एउटै पत्र डाँठमा तीनवटा पातहरू छुट्टिएका हुन्छन् र यसलाई बेलपत्र भनिन्छ । बेलका फल, जरा र पातहरू विभिन्न प्रयोजनका लागि प्रयोग हुन्छन् ।

बेलका फाइदा

- आयुर्वेदमा बेललाई मानव स्वास्थ्यका लागि निकै फाइदाजनक मानिन्छ ।

- आयुर्वेदअनुसार पाकेको बेलले कब्जियत हटाउने, खाना रुचाउने र शरीरलाई शितलता प्रदान गर्दछ ।
- शरीरमा उज्जने विकारलाई हटाइ रगतलाई शुद्धीकरण गर्न सहयोग गर्दछ ।
- पेटसम्बन्धी अल्सरको समस्या हुनेलाई बेल अमृत समान मानिन्छ ।
- युरिक एसिड हुनेलाई पनि यसले राहत दिन्छ ।

ना]टः कुनै पनि औषधीजन्य जडीबुटीका] प्रया]ग गर्दा सा]सँग सम्बन्धित विज्ञ

निमित्तग्रन्था१ ग्रन्थात् ल1ग/ गग1ग गर्द उग्राम्य दैत्य

७ सिस्तु

सिस्तु नेपालको मध्य पहाडी क्षेत्र तथा उपत्यकामा पाइने पोल्ने भार हो । यसमा औषधीय गुण रहेको हुन्छ । यसलाई उमालेर खान सकिन्छ । यसमा भिटामिन ए, भिटामिन सि, भिटामिन डि, लौहतत्व, पोटासियम, क्याल्सियम जस्ता पौष्टिक पदार्थ पाइन्छ । खाँडादेवी गाउँपालिकाको सबै ठाउँमा सिस्तु पाइन्छ ।

सिस्तुका फाइदा

- सिस्तुको नियमित सेवनले उच्च रक्तचाप, मधुमेह, रक्तअल्पता, पिसाब र पेटसम्बन्धी रोग नियन्त्रण गर्न सहयोग गर्दछ ।
- पिसाबको सङ्कमण हुनेहरूले नियमित सिस्तु सेवन गर्दा फाइदा हुन्छ ।
- यसमा हेमोग्लोबिनको मात्रा बढी पाइने हुनाले मानव शरीरमा रोग प्रतिरोधात्मक क्षमता बढाउन मदत गर्दछ ।

ना]टः कुनै पनि औषधीजन्य जडीबुटीका] प्रया]ग गर्दा सा]सँग सम्बन्धित विज्ञ

निमित्तग्रन्था१ ग्रन्थात् ल1ग/ गग1ग गर्द उग्राम्य दैत्य

८. त्रिफला

त्रिफला भनेको हर्ता एक भाग, वर्तो दुई भाग र अमला तीन भागको मिश्रणमा बनाइएको आयुर्वेदिक औषधी हो । स्वास्थ्य र दीर्घायु जीवनका लागि त्रिफला अमृत समान औषधी हो । यसकोनियमित सेवनले सबै प्रकारका रोगहरूबाट मुक्त हुन सकिने कुरा आयुर्वेदिक चिकित्साले जनाएको छ ।

त्रिफलाका लागि आवश्यक पर्ने हरों, बरों र अमला खाँडादेवी गाउँपालिकाका प्रायः सबै ठाउँमा पाइन्छ।

त्रिफलाका फाइदा

- त्रिफलाले ग्याष्ट्रिक, मधुमेह, कफ, पित्त, छाला तथा आँखासम्बन्धी रोगलाई निको पार्न सहयोग गर्दछ।
- पाचन शक्ति बढाउन, कव्जियत हटाउन सहयोग गर्दछ।
- रोग प्रतिरोधात्मक क्षमता बढाउँदछ।
- त्रिफलाको नियमित सेवनबाट शरीरका विकारहरू बाहिर निक्लन्छन्।

त्रिफला सेवन गर्दा निम्न कुरामा ध्यान दिनुपर्छ।

- त्रिफला खाली पेटमा सेवन गर्नुपर्छ।
- त्रिफला सेवन गरेपछि एक घण्टासम्म केही खान हुँदैन।

ना]टः कुनै पनि औषधीजन्य जडीबुटीका] प्रया]ग गर्दा सा]सँग सम्बन्धित विज्ञ

निमित्त्याक्षरा॑ गङ्गात् ल॑ग/ लग॑ग गर्व चागङ्ग नै॒

९. राजवृक्ष

राजवृक्ष फूल फुल्ने रुख वर्गको वनस्पति हो। यो औषधीय गुण भएको वनस्पति हो। यस वनस्पतिमा पहेलो रङ्गको भुप्पामा फुलेको फूलहरू अति नै मनमोहक देखिन्छन्। यसमा २/३ फिट लामा गोला पातला आकारका फलहरू फलेका हुन्छन्। खाँडादेवी गाउँपालिकाको वडा न. १, २, ३ र ४का विभिन्न ठाउँमा यो वनस्पति पाइन्छ। यसबै पात, फूल, फल, जरा र बोका औषधीका रूपमा उपयोग गरिन्छ।

उपयोगिता

- ज्वरो आउँदा, जीउ दुख्दा, कलेजो र पित्त बिग्रँदा, मांशपेशी र जोरी दुख्दा फल भित्रको गुदी सेवन गर्दा फाइदा हुन्छ।
- चर्मरोग, छालामा पिप आउने घाउ भएको, कुष्ठ रोग जस्ता रोगमा यसकोपात, फूलको रस तथा फल भित्रको गुदी सेवन गर्दा फाइदा हुन्छ।

- पेटमा जुका परेमा, रक्त विकार भएमा, पिसाबमा अवरोध भएमा, जण्डिस र मुटु रोगमा यसकोबोका सेवन गर्दा फाइदा हुन्छ ।

ना]टः कुनै पनि औषधीजन्य जडीबुटीका] प्रया]ग गर्दा सा]सँग सम्बन्धित विज्ञ

निर्मित्यरक्षा १ ग्रन्थान् ना]ग/ गा]ग गर्द गागान्पत्र त्रैञ्च

१० निम

निम धार्मिक एवम् औषधीजन्य गुण भएको रुख हो । यो नेपालको तराई र मध्य पहाडी भेगमा पाइन्छ । यसकोउचाइ १२ देखि १४ मिटरसम्म हुन्छ । यो खाँडादेवी गाउँपालिकाको वडा न. ३,४मा पाइन्छ ।

निमको उपयोगिता

- ज्वरो आएमा निमको बोका भित्रको भागलाई एक ग्लास पानीमा पकाएर विहान पिउनाले ज्वरो निको गराउन मदत गर्दछ ।
- निमको तेलले दमको रोग निको पार्न सहयोग गर्दछ ।
- अपच र अरुची भएमा निमको पाकेको ४,५ गेडा नियमित खाने गरेमा अपच र अरुची भएको कम हुँदै जान्छ ।
- निमको नियमित सेवनले छालालाई आकर्षक बनाउँछ भने कपाललाई मुलायम र चम्किलो बनाउँछ ।
- पाचन क्रियालाई ठिक बनाउन सहयोग गर्दछ ।
- निमको जुसले मधुमेहका रोगीलाई फाइदा गर्दछ ।
- निमको पातको रस मनतातो पारेर कानमा ३,४ थोपा हाल्ने गरेमा कान दुखेको, पाकेको सबै रोग ठिक हुन्छ ।

ना]टः कुनै पनि औषधीजन्य जडीबुटीका] प्रया]ग गर्दा सा]सँग सम्बन्धित विज्ञ

निर्मित्यरक्षा १ ग्रन्थान् ना]ग/ गा]ग गर्द गागान्पत्र त्रैञ्च

११. नागबेली

नागबेली नेपालमा पाइने एक किसिमको लहरा हो । यो एक लहरे भार हो । यसलाई बेली लहरो पनि भन्छन् । यो लहरे विरुवा वनस्पति जगत्को फूल नफुल्ने वर्गमा पर्दछ । समुद्री सतहबाट १८००

मि.देखि ३६०० मिटर उचाइका स्थानमा पाइन्छ । खाँडादेवी गा.पा.को वडा न.७, द.र.९ मा यो पाइन्छ ।

उपयोगिता

- आयुर्वेदिक चिकित्साअनुसार नागबेली मृगौला र फोक्साका रोगहरूमा उपचारका लागि प्रयोग हुन्छ ।
- अजीर्ण लगायत पेटसम्बन्धी साधारण रोगलाई निको पार्न पनि यसकोप्रयोग हुन्छ ।
- सौन्दर्यका लागि सजावट सामग्रीको रूपमा पनि यसलाई प्रयोग गरिन्छ ।

ना]टः कुनै पनि औषधीजन्य जडीबुटीका] प्रया]ग गर्दा सा]सँग सम्बन्धित विज्ञ

निर्मित्यरक्ता] गर्वात ता]ग/ गगा]ग गर्द गगगम्प त्वैऽ

१२. पुदिना

गाउँघर वरपर सहज रूपमा पाइने पुदिना स्वास्थ्यका लागि लाभदायक वनस्पति हो । पुदिना करिब दुई दर्जन प्रजातिमा भेटिन्छ । यसकोसेवन तथा प्रयोगले विभिन्न स्वास्थ्य समस्याहरूको सहज समाधान हुन सक्छ ।

उपयोगिता

- पुदिनाले भोक जगाउने काम गर्दछ ।
- पाचन प्रक्रियामा पनि सहयोग गर्दछ ।
- पुदिनाको प्रयोगले बान्ता र टाउको दुखाइको समस्या समाधानमा सहयोग गर्दछ ।
- श्वासप्रश्वास र खोकीको समस्या समाधान गर्दछ ।
- पुदिनाले तौल कम गर्न सहयोग पुर्याउँछ ।
- मुख स्वस्थ्य बनाउँछ ।
- टाउको दुखाइ निको पार्दछ ।

ना]टः कुनै पनि औषधीजन्य जडीबुटीका] प्रया]ग गर्दा सा]सँग सम्बन्धित विज्ञ

निर्मित्यरक्ता] गर्वात ता]ग/ गगा]ग गर्द गगगम्प त्वैऽ

१३. चुत्रो

चुत्रो समुद्री सतहभन्दा १९०० मि. देखि ३००० मि. उचाइका खुल्ला पाखोमा पाइने फल फल्ने वनस्पति हो । यसकोफलको स्वाद अमिलो मिठो हुन्छ । यसकोफल काँचोमा हरियो र पाकेपछि कालो हुन्छ । यसकोरुखको बोका तितो हुन्छ भने ओखतीका रूपमा पनि यसकोप्रयोग हुन्छ । खाँडादेवी गा.पा.को वडा न १, २, ६, ७, ८ र ९ मा यो पाइन्छ ।

उपयोगिता

- चुत्रोको जरा र बोका पाकेको घाउ खटिरालाई निको बनाउन उपयोगी हुन्छ ।
- कमलपित्त र ज्वरोलाई निको बनाउन यो उपयोगी हुन्छ ।
- यसकोअमिलो मिठो स्वादको फललाई सेवन गर्न सकिन्छ ।

ना]टः कुनै पनि औषधीजन्य जडीबुटीका] प्रया]ग गर्दा सा]सँग सम्बन्धित विज्ञ

निर्मित्यगत्ता १ गत्तगत् ता१ग/ पा१ग गर्द गागत्त त्तैत्त

१४ आकाशबेली

आकाशबेली एक किसिमको लहरा हो । यसकोजरा हुँदैन । जरा नहुने भएकाले यसलाई बिनाजरी वा आकाशबेली भनिन्छ । यो एक परजीवी वनस्पति हो । यसले आफ्नो आहार तथा पोषण अन्य विरुवाहरूबाट प्राप्त गर्दछ । खाँडादेवी गा.पा.को वडा न ७, ८ र ९ मा यो पाइन्छ ।

जणिङ्गस र पायल्स जस्ता रोग निको बनाउन यसले सहयोग गर्न सबैछ । जानकार व्यक्तिको सल्लाह लिएर मात्र यसकोप्रयोग गर्नुपर्छ ।

१५ जटामसी

जटामसी उच्च पहाडी र हिमाली भेगमा पाइने औषधीका निमित्त उपयुक्त एक वास्नादार विरुवा हो । यसकोकाण्ड खैरो र रङ्गका भुत्ताहरूले ढाकिएको हुन्छ । यसबौ पातहरू फेदतिर भुप्पा परेर रहेका भाला आकारका हुन्छन् । यसबौ फूलहरू गुलाफी वा सेतो रङ्गका हुन्छन् । यो बाहै महिना पाइने र धेरै वर्षसम्म बाँच्ने वनस्पति हो । यो खाँडादेवी गा.पा.को वडा न ७, ८ र ९ मा पाइन्छ ।

उपयोगिता

- जटामसीको काण्डबाट सुगन्धित तेल उत्पादन गरिन्छ ।
- छारे रोगलाई निको बनाउन यो उपयोगी हुन्छ ।

- केश र अनुहारलाई सुन्दर बनाउन यसकोउपयोग गरिन्छ ।
- सुगन्धित अत्तर बनाउनुका साथै खाद्य पदार्थहरूलाई सुगन्धित बनाउन यसकोप्रयोग गरिन्छ ।

ना]टः कुनै पनि औषधीजन्य जडीबुटीका] प्रया]ग गर्दा सा]सँग सम्बन्धित विज्ञ

न्निमित्त्यरक्तम् १ गच्छात् ता॒प/ गगा॑ग गर्दे॒ गगात्प्तं तै॒ञ्च

१६ भ्याउ

भ्याउ वनस्पति जगत्को कुनै एक सदस्य जस्तो देखिए पनि भ्याउको संरचना वनस्पति जगत्को दुई बेरलाबेरलै समूहका सदस्यहरू ढुसी एवम् लेउका प्रजातिहरू मिलेर बनेको हुन्छ । भ्याउहरू प्रायः खरानी, हल्का हरियो, हल्का सेतो, कालो, हल्का निलो, सुन्तला, पहेलो र गुलाबी आदि विभिन्न रंगहरूमा पाइन्छन् । नेपालमा भ्याउहरू तराईका फाँटदेखि माथि हिमालसम्म पाइन्छन् । हावापानीको दृष्टिकोणले समशीतोष्ण क्षेत्र भ्याउहरूको लागि उपयुक्त देखिन्छ र यस क्षेत्रमा भ्याउहरू अत्यधिक मात्रामा पाइन्छन् ।

उपयोगिता

- भ्याउहरूबाट विभिन्न किसिमका प्राकृतिक रंगहरू बनाउन सकिन्छ ।
- नेपालका केही समुदायका मानिसहरूले भ्याउहरूको विभिन्न परिकार बनाई खाने गरेको पाइन्छ ।
- भ्याउको एक प्रजातिलाई छारे रोगको उपचारमा प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ ।
- विशेष किसिमका भ्याउहरूलाई अत्तर बनाउन समेत उपयोग गरिन्छ ।

ना]टः कुनै पनि औषधीजन्य जडीबुटीका] प्रया]ग गर्दा सा]सँग सम्बन्धित विज्ञ

न्निमित्त्यरक्तम् १ गच्छात् ता॒प/ गगा॑ग गर्दे॒ गगात्प्तं तै॒ञ्च

१७ टिमुर

टिमुर २ देखि ६ मिटरसम्म अग्लो हुन सबैने भाडी प्रजातिको सानो काँडादार रुख हो । यसकोबोटभरि केही चेप्टो परेका तिखा काँडाहरू हुन्छन् । टिमुरको डाँठका दुवैतिर ससाना तिखो टुप्पो भएका पातहरू पलाएका हुन्छन् । पात पलाउने प्रत्येक आँख्लाबाट फूलहरू निस्किएका हुन्छन् । यसकोफल सानो र गोलो हुन्छ । फलको स्वाद तितो, पिरो र जिब्रो पर्पराउने किसिमको हुन्छ । फलबाट वास्ना पनि आउँछ ।

टिमुर मध्य तथा उच्च पहाडी भागमा पाइन्छ । यसकोखेतीका लागि प्रशस्त घाम लाग्ने, हिउँदमा ठण्डा र गर्मीमा न्यानो हावा पानी भएको क्षेत्र उपयुक्त हुन्छ ।

उपयोगिता

- टिमुरलाई अचारमा मसलाको रूपमा प्रयोग गरिन्छ ।
- टिमुरको फल, फलको बोका र बिउलाई वायु, पेटसम्बन्धी रोग, दाँतको दुखाइ, जड्गली जुका हटाउन औषधिका रूपमा प्रयोगमा आउँछ ।
- आयुर्वेदिक उत्पादनहरू विशेषतः दन्तमञ्जनमा यसकोप्रयोग गरिन्छ ।

ना]टः कुनै पनि औषधीजन्य जडीबुटीका] प्रया]ग गर्दा सा]सँग सम्बन्धित विज्ञ

निर्मित्यगत्ता । गर्वात ताङ्ग/ गगाङ्ग गर्व जागरूक वैज्ञ

१६ तुलसी

तुलसी अथवा तुल्सी प्राकृतिक, पवित्र तथा वास्नादार वनस्पति हो । हिन्दू धर्मावलम्बीहरूको घरको आँगनमा सानो मठ बनाई तुलसी रोपिन्छ । दक्षिण एसियाका प्रायः मुलुकहरूमा धार्मिक एवम् परम्परागत रूपमा तुलसीको विरुवा रोपिन्छ । घरको वरिपरि तुलसीको विरुवा रोपेमा यसले सबौरात्मक ऊर्जा पैदा गर्दै भन्ने जनविश्वास छ ।

उपयोगिता

- तुलसी आयुर्वेदिक औषधीयुक्त प्रतिजैविक जडीबुटी हो ।
- तुलसीको जरादेखि काण्ड, पात, फूलका साथै बिउसमेतले विभिन्न स्वास्थ्य समस्यामा फाइदा पुऱ्याउँछ ।
- तुलसीको पातलाई मह तथा अदुवामा मिसाएर सेवन गरेमा रुघाखोकी श्वासप्रश्वासलगायत फोकसोको सङ्कमणमा अत्यन्त फाइदा हुन्छ ।
- तुलसीमा भिटामिन ए, सि, के तथा क्याल्सियम, म्याग्नेसियम, फस्फोरस, प्रोटिन, फलाम, पोटासियम तथा फाइबर प्रशस्त पाइन्छ ।

ना]टः कुनै पनि औषधीजन्य जडीबुटीका] प्रया]ग गर्दा सा]सँग सम्बन्धित विज्ञ

निर्मित्यगत्ता । गर्वात ताङ्ग/ गगाङ्ग गर्व जागरूक वैज्ञ

सतुवा उच्च पहाडी भेगको वनमा पाइने एक प्रकारको औषधि हो । सतुवा एक वर्षे बिरुवा हो । यो बिरुवा सामान्यतया आधा मिटर अग्लो हुन्छ । सबै पातहरू सुरिलो डाँठको माथिल्लो भागबाट पलाएका हुन्छन् । यसकोजरा अदुवाको जस्तै हुन्छ । यो वर्षामा हुक्कन्छ अनि हिउँदयाम सुरु भएपछि मर्छ । सामान्यतया १६०० मिटरभन्दा माथिको क्षेत्रमा यसकोखेती गर्न सकिन्छ । रोपेको एक वर्ष विराएर खन्दा राम्रो हुने भएकाले यसलाई वर्ष विराएर निकाल्दा राम्रो मानिन्छ । सतुवाको जरालाई धेरै विमारीहरू निको पार्ने एक मुख्य औषधिका रूपमा प्रयोग गरिन्छ ।

उपयोगिता

- पेट दुख्दा सतुवाको जराको धुलो खाएमा छिटै सन्चो हुन्छ ।
- पाकेको घाउमा सतुवाको जराको धुलो अथवा यसकोजरालाई अलिकति पानीको साथमा ढुङ्गामा घोटेर लगाए घाउ छिटै पुरिन्छ ।
- बान्ता हुँदा र पखाला लागदा सतुवा खाएमा छिटै ठिक हुन्छ ।
- सतुवालाई आयुर्वेद विज्ञान तथा अहिलेको मेडिकल साइन्समा पनि अत्यन्त महत्त्वपूर्ण औषधीय बिरुवाका रूपमा लिइन्छ ।

२० ब्राह्मी वा घोडतापे

ब्राह्मी वा घोडतापे बाह्रमासे लहरे भार हो । यो स्वादहीन, गन्दरहित हुन्छ । यो पानीको मुहान वा त्यसकोछेउछाउमा र दलदले माटोमा बढी फैलिन्छ । यसबै पात हरिया पड्खा आकारका हुन्छन् । फूलको रङ्ग भने सेतो, बैजनी वा गुलाबी हुन सबैछ । यसमा सानो अण्डाकारको फल लाग्छ । यो जडीबुटी खाँडादेवी गाउँपालिकाको अधिकांश स्थानहरूमा पाइन्छ ।

उपयोगिता

- रुधाखोकी लागदा यसलाई पिसेर सेवन गर्न सकिन्छ ।
- यसकोनियमित सेवनले बौद्धिक क्षमता बढाउँछ ।
- स्मरण शक्ति कायम राख्न र बढाउन यसकोप्रयोग गरिन्छ ।

ना]टः कुनै पनि औषधीजन्य जडीबुटीका] प्रया]ग गर्दा सा]सँग सम्बन्धित विज

निकित्यकामा] गर्वान ना]ग/ गगा]ग गर्द गागन्त्त नैन्त

२१ घिउकुमारी

घिउकुमारी औषधीय गुण भएको वनस्पति हो । यो पोथा वर्गमा पर्ने वनस्पति हो । आयुर्वेदमा यसलाई घृतकुमारी भनिन्छ । खाँडादेवी गाउँपालिकाको प्रायः सबै ठाउँमा यसकोखेती गर्न सकिन्छ ।

उपयोगिता

- आँखाको रोगमा घिउकुमारीको गुदी र बेसार फिटेर मनतातो पारी आँखामा राति सुन्ने बेलामा बाँध्नाले आँखाको रोग निको हुन्छ ।
- कानको रोगमा घिउकुमारीको गुदी मनतातो पारेर २/३ थोपा दाहिने कान दुखेमा देब्रे कानमा र देब्रे कान दुखेमा दाहिने कानमा हाल्ने र दुबै दुखेमा दुबैमा हाल्नाले ठिक हुन्छ ।
- जणिङ्स, कमलपित्त भएमा बिहान बेलुका १/१ चम्चा घिउकुमारी सेवन गरेमा आँखा र शरीरमा भएको पहेंलो हट्टै जान्छ र निको हुन्छ ।
- खटिरा भएको ठाउँमा घिउकुमारीको गुदी तताएर खटिरामा बाँधेमा घाउ छिटै पाक्छ र निको हुन्छ ।

ना]टः कुनै पनि औषधीजन्य जडीबुटीका] प्रया]ग गर्दा सा]सँग सम्बन्धित विज्ञ

निरिक्षित्यगत्ता१ गत्त्वा॒ ता॑प/ गगा॑ग गर्द॑ गागाप्त्वं त्वै॒

२१ रक्तचन्दन

रक्तचन्दनको वृक्ष लगभग १० मिटर अग्लो र थामोको गोलाइ बढीमा दुई मिटर हुन्छ । यसकोचुरोको काठमा रातो रस हुन्छ र त्यो सुकेपछि काठ पनि रातै हुन्छ । यसकोबोका चाहिँ अलि कालो खालको हुन्छ । दक्षिण भारतबाहेक अन्यत्र यो त्यति प्रचुर मात्रामा नपाइए पनि नेपालमा पनि यसकोखेती गर्न थालेको पाइन्छ । खाँडादेवी गाउँपालिकाको वडा न. २ मा यसकोखेती गर्न सुरु गरिएको छ ।

उपयोगिता

- आयुर्वेदअनुसार रक्तचन्दनलाई वायु र कफसम्बन्धी रोगको निराकरणमा उपयोगी मानिन्छ ।
- हालका केही अध्ययनले यसकोचुरो काठ मधुमेह रोगको उपचारमा उपयोगी हुने देखाएको छ ।
- यसकोचुरो काठलाई चन्दन जस्तै घोटेर लेप लगाउनाले चर्मरोग निको हुन्छ ।

ना]टः कुनै पनि औषधीजन्य जडीबुटीका] प्रया]ग गर्दा सा]सँग सम्बन्धित विज्ञ

निरिक्षित्यगत्ता१ गत्त्वा॒ ता॑प/ गगा॑ग गर्द॑ गागाप्त्वं त्वै॒

२२ खयर

ख्यर बहुपयोगी वनस्पति हो । ख्यर एक मझौला कदको रुख हो । ख्यरको बोट खाँडादेवी गाउँपालिकाको बेसीका भूभागमा पाइन्छ । खाँडादेवी गाउँपालिकाको वडा न. १, २, ३ र ४ का विभिन्न ठाउँमा यो विरुवा पाइने गर्दछ ।

उपयोगिता

- आयुर्वेदिक उपचार पद्धतिमा ख्यरलाई अनेक रोगको उपचारमा प्रयोग गरिन्छ ।
- ख्यरले पाचन शक्ति बढाउन सहयोग गर्दछ ।
- ख्यरको लेपलाई घाउ, खटिरा, वाथ तथा मर्केको जोरीहरूमा लगाउँदा राम्रो हुन्छ ।

ना]टः कुनै पनि औषधीजन्य जडीबुटीका] प्रया]ग गर्दा सा]सँग सम्बन्धित विज्ञ

निर्मित्यरक्ता १ गङ्गात नाइ/ गगाइग गर्न चागाल्प त्वैऽ

२३ श्रीखण्ड

श्रीखण्ड आजभन्दा ५००० वर्ष अधिदेखि हिन्दु धर्मका ग्रन्थमा उल्लेख भएको नाम हो । श्रीखण्डलाई नेपालीमा चन्दन भनिन्छ । विश्वका महाद्वारा काठहरू मध्ये श्रीखण्ड पनि एक हो । धार्मिक दृष्टिकोणका साथै व्यावसायिक दृष्टिले पनि श्रीखण्ड अत्यन्त महत्त्वपूर्ण वनस्पति हो । नेपालमा यसकोखेती हुन थालेको छ । खाँडादेवी गाउँपालिकाको वडा न. २ मा पनि यसकोखेती गर्न सुरु गरिएको छ ।

उपयोगिता

- श्रीखण्डलाई हिन्दु धर्म संस्कृतिका हरेक कार्यमा अत्यन्त पवित्र वस्तुका रूपमा प्रयोग गरिन्छ ।
- हिन्दु धर्मावलम्बीहरूमा श्रीखण्डलाई घोटेर चन्दन लगाउने ५००० वर्ष पुरानो परम्परा रहेको छ ।
- श्रीखण्डको चुरोको चूर्ण खाँदा चर्मरोग, जीउ भतभती पोल्ने र कुष्ठ रोगलाई समेत निको बनाउन सहयोग गर्दछ ।
- श्रीखण्डको चुरोको चूर्णले टाउको दुखेको कम गर्न र स्मरण शक्ति बढाउनलाई मदत गर्दछ ।

ना]टः कुनै पनि औषधीजन्य जडीबुटीका] प्रया]ग गर्दा सा]सँग सम्बन्धित विज्ञ

निर्मित्यरक्ता १ गङ्गात नाइ/ गगाइग गर्न चागाल्प त्वैऽ

महत्त्व

जडीबुटीले रोगलाई जरैदेखि निर्मूल गर्ने तागत राख्दछन् । आयुर्वेद चिकित्सामा जडीबुटीको महत्त्वपूर्ण स्थान छ, भने आधुनिक औषधि उच्चोगका बहुमूल्य कच्चा पदार्थ पनि हुन् । जडीबुटीको सही उपयोगले मानिस निरोगी हुनुका साथै दीर्घ जीवन पनि प्राप्त गर्ने भएकाले मानव जीवनमा यसकोठुलो महत्त्व देखिन्छ ।

नेपाल बहुमूल्य र घातक रोग निको पार्ने जडीबुटीको अथाह भण्डार हो । यस्ता अमूल्य जडीबुटी हामै गाउँघर वरिपरि पाइन्छन् । वरिपरि पाइने जडीबुटीको महत्त्वलाई ध्यान दिई सदुपयोग गर्न सबैमा यसबाट दीर्घबालीन फाइदा लिन सकिन्छ । जडीबुटीको पहिचान र त्यससम्बन्धी ज्ञान हुर्कदो उमेरका बालबालिका र युवालाई दिन सबैमा जडीबुटीको संरक्षण र संवर्धनमा सहयोग पुग्छ । जडीबुटीका लागि वनजङ्गलको निर्भरतालाई कम गर्दै खेतीयोग्य जमिनमा जडीबुटीको व्यावसायिक खेती गर्न सबैमा आयआर्जनको दिगो माध्यम पनि बनाउन सकिन्छ । यसर्थे जडीबुटीको पहिचान, उत्पादन, संरक्षण र संवर्धन आजको आवश्यकता हो ।

४.११ प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षण

प्राकृतिक सम्पदा र प्राणीबिचको सम्बन्ध

प्राकृतिक सम्पदा मानव लगायत सम्पूर्ण जीवजन्तुको जीवनको आधार हो । सम्पूर्ण प्राणीको वासस्थान पनि हो । प्रकृतिमा रहेका हरेक प्राणी र प्राकृतिक सम्पदा बिच घनिष्ठ सम्बन्ध हुन्छ । ससाना कीटपतङ्गदेखि लिएर चेतनशील प्राणी मानवको अस्तित्वसमेत प्राकृतिक स्रोतमा नै निर्भर रहेको हुन्छ । प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षण, संवर्धन र विकासमा प्राणीले पनि सहयोग पुऱ्याइरहेका हुन्छन् । एकको अभावमा अर्कोको अस्तित्वको कल्पना गर्न सकिन्दैन । यसरी प्राणी र प्राकृतिक सम्पदाबिच अन्योन्याश्रित सम्बन्ध हुने भएकाले प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षण, संवर्धन, विकास र उपयोगमा मानवले विवेक पुऱ्याउनु पर्दछ ।

सम्पदा संरक्षणका उपायहरू

- प्राकृतिक सम्पदाको विवेकपूर्ण उपयोग गर्नुपर्छ ।
- सम्पदाको अनावश्यक अतिकमण र दोहन गर्नुहुँदैन ।
- सम्पदाको वरपर सरसफाई गर्नुपर्छ ।
- सम्पदा आसपासबै क्षेत्रमा प्रदुषण हुन दिनु हुँदैन ।
- सम्पदाको संरक्षण र प्रवर्धनमा हामी सबैको चासो र सक्रियता रहनुपर्छ ।

५ सारांश

खाँडादेवी गाउँपालिकामा रहेका प्राकृतिक सम्पदा पालिकाका अमूल्य निधि हुन् । खाँडादेवी गाउँपालिकामा रहेका नदी, खोला, वनजङ्गल, गुफा, डाँडाकाँडा, जडीबुटीको दिगो उपयोगमा विवेक पुच्याउनु पर्ने देखिन्छ । प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षण र संवर्धन गर्दै यिनको समुचित उपयोग नै पालिकाको समृद्धिको आधार भएकाले दीर्घबालीन योजनाका साथ अगाडि बढेमा खाँडादेवी गाउँपालिकाको समृद्धिको ढोका खुल्न सक्छ ।

एकाइ ३

सामाजिक तथा सास्कृतिक विविधताहरुः

परिचय

कुनै विशेष उद्देश्य लिएर संगठन गरिएको सङ्घ वा संस्थालाई समाज भनिन्छ। यसमा एउटै रहनसहन, व्यवस्था, धर्म आदि अङ्गाले मानिसहरुको समूह रहन्छ भने कुनै राष्ट्र वा जातिको 'कला, साहित्य, इतिहास, भाषा, धर्म, दर्शन आदि विषय वा मूल्य परम्पराको समष्टगत स्वरूप नै संस्कृति हो।

समाजमा विभिन्न जातजातिका आ-आफ्नै भेषभूषा, भाषा, धर्म, संस्कृति मूल्यमान्यता कायम रहेको हुन्छ। प्रत्येक समाज भिन्न भिन्न स्वरूपमा निर्माण हुने हुँदा समाज विविधतामय हुन्छ। विविध पक्षको साभा रूप नै एउटा समाज भएको हुँदा समाजअनुसार संस्कृति पनि फरक हुने हुँदा सामाजिक र साँस्कृतिक विविधता एक अर्कासित अन्तर सम्बन्धित रहेको पाइन्छ। जसरी हाम्रो देश सामाजिक र साँस्कृतिक रूपमा विविधतामय भएजस्तै हाम्रो खाँडादेवी गाउँपालिकामा पनि भिन्नभिन्न जाति, भाषा, धर्म, पेशा आदिमा आवद्ध समाज रहेको हुँदा सामाजिक र संस्कृतिक रूपमा विविधतामय रहेको पाइन्छ।

मुख्य विषयवस्तु

स्थानीय संस्कार र संस्कृति

आफ्नो पालिकाभित्र बसोबास गर्ने जातजातिहरु

आफ्नो पालिकाभित्र बालिने भाषाहरु

आफ्नो पालिकाभित्र बसोबास गर्ने मानिसहरुले धर्महरु

आफ्नो पालिकाभित्र बसोबास गर्ने जातजातिहरुले लगाउने भेषभूषा

आफ्नो पालिकाभित्र बसोबास गर्ने जातजातिहरुले मान्ने चाडपर्वहरु

आफ्नो पालिकाभित्र बसोबास गर्ने जातजातिहरुका कला संस्कृति रहनसहन, परम्परा

सामाजिक संस्कारह

सामाजिक तथा सांस्कृतिक विविधताहरु, तिनको महत्त्व र संरक्षणका उपायहरु

उद्देश्य

- आफ्नो पालिकामा बसोवास गर्ने मानिसहरुको जातजाति भाषा- धर्मसम्बन्धी विविधताको बारेमा परिचित हुनु,
- पालिकाभित्र प्रचलनमा रहेका भेषभूषा, चाडपर्व, कला र समाजिक संस्कारहरुको पहिचान गरी तिनको विश्वेता बताउनु,
- पालिकामा भएका सामाजिक तथा सांस्कृतिक विविधताहरुको महत्त्व बुझी तिनको संरक्षण र संवर्धनका उपाय बताउनु
- स्थानीय संस्कार र संस्कृतिको बारेमा परिचित हुनु

विषयस्तुको विस्तृतिकरण

सामाजिक तथा सांस्कृतिक विविधता

एउटै रहन सहन, व्यवस्था धर्म आदि अंगाले वा एकै स्थानमा वसोवास गर्ने मानिसहरुको समूहलाई समाज भनिन्छ भने कुनै साहित्य, इतिहास, भाषा, धर्म, दर्शन आदि विभिन्न विषय वा मूल्य परम्पराको समष्टि रूपलाई संस्कृति भनिन्छ ।, समाजमा विभिन्न सामाजिक तथा सांस्कृतिक विविधता रहेको पाइन्छ । यस खाँडादेवी गाउँपालिकामा पनि विभिन्न सामाजिक पृष्ठभूमि भएका व्यक्तिहरूको बसोवास रहेको पाइन्छ भने समाजअनुसार भिन्न भिन्न संस्कृति मान्ने गरेको पाइन्छ ।

मुख्य विषयस्तु

उद्देश्य

१. सामाजिक, धार्मिक, सांस्कृतिक तथा भौगोलिक विविधता भएको यो गाउँपालिका कुल १५०.७ वर्ग कि.मि. क्षेत्रफलमा फैलिएको छ । २०७८ को जनगणनाअनुसार यो

गाउँपालिकाको जम्मा जनसंख्या १९,३१२ रहेको छ । जसमध्ये पुरुषको जनसङ्ख्या ८९९५ रहेको छ भने महिलाको जनसङ्ख्या १०,३१७ रहेको छ । २०७८ को जनगणना अनुसार यो गाउँपालिकामा जम्मा परिवार संख्या ५५०१ रहेका छन् । वार्षिक जनसंख्या वृद्धिदर - २.७७ रहेको छ भने साक्षरता दर ६२.२ % रहेको जसमध्ये पुरुष साक्षरता ७२.२ % र महिला साक्षरता ५३.५ % रहेको छ । यस गाउँपालिकाको प्रशासनिक सिमानालाई हेर्दा पूर्वमा मन्थली नगरपालिका, पश्चिममा सुनापति गाउँपालिका, उत्तरमा दोरम्बा गाउँपालिका र दक्षिणमा सिन्धुलीसम्म फैलिएको र प्राकृतिक नक्सालाई हेर्ने हो भने खाँडादेवी गाउँपालिकालाई सुनकोशी र तामाकोशीले घेरेको छ भन्दा फरक पर्दैन किनकि गाउँपालिकाको पूर्वतर्फ आधा भू-भाग तामाकोशी अनि दक्षिण सिमानाको पुरै भागमा सुनकोशी बगिरहेको छ । यो गाउँपालिका काठमाण्डौ देखि दूधकोशी क्षेत्रसम्मको सेरोफेरो देख्न सकिने एक महत्वपूर्ण पर्यटकीय गन्तव्यहरू मध्येको एक गन्तव्य हो ।

सामाजिक, धार्मिक, सांस्कृतिक तथा भौगोलिक विविधता एवं प्राकृतिक रूपले भरीपूर्ण खाँडादेवी मन्दिरको नामबाट गाउँपालिकाको नाम राखीएको सनीयको भनाई छ ।

४. खाँडादेवी गाउँपालिकामा बसोबास गर्ने मानिसहरूको सामाजिक अवस्था र विविधता:

यस खाँडादेवी गाउँपालिकामा बसोबास गर्ने मानिसहरूको रहनसहन, भेषभुषा विविधतामय रहेको पाईन्छ । यस ठाउँको समाजमा बस्ने मानिसहरूको समाजिक अवस्था सरल किसिमको रहेको छ ।

समाजिक जनजीवन भौगोलिक विकटताका कारण पानी लाग्ने थोरै खेतबाहेक सुनकोशी तिरका पुरै डाँडापाखा उजाड देखिन्छन् । डिलमुनी कोशी अविरल बगिरहेको छ तर डिलमाथि सिचाईमात्र होइन पिउने पानीको समेत दुःख छ । धेरै गाउँवासीले त खानेपानी

बोक्नमै घन्टौ समय खर्चिनु पर्दछ । खाँडादेवी गाउँपालिका सुख्खा क्षेत्रभित्र पर्दछ । यहाँका ९ वटा वडामध्ये ३ वडामा चिस्यानको रूपमा पानी पर्याप्त छ भने ६ वडामा भने पानीको आवश्यकता पुर्ती नहुँदा पानीको कठिनाईले जनजीवन कष्टकर रहेको छ । यातायातको दृष्टिकोणले ९ वटै वडामा सडक सञ्जाल पुगेको छ तर केही वडाका सडकहरू कच्ची भएकाले वर्षायाममा जनजीवन कष्टकर बन्न पुगेको छ । सडकहरू खुलेपछि गाँउमा रड, सिमेन्ट र ईटाले बनेका पक्की घरहरू पनि बनेका छन् । प्राय घरहरू ढुङ्गा, माटो र काठले बनेका छन् । छानोका रूपमा टिन, खर आदि प्रयोग गरिएको पाईन्छ । विद्युत सुविधा लगभग सबै वडामा पुगेको र स्वास्थ्य सेवा अन्तर्गत गाउँपालिकाका हरेक वडामा स्वास्थ्य केन्द्र रहेका छन् । यहाँ विभिन्न पौराणिक, ऐतिहासिकर पुरातात्त्विक महत्वका सम्पदाहरू रहेका छन् । यो गाउँपालिकालाई धार्मिक तथा पर्यटकीय क्षेत्रको रूपमा विकास गर्न सबैने प्रयाप्त सम्भावना रहेको छ । आयस्रोतका रूपमा कृषि, व्यापार, पशुपालन मुख्य रहेतापनि गाँउपालिकामा वसोवास गर्ने अधिकांश सनीयको प्रमुख आयस्रोतको माध्यम कृषि पेशा रहेको छ ।

५. खाँडादेवी गाउँपालिकामा वसोवास गर्ने मानिसहरूको जातजाति, भाषा र धर्म

खाँडादेवी गाउँपालिका सामाजिक, धार्मिक, सांस्कृतिक, भाषिक र जातजातिका दृष्टिकोणले विशिष्ट पहिचान र विशेषता बोकेको एक अनुपम स्थल हो । २०७८ को जनगणनाअनुसार नेपालभरि जम्मा १४२ जातजाति, १२४ भाषा र १० वटा धर्म रहेका छन् । खाँडादेवी गाउँपालिकामा पनि विभिन्न जातजाति, भाषा र धर्मका मानिसहरू वसोवास गर्दछन् । यहाँ ब्राह्मण, क्षेत्री, तामाङ, नेवार, मगर, माझी, कामी, दमाई, ढोली, सार्की, पहरी आदि जातीहरू वसोवास गर्दछन् । यो गाउँपालिकामा क्षेत्री, तामाङ, नेवार, मगर जातिको वसोवास तुलनात्मक रूपमा बढी छ । मुख्यतया नेपाली भाषा बोलिने गरेको भए पनि तामाङ, राई, नेवार, मगर, थामी र माझी भाषा पनि बोलिन्छन् ।

खाँडादेवी गाउँपालिकामा बसोबास गर्ने जातजातिहरूमा थामी, सार्कि, दमाई, माझी, कामी, पहरी, धोवी, सुनुवार आदि जातजातिको बसोबास कम छ भने ब्राह्मण, क्षेत्री, तामाङ, नेवार, राई, माझी जातजातिहरूको जनसंख्या बढी रहेको छ । यो गाउँपालिकामा प्राय : हिन्दु र बौद्ध धर्म मान्ने मान्छेहरू बढी छन् । यो गाउँपालिकामा बसोबास गर्ने जातजातिहरूले जन्म संस्कार, विवाह संस्कार र मृत्यु संस्कार आफ्नो परम्पराअनुसार भिन्नभिन्न तरिकाले मनाउने गर्दछन् ।

६. खाँडादेवी गाउँपालिकामा सामाजिक तथा धार्मिक संस्कार तथा क्रियाकलापहरू:

क) जन्म संस्कारः

सन्तानको जन्म प्रक्रिया सुरु भएपछि परिवारका रूपमा स्वीकार गर्न र समाजमा परिचिति गराउनका लागि विभिन्न प्रकारका कर्महरू गरिन्छन् । बच्चा गर्भमा आएपछि गर्भवती महिलालाई राम्रो हेरविचार गर्ने, समाजमा सूचना दिने, समाजले नयाँ बच्चाको आगमनलाई स्वागतको तयारी गर्ने, गर्भवतीलाई मिष्ठान्न भोजन खुवाउने आदि गर्दछन् । यस गाउँपालिकामा विभिन्न जातजाति, परम्परा र संस्कृतिका मानिसहरू बसोबास गर्ने हुँदा आ-आफ्नो संस्कारअनुसार बच्चाको नामकरण तीन, पाँच, सात, नौ र एघार दिनमा गर्ने प्रचलन रहेको छ ।

परिवारमा सन्तानको जन्म भएको ६ महिनाभित्र पास्नी (बच्चालाई अन्न खुवाउन सुरु गर्ने) , सन्तान हुक्कै जाँदा छोरा भएमा जातिय संस्कारअनुसार छेवर गर्ने, व्रतबन्ध गर्ने, छोरी भएमा गुन्योचोली दिने लगायत जातीय संस्कारअनुसार विभिन्न क्रियाकलापहरू गरिन्छन् ।

ख) विवाह संस्कारः

वयस्क उमेर भएका महिला र पुरुषलाई जीवनसाथीका रूपमा कानुनी र सामाजिक स्वीकृति प्राप्त गर्ने प्रक्रिया विवाह हो । यस गाउँपालिकामा विभिन्न जातजाति, परम्परा र संस्कृतिका मानिसहरू वयस्क उमेरका केटाकेटी, महिला र पुरुषलाई घरजम र सन्तान उत्पादनका लागि विभिन्न तरिकाले विवाह गर्दछन् । यहाँ मार्गी विवाह, भागी विवाह, प्रेम विवाह आदि प्रचलनमा रहेका छन् ।

ग) मृत्यु संस्कारः

प्राकृतिक रूपमा जन्मपछि मृत्यु अवश्य आउँछ । यस गाउँपालिकामा बसोबास गर्ने विभिन्न जातजाति, परम्परा र संस्कृतिका मानिसहरू आफ्नो जातीय र धार्मिक प्रचलनअनुसार फरक-फरक किसिमले मृत्यु संस्कार गर्दछन् । आ-आफ्नो संस्कार र परम्पराअनुसार किरिया कर्म गर्ने, आशौच बार्ने, नुन नखाने, अरुलाई नछुने, कपाल खौरने, सेता लुगा लगाउने चलन रहीआएको छ । यहाँका भिन्नभिन्न जातिले भिन्न भिन्न तरिकाले दाह संस्कार गर्दछन् । मृत शरीरलाई जलाउने, गाढने जस्ता विविध संस्कारहरू यस गाउँपालिकाका मानिसहरू गर्ने गर्दछन् ।

खाँडादेवी गाउँपालिकामा सामाजिक तथा धार्मिक संस्कार तथा क्रियाकलापहरू
यस प्रकार रहेका छन् ।

जातजाति	जन्म संस्कार	विवाह संस्कार	मृत्यु संस्कार
ब्राह्मण, क्षेत्री	<ul style="list-style-type: none"> छैठी: जन्मेको छ दिनमा न्वारन: जन्मेको ११ दिन भित्रमा पास्नी: जन्मेको ६ महिनामा ब्रतबन्ध: ८ देखि ११ 	<ul style="list-style-type: none"> सगोत्री विवाह नहुने मार्गी तथा प्रेम विवाह हुने स्वयम्वर वा कन्यादान गरेर सिन्दुर पोते लगाउने 	<ul style="list-style-type: none"> लास जलाउने कपाल खौरने १३ औँ दिनमा काजक्रिया गर्ने १३ दिन सम्म मासु जन्य पदार्थ, अण्डा, च्याउ, मासकोदाल, मस्यौरा, प्याज,

	<p>वर्षमा वा आवश्यकता अनुसार छोराको</p> <ul style="list-style-type: none"> गुन्योचोलीः विशेष गरेर छोरीको विहेको दिन या कुनै शुभ पर्व पारेर जस्तै दशैको टीकामा शिशु जन्मदा ११ दिन सुतक बार्ने चलन रहेको छ। 	<ul style="list-style-type: none"> जन्ती जाने कन्यादानमा गाई, अन्न, भाँडाकुँडा, कपडा, पैसा आदि दान दिइ छोरीको गोडा धोएर कन्यादान गर्ने। ब्राह्मण, क्षेत्रीको पुरोहितलाई पण्डित वा गुरु भनिने 	<ul style="list-style-type: none"> लसुन, नुन बार्नुपर्ने एक वर्षसम्म सेतो लुगा लगाउने र आशौच बार्ने मासिकतथा श्राद्ध गर्ने
नेवार	<ul style="list-style-type: none"> छैठीः हुदैन न्वारनः जन्मेको ४ दिन देखी ११ दिनभित्र न्वारन गर्दा पुरोहितलाई नबोलाई जेष्ठ सदस्यबाट सुत्करी चोख्याउने पास्नीः जन्मेको ६ महिनामा ब्रतबन्धः छोराको ५ देखि १३ वर्षभित्र छोरीको ५ देखि १३ वर्षभित्र इही पूजा गर्ने छोरीलाई महिनावारी हुनुभन्दा अगाडि गुफामा राख्ने चलन, 	<ul style="list-style-type: none"> विवाह पुर्व छोरीहरूले अनिवार्य वेल (ईही) विवाह गर्नु पर्ने मार्गी तथा प्रेम विवाह हुने नेवारको पुरोहितलाई गुभाजु वा देउभाजु भनिने 	<ul style="list-style-type: none"> हिन्दु भए हिन्दु र बौद्ध भए बौद्ध परम्पराका अनुसार दाह संस्कारको परम्परा रहेको

	<p>कोही कोहीले मात्र गर्ने अनुमान तर आजभोली खाँडादेवी गाँउपालिकामा बसोबास गर्ने मानिसहरूको गुफाको साटो मूल घरमा थुनेर १२ दिनसम्म राख्ने चलन देखिएको,</p> <ul style="list-style-type: none"> घाम हेर्न नहुने, लोगने मान्छेको मुख हेर्नु नहुने सनीयको भनाई 		
मगर	<ul style="list-style-type: none"> छैठी: हुदैन न्वारन: जन्मेको ७ दिन देखि ११ दिनभित्र पास्नी: जन्मेको ६ महिनामा ब्रतबन्ध: छोराको गरिने गुन्योचोली: छोरीलाई दिइने 	<ul style="list-style-type: none"> मार्गी तथा प्रेम विवाह हुने जारी विवाहको चलन हटेको मगरको पुरोहितलाई भुसाल भनिने ढोकामा कुखुरा काटी सोही रगतमा कुल्याएर दुलही भित्र्याउने 	<ul style="list-style-type: none"> मृत शरीरलाई गाड्ने तथा जलाउने १० देखि १३ दिन सम्म किरिया बस्ने •
तामाङ	<ul style="list-style-type: none"> छैठी: हुदैन न्वारन: जन्मेको ३ दिन देखि ११ दिनभित्र पास्नी: जन्मेको ६ देखि ९ महिना 	<ul style="list-style-type: none"> विवाहमा सिन्दुर पोते नलगाउने सगुनसहित मार्गी विवाह हुने तामाङको पुरोहितलाई 	<ul style="list-style-type: none"> मृत्यु सस्कारमा १०८ बत्ती बाल्ने ४९ दिनसम्म काजकिया सक्ने हिन्दू धर्मालम्बी भए

	<p>भित्रमा</p> <ul style="list-style-type: none"> छेवर : छोराको ३ देखि ९ वर्षभित्रमा गरिने 	<p>लामा/बोन्पो भनिने</p> <ul style="list-style-type: none"> 	<p>हिन्दुजस्तै दाहसंस्कार र बौद्ध धर्मालम्बी भए बौद्ध परम्पराअनुसार दाह संस्कारको परम्परा रहेको</p>
माझी	<ul style="list-style-type: none"> न्वारन: जन्मेको ६ दिनभित्र छोरा जन्मेको ४ दिनमा र छोरी जन्मेको ३ दिनमा सुत्करी चोख्याउने 	<ul style="list-style-type: none"> माझीको पुरोहीतलाई मिजार/गौरुड भनिने मार्गी र भार्गी विवाह हुने 	<ul style="list-style-type: none"> लास जलाउने काजकियाका दिन कपाल खोरने ३ दिनदेखि १३ दिनभित्र काजकिया सम्पन्न गरिने सोहू श्राद्ध गर्ने

७. खाँडादेवी गाउँपालिकामा प्रचलित लोकगीत, लोकनृत्य र लोकबाजाहरू :

यस खाँडादेवी गाउँपालिकामा स्थानीयजीवनमा आधारित परम्परागत बाजागाजा प्रयोग गरी विभिन्न जात्रा, चाडपर्व, मेला उत्सवमा गाईने सुख, दुःख र समाजका वास्तविक घटनाहरू समेटीएका गीतहरू नै लोकगीत हुन्। लोकभाकामा आधारित नृत्यलाई लोक नृत्य भनिन्छ। लोकगीत गाउँदा प्रयोग हुने मौलिक बाजाहरूलाई लोक बाजा भनिन्छ। यी बाजाहरू स्थानीयस्तरमा पाईने सामग्री प्रयोग गरेर बनाइएका हुन्छन्।

क) खाँडादेवी गाउँपालिकामा प्रचलित संस्कृति अनुसारको लोकगीत:

खाँडादेवी गाउँपालिकामा प्रचलित संस्कृति अनुसारको लोकगीत	गीत गाउने समय
१. देउसी भैलो	तिहारमा
२. मालश्री	दशैमा

३. तिजगीत	तिजमा
४. पालम	मेलापर्वमा
५. असारेगीत	रोपाईमा
६. होलीगीत	होलीपर्वमा (फागुनमा)
७. भ्याउरे गीत	मेलापात गर्दा वनपाखा जाँदा,

ख) खाँडादेवी गाउँपालिकामा जातजातिअनुसार प्रचलित लोकगीत

जातजाति	लोकगीत
ब्राह्मण, क्षेत्री	पुर्वेली लोकगीत, ठाडोभाका, तिजगीत, रत्यौलीगीत
नेवार	रत्यौलीगीत, भ्याउरे, नवारीगीत
मगर	रत्यौलीगीत (छोराको विहेको एक दिन अगाडी), कौरागीत
तामाङ	तामाङसेलो, रत्यौलीगीत (छोराको विहेको एक दिन अगाडी)
राई	रत्यौलीगीत (छोराको विहेको एक दिन अगाडी)
माझी	मरुनीगीत, ख्यालिगीत, भ्याउरे, पितृगीत

ग) खाँडादेवी गाउँपालिकामा जातजातिअनुसारका केही प्रचलित नृत्यहरू:

जातजाति	नृत्यहरू
ब्राह्मण, क्षेत्री	रत्यौलीनाच, देउसीनाच, भैलीनाच, देवालीनाच आदि
नेवार	कात्तिक, नरसिंह, वसन्त, महाबाली, लाखे, धिमान्ते नाच
मगर	बजैरे, हुरा, भूमे, साकेला, मारुनी, भम्पे, गोपीचन, डाम्फे, रोदी, कौरा
तामाङ	मारुनीनाच र सेलोनाच
राई	साकेलानाच, चण्डीनाच

घ) खाँडादेवी गाउँपालिकामा जातजातिले प्रयोग गर्ने प्रचलित लोकबाजाहरूः

खाँडादेवीमा विभिन्न जातजातिले प्रयोगमा ल्याउने लोकबाजाहरू जस्तै मादल, मुर्चुड्गा, बाँसुरी, शड्ख, मुरली, दमाहा, ढोलक, भ्र्याम्टा, पञ्चेबाजा, मुरली, आदि हुन् ।

द. खाँडादेवी गाउँपालिकाका मौलिक तथा स्थानीयपरिकार र पहिरन :

क) मौलिक तथा स्थानीयपरिकार :

यहाँ उपलब्ध भएका अन्न फलफूल, वनस्पति, मसला, तरकारी आदिको उपयोग गरी बनाईएको खानेकुरालाई स्थानीयपरिकार भनिन्छ । खाँडादेवी गाउँपालिकामा समान्यतया दाल, भात, तरकारी, गुन्द्रुक, ढिँडो, खिर, बाबर, खिचडी, क्वाँटी (जनैपुर्णीमाका दिन), कसार (मकैको पिठो भुटेर बनाइने), योमरी (गहुँ, चामलको पिठोमा ल्वाड, सुकुमेल, सख्खर मिलाएर बनाइने), मस्यौरा, मकैको भात वा च्याख्ला, मकैका रोटी, सेल, रोटी, माघे संडक्रन्तिमा बाबर, कन्दमुल, फुलौरा आदि परिकार खान्छन् ।

जातजाति	स्थानीयपरिकार
ब्राह्मण, क्षेत्री	समान्यतया : दाल, भात, तरकारी, गुन्द्रुक, ढिँडो, खिर, खिचडी, मस्यौरा, मकैको भात वा च्याख्ला, रोटी, मकैको रोटी, सेलरोटी, माछामासु आदि
नेवार	समान्यतया : दाल, भात, तरकारी, गुन्द्रुक, ढिँडो, खिर, खिचडी, मस्यौरा, मकैको भात वा च्याख्ला, रोटी, मकैको रोटी, सेलरोटी, माछामासु आदि क्वाँटी (जनैपुर्णीमाका दिन), कसार मकैको पिठो भुटेको (विहेमा), योमरी गँहु, चामलको पिठोमा ल्वाड, सुकुमेल, सख्खर मिलाएर बनाइने)
मगर	समान्यतया : दाल, भात, तरकारी, गुन्द्रुक, ढिँडो, खिर, खिचडी, मस्यौरा, मकैको भात वा च्याख्ला, मकैका रोटी, सेल, रोटी, क्वाँटी (जनै दिन),

	माघामासु आदि
तामाड	समान्यतया दाल, भात, तरकारी, गुन्दुक, ढिंडो, खिर, खिचडी, मस्यौरा, मकैको भात वा च्याख्ला, मकैका रोटी, सेलरो पूर्णिमाका टी , रोटी माघामासु आदि आलुम (माघ पूर्णिमाको दिन खाने विशेष परिकार)
राई	समान्यतया दाल, भात, तरकारी, गुन्दुक, ढिंडो, खिर, खिचडी, मस्यौरा, मकैको भात वा च्याख्ला, मकैका रोटी, सेलरोटी, रोटी, माघामासु आदि
माझि	समान्यतया दाल, भात, तरकारी, गुन्दुक, ढिंडो, खिर, खिचडी, मस्यौरा, मकैको भात वा च्याख्ला, सेलरोटी, रोटी, माघामासु आदि भईचा (चामलको पिठो पानीमा पकाई बनाइने)

ख) मौलिक तथा स्थानीयपहिरनः

यहाका मानिसहरूले शिर, पाउ र शरिरमा पहिरने वा लगाउने लुगा, जुत्ता, गरगहना आदिलाई यहाको स्थानीयपहिरन भनिन्छ ।

यस खाँडादेवी गाउँपालिकामा सामान्यतया :पुरुषहरूले दौरा, सुरुवाल, कमिज, पाइन्ट, कोट, टोपी, जुत्ता, भोटो, कछाड, चप्पल लगाउने र महिलाहरूले साडी, धोती, चोलो, फरिया, ब्लाउज, सुट, सुरुवाल, मेक्सी, पेटीकोट, चोली आदि लगाउँछन् । गरगहनामा महिलाहरूले पोते, तिलहरी, औंठी, बाला, चुरा, पाउजु, ढुङ्ग्री, मुन्द्री आदि लगाउँछन् । यहाँका मान्देहरूको पहिरन विशेष अवसर, समय, चाडपर्व, जातजाति, धर्म र रितिरिवाज अनुसार फरक-फरक छन् ।

जातजाति	पहिरन
ब्राह्मण, क्षेत्री	पुरुषः दौरा, सुरुवाल, कमिज, पाइन्ट, कोट, टोपी, जुत्ता, भोटो, कछाड, चप्पल महिला: साडी, धोती, चोलो, फरीया, ब्लाउज, सुट, सुरुवाल, मेक्सी, पेटीकोट, चोली,

	गरगहना: पोते, तिलहरी, औँठी, बाला, चुरा, पाउजु, ढुड्गी, मुन्द्री आदि
नेवार	<p>पुरुष: दौरा, सुरुवाल, कमिज, पाइन्ट, कोट, टोपी, जुत्ता, भोटो, कछाड, चप्पल, हाकु पटासी</p> <p>महिला: साडी, धोती, चोलो, फरीया, ब्लाउज, सुट, सुरुवाल, मेक्सी, पेटीकोट, चोली, ताया (घाटीमा लगाउने) (विशेष अवसर, समय, चाडपर्वअनुसार फरक पहिरन)</p>
मगर	<p>पुरुष: दौरा, सुरुवाल, कमिज, पाइन्ट, कोट, टोपी, जुत्ता, भोटो, कछाड, चप्पल (विशेष अवसर, समय, चाडपर्वअनुसार फरक पहिरन)</p> <p>महिला: साडी, धोती, चोलो, फरीया, ब्लाउज, सुट, सुरुवाल, मेक्सी, पेटीकोट, चोली, (विशेष अवसर, समय, चाडपर्वअनुसार फरक पहिरन)</p>
तामाङ	<p>पुरुष: दौरा, सुरुवाल, कमिज, पाइन्ट, कोट, टोपी, जुत्ता, भोटो, कछाड, चप्पल (विशेष अवसर, समय, चाडपर्वअनुसार फरक पहिरन)</p> <p>महिला: साडी, धोती, चोलो, फरीया, ब्लाउज, सुट, सुरुवाल, मेक्सी, पेटीकोट, चोली, (विशेष अवसर, समय, चाडपर्वअनुसार फरक पहिरन)</p>
राई	<p>पुरुष: दौरा, सुरुवाल, कमिज, पाइन्ट, कोट, टोपी, जुत्ता, भोटो, कछाड, चप्पल (विशेष अवसर, समय, चाडपर्वअनुसार फरक पहिरन)</p> <p>महिला: साडी, धोती, चोलो, फरीया, ब्लाउज, सुट, सुरुवाल, मेक्सी, पेटीकोट, चोली, (विशेष अवसर, समय, चाडपर्वअनुसार फरक पहिरन) पुरुष:</p>
माझी	<p>पुरुष: दौरा, सुरुवाल, कमिज, पाइन्ट, कोट, टोपी, जुत्ता, भोटो, कछाड, चप्पल, धोती, कछाड, स्टाकोट (विशेष अवसर, समय, चाडपर्वअनुसार फरक पहिरन)</p> <p>महिला: साडी, धोती, चोलो, फरीया, ब्लाउज, सुट, सुरुवाल, मेक्सी, पेटीकोट, चोली, (विशेष अवसर, समय, चाडपर्वअनुसार फरक पहिरन) कालो मखमलको चौबन्दी</p>

९. खाँडादेवी गाउँपालिकाका मानिसले मान्ने चाडपर्व :

यस खाँडादेवी गाउँपालिकाका सनीयहरूले विभिन्न प्रकारका राष्ट्रिय तथा सनीयचाडपर्व मनाउदै आएका छन् । चाडपर्व ऐतिहासिकै, धार्मिक तथा सांस्कृतिक पक्षमा आधारित हुन्छन् । धार्मिक समुदाय र जातजातिका हिसाबले यहाँका मानिसहरूले मान्ने चाडपर्व निम्न प्रकार छन् ।

प्रचलीत जातजाति	मान्ने चाडपर्व
ब्राह्मण,क्षेत्री	दशैं, तिहार, दिबाली, माघे संडकान्ति, बैसाख पुर्णिमा, फागु पुर्णिमा, जनै पुर्णिमा, होली,
नेवार	कुशेऔंसी, मातातीर्थऔंसी, शिवरात्रि जात्रा,
मगर	सोनाम ल्होसार (माघ शुक्लप्रतिपदामा)
तामाङ	तामाङसेलो, ल्होसार
राई	दशैं, तिहार, दिबाली,
माझी	दशैंमा घाटपूजा, तिहार, दिबाली, माघे संडकान्ति, पितृपूजा, होली

१०. खाँडादेवी गाउँपालिकामा रहेका धार्मिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाहरू

धार्मिक गतिविधि, मूल्यमान्यतासँग सम्बन्धित सम्पदालाई धार्मिक सम्पदा भनिन्छ । मन्दिर, गुम्बा, मस्जिद, चर्च, गुरुद्वारा र मूर्तिहरूजस्ता सम्पदाहरूलाई धार्मिक सम्पदा भनिन्छ । संस्कृति, परम्परा, प्रथा, वेशभूषा आदिसँग सम्बन्धित सम्पदालाई सांस्कृतिक सम्पदा भनिन्छ । यस्ता सम्पदाहरू मूर्त र अमूर्त दुवै प्रकारका हुन्छन् । भवन, मन्दिर, पुस्तक, स्मारक, शिलापत्रहरू मूर्त हुन भने लोकरीति, प्रचलन, भाषा, ज्ञान आदि अमूर्त संस्कृति हुन् । यो गाउँपालिका भित्र विभिन्न धार्मिक, सांस्कृतिक सम्पदाहरू जस्तै: मठ, मन्दिर, गुम्बा, गुफा, ऐतिहासिकस्थल, सांस्कृतिक सम्पदाहरू रहेका छन् । जस्तै: वडा नं. ७ मा रहेको सित्खा खाँडादेवी मन्दिर, वडा नं. १ राकाथुम्मा रहेको विस्वामित्र मन्दिर, खाँडादेवी वडा नं. ७, दोरम्बा र दिमीपोखरीको अग्लो पहाडमा अवस्थित अग्लेश्वर महादेवको मन्दिर, वडा नं. ८

गागल भदौरेमा अवस्थित महाबाली स्थान, वडा नं. ५ पकरवासमा अवस्थित त्रिवेणी आदि यस क्षेत्रका धार्मिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाहरू हुन् ।

केही धार्मिक, सांस्कृतिक सम्पदाहरू

बौद्ध गुम्बा:

इ) यो गाउँपालीका भित्र थप धार्मिक स्थलहरू

क्र.सं.	धार्मिक स्थलहरू	स्थान
१.	पशुपति मन्दिर	भिरपानी ३, (श्री प्रगतिशील मा.वि भिरपानी को छेउमा अवस्थित)
२.	कृष्ण मन्दिर	चिसापानी टोलमा अवस्थित
३.	तार्केश्वर	चिसापानी
४.	कृष्ण प्रणामी मन्दिर	खाँडादेवी २, धुसाल मजुवा
५.	पशुपति	मजुवा पकरवास
६.	नर्वदेश्वर महादेव त्रिवेणी	पकरवास
७.	भिमसेन थान	छापमा अवस्थित
८	बौद्ध गुम्बा	गोगुनपानि

आदि महत्व पुर्ण धार्मिक स्थल रहेका छन् ।

११. खाँडादेवी गाउँपालिकाको सामाजिक तथा सांस्कृतिक विविधताको विशेषता, महत्व: र संरक्षण र संवर्धनका उपाय

क) सामाजिक तथा सांस्कृतिक विविधताको विशेषता:

खाँडादेवी गाउँपालिकाको सामाजिक तथा सांस्कृतिक विविधता अन्तर्गत यहाका सामाजिक तथा धार्मिक संस्कार तथा क्रियाकलापहरू, जातजाति, भाषा र धर्म, प्रचलित लोकगीत,

लोकबाजाहरू, लोक नृत्यहरू, स्थानीयपरिकार, स्थानीयपहिरन, मनाइने चाडपर्व, धार्मिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाहरू, धार्मिक स्थलहरू आदि पर्दछन् । यहाँका यी पक्षहरू एउटा पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा हस्तानतरण हुँदै र संरक्षित हुँदै आईरहेका छन् । यिनीहरू यो गाँउपालीकाको पहिचान हुन् र यिनीहरूले यहाँका वासिन्दा र जनसमुदायलाई देशै भरि तथा विश्वमा समेत परिचित गराईरहेका हुन्छन् । लोकगीत, लोकबाजाहरू, लोक नृत्यहरू, स्थानीयपरिकार, स्थानीयपहिरन, मान्ने चाडपर्व, धार्मिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाहरू, धार्मिक स्थलहरू जस्ता सामाजिक तथा सांस्कृतिक विविधताको विशेषता यस प्रकार रहेका छन् ।

- मौलीक परम्परामा आधारित
- खास क्षेत्र, संस्कृति र समुदाय संग सम्बन्धित
- एउटा पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा हस्तानतरण हुने
- पहिचान र गर्व गर्न सिबौउने
- अध्ययन अनुसन्धानका लागि क्षेत्र
- सामाजिक एकता प्रवर्धन गर्ने प्रकारका
- सांस्कृतिक विविधताका प्रवर्धन गर्ने प्रकारका
- पर्यटनका केन्द्र बिन्दु
- आफ्नै मौलिकता बोकेका
- सरल प्रकृतिका

ख) लोकगीत, लोकबाजाहरू, लोक नृत्यहरू, स्थानीयपरिकार, स्थानीयपहिरन, मान्ने चाडपर्व, धार्मिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाहरू, धार्मिक स्थलहरू जस्ता सामाजिक तथा सांस्कृतिक विविधताको महत्वः

- यसले मौलीक संस्कृति र परम्परालाई जगाउँछ,
- पीडा, माया, व्यथा, प्रेमको अनुभूति गराउँछ,
- पर्यटन प्रवर्धन गर्न सघाउ पुर्याउँछ,
- व्यक्तिका कला र सिपको विकासमा सहयोग पुग्छ,

- शरीरिक र मानसिकथकानबाट मुक्त गराउँछ,
- सामाजिक तथा सांस्कृतिक एकता प्रवर्धन गर्छ,

ग) लोकगीत, लोकबाजाहरू, लोक नृत्यहरू, स्थानीयपरिकार, स्थानीयपहिरन, मान्ने चाडपर्व, धार्मिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाहरू, धार्मिक स्थलहरू जस्ता सामाजिक तथा सांस्कृतिक विविधतामा आएका चुनौतीहरू र समाधानका उपायहरू:

चुनौतीहरू	उपायहरू
क) यहाका जनशक्ति विदेश पलायन हुनु	स्थानीयसरकारले र केन्द्रिय सरकारले समेत विकास, पर्यटन, रोजगारमा जोड दिएमा जनशक्ति विदेशीने र शहरीकरणमा कमि आई सामाजिक तथा सांस्कृतिक विकास हुनेछ।
ख) लोकगीत, लोकबाजाहरू, लोक नृत्यहरू, स्थानीयपरिकार, स्थानीयपहिरन, चाडपर्व लोप हुदै जानु	लोकगीत, लोकबाजाहरू, लोक नृत्यहरू, स्थानीयपरिकार, स्थानीयपहिरन, चाडपर्वको सम्बर्धन र प्रचारप्रसार गर्ने
ग) युवा पुस्तामा विकास हुदै गएको आधुनिकताले नकारात्मक असर पर्नु	लोकगीत, लोकबाजाहरू, लोक नृत्यहरू, स्थानीयपरिकार, स्थानीयपहिरन, चाडपर्वको प्रतिस्पर्धात्मक कार्यक्रमको आयोजना र पुरुस्कारको व्यवस्था गर्ने
घ) नेपाली संस्कृति प्रति वितृष्णा	विद्युतीय माध्यमबाट यस्ता कुराको महत्वका साथ प्रचारप्रसार र जनचेतना दिने
ङ) सामाजिक तथा सांस्कृतिक विकासमा र संरक्षणका लागि संस्थागत प्रयास नहुनु	यस्ता विषयहरू विद्यालय तहको पाठ्यक्रममा समावेश गर्ने

सारांश

प्रत्येक समाज विविधतामय हुन्छ र विविध समाजअनुसार नै मानिस संस्कृति मान्ने हुँदा कुनै पनि भूगोलमा सामाजिक र साँस्कृति विविधता देखा पर्दछ । नेपाल मुख्य विशेषता नैविविधतामा एकता भएजस्तै खाँडादेवी गाउँ पालिकामा पनि विभिन्न जातजाति धर्म, संस्कृति, परम्परा भएका मानिसहरुको बसोवास रहेको हुँदा यस पालिकाको समग्र विकास र सामाजिक सांस्कृतिक एकताका लागि यस पालिकाभित्र रहेको सामाजिक र साँस्कृति विविधतालाई बुझ्न जरुरी भएकोले खाँडादेवी गाउँपालिकाद्वारा तयार पारिएको स्थानीय पाठ्यक्रममा सामाजिक तथा सांस्कृतिक विविधता शीर्षक राखिएका छ, जसको अध्ययनले सामाजिक र साँस्कृतिक एकता कायम गर्दै सिङ्गो समाज अगाडि बढ्ने छ ।

एकाइ ४

ऐतिहासिक तथा धार्मिक सम्पदाहरू

परिचय

ऐतिहासिक स्थल भनाले इतिहाससँग सम्बन्धित महत्वपूर्ण घटना तथा व्यक्तिसँग सम्बन्धित वा पुरातात्त्विक महत्व भएका स्थान हुन् । यी स्थानहरु प्राचीन वास्तुकला, किल्ला, मन्दिर, स्मारक, धार्मिकस्थल, दरबार, ऐतिहासिक भवन आदि हुन् । ऐतिहासिक स्थलहरु प्रायः संस्कृति परम्परा र इतिहासको अध्ययनका साथै संरक्षणको लागि महत्वपूर्ण मानिन्छन् । धर्म, भाषा, कला, संस्कृतिसँग जोडिएका मानवको मन, आस्थासँग प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रूपले सरोकार राख्ने स्थान र संरचनालाई धार्मिकस्थल भनिन्छ । जस्तै मन्दिर, मस्जित, पाटीपैवा, गुम्बा, चौत्य आदि धार्मिक सम्पदा हुन् ।

मुख्य विषयवस्तु

- वरपरका पोखरी,छाँगा र डाँडाहरू
- वडामा रहेका पोखरी,छाँगा र डाँडाहरू
- गाउँपालिकाभित्र रहेका पोखरी,छाँगा र डाँडा, मन्दिर गुम्बा
- स्थानीय ऐतिहासिक तथा पर्यटकीय स्थलहरू
- गाउँपालिकाभित्रका ऐतिहासिक तथा धार्मिक सम्पदाहरू
- खाँडादेवी गाउँपालिकाका छिमेकी गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको ऐतिहासिक तथा धार्मिक सम्पदाहरू
- रामेछाप जिल्लाको ऐतिहासिक तथा धार्मिक सम्पदाहरू

उद्देश्यहरू

- १। आफ्नो वडाभित्र भएका मठमन्दिर, ताल ,पोखरीहरूको पहिचान , तथा महत्वपूर्ण स्थलहरूको नाम बताउन,
- २। ऐतिहासिक तथा धार्मिकस्थलको परिचय दिन,
- ३। रामेछाप जिल्ला र खाँडादेवी गाउँपालिकाभित्र रहेका ऐतिहासिक तथा धार्मिक सम्पदाको पहिचान गर्ने,
- ४। ऐतिहासिक तथा धार्मिक सम्पदाको संरक्षण गर्ने उपायहरु बताउन, ,
- ५। खाँडादेवी गाउँपालिकाका छिमेकी गा पा तथा ना पाको भौगोलिक अवस्थितिबारे भन्न, ,
- ६। रामेछाप जिल्लामा रहेका महत्वपूर्ण स्थल, धार्मिक सम्पदा,पर्यटकीय स्थलका आदिका महत्व बताउन ,
- ७। स्थानीय ऐतिहासिक तथा पर्यटकीय स्थलहरूको पहिचान गर्ने ।

विषयस्तुको विस्तृतीकरण

पर्यटन

सामान्य अर्थमा पर्यटन भन्नाले घुमफिर भन्ने बुझिन्छ । मन बहलाउने, मनोरञ्जन वा घुमफिर गर्ने लगायतका उद्देश्यले भ्रमणसँग सम्बन्धित क्षेत्र पर्यटन हो । नेपाल पर्यटनका दृष्टिकोणले विश्वमा अधिक संभावना भएको मुलुक हो । नेपालमा पर्यटन व्यावसाय तुलनात्मक रूपमा लाभको क्षेत्र भएकाले आर्थिक विकासमा यसको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । नेपालमा भारत, अमेरिका, चीन, बेलायत , , अस्ट्रेलिया, बड्गलादेश आदि

देशबाट अत्यधिक मात्रामा पर्यटक आउने गर्दछन् । नेपालमा पर्यटकहरुको मुख्य आकर्षण पर्वतारोहण, पदयात्रा, जलयात्रा, साहसिक कार्य, साँस्कृतिक, धार्मिक तथा ऐतिहासिक स्थलको भ्रमणजस्ता विविध क्षेत्र पर्दछन् । रामेछाप जिल्ला पनि आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकका लागि राम्रो सम्भावना बोकेको महत्वपूर्ण स्थान मानिन्छ । जिल्लाभित्रका खाँडादेवी, सिद्धदेवी, रुद्रेश्वर महादेव मन्दिर, रजगाउँ, ऐरम्बास, भृगेश्वर, उमातीर्थ, जलेश्वर, साततले कैलाश, थानापति ९बाहुनचुरा०, थानापति ९मचबासी०, त्रिवेणी, सिताकुण्ड, ऋषितपश्ची, ब्रह्माविष्णु, महादेवस्थान, शैलुड्गेश्वरी, छोगेश्वरी, गुराँसे कालिका, देवीस्थान, गौखुरेश्वर, उमातीर्थ, आलमपुर भिमसेन, नर्वदेश्वर, केवलेश्वर, अग्लेश्वरी, कण्ठेश्वरी, खिम्ती शिवालय, बालकन्यादेवी आदि ऐतिहासिक तथा पुरातात्त्विक महत्व बोकेका यी स्थान पर्यटकीय दृष्टिले महत्वपूर्ण क्षेत्र मानिन्छन् ।

इतिहास र

मानव जातिको उत्पत्ति, विकासक्रम र क्रियाकलापहरुको विवेचना, व्याख्या एवम् मूल्यांकनको जीवित दस्तावेज नै इतिहास हो । इतिहासले तत्कालीन समयमा भएगरेका सत्य, तथ्य कुराहरुको बारेमा जानकारी दिन्छ । अतितका बलिया आधिकारिक प्रमाणहरूलाई इतिहासको रूपमा लिने गरिन्छ ।

धर्म र

मानव जातिको आस्था बिचार र सकारात्मक सोचको समिश्रणात्मक धरोहरको मानक स्वरूप नै धर्म हो । नेपाल बहुजाति, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक मुलुक हो । धार्मिक विविधताका हिसाबले नेपालमा हिन्दु, बौद्ध, ईस्लाम, किराँत, इसाई, प्रकृति, बोन, जैन, सिख, बहाइ जस्ता धर्म मानिन्छन् । बहुजाति, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक विविधताको साझा फूलबारी नेपालको सन्दर्भमा विद्वान टोनि हेगनले नेपाललाई एसियाको धार्मिक गोलमेच भनेका छन् । नेपालको संविधानले समेत नेपाललाई धर्म निरपेक्ष राष्ट्र घोषणा गरेको छ । जस्को प्रभाव स्वरूप सबैले आ(आफ्ना धर्मप्रति अपनत्व महसुस गरी धार्मिक सहिष्णुता कायम राख्दै धर्म, परम्परा र सस्कृतिको संरक्षण र संवर्धनमा लागि परेको पाइन्छ । खाँडादेवी गाउँपालिका भित्र पनि धर्म, परम्परा र सस्कृतिको रक्षार्थ आ(आफ्ना आस्थाका धरोहरका रूपमा मठ मन्दिर गुम्बा आदि रहेका छन् ।

खाँडादेवी गाउँपालिका भित्र रहेका महत्वपूर्ण धार्मिक तथा ऐतिहासिक सम्पदाहरु रस्थलहरु

खाँडादेवी मन्दिर



खाँडादेवी गाउँपालिका वडा नं २ र ७ को सीमामा रहेको जिल्लाकै चर्चित खाँडादेवी मन्दिर यस क्षेत्रको धार्मिक आस्थाको धरोहरको रूपमा रहेको छ । पवित्र धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थलका रूपमा तीव्रतर विकसित हुदै गरेको खाँडादेवीको नामबाट यस गाउँपालिकको नाम रहेको छ । । पछिल्लो समयमा यातयातको पहुँच वृद्धिसँगै प्रचारप्रसारको तीव्रता र यातयातको सरल पहुँचका कारण दर्शनार्थीहरूको आगमनमा वृद्धि हुदै गएको छ । पुरातत्व विभागको मापदण्डअनुसार मन्दिर पुनः निर्माण गरिएको छ । खाँडादेवीको उत्सपतिम्बन्धी विविध किसिमका जनश्रुति र किम्बदन्ती पाइन्छन् । तर त्यस्ता जनश्रुति र किम्बदन्तीभन्दा पनि शिवपुराणको हिमवत खण्डमा उल्लेख भएअनुसार रोशी खोला र सुनकोशी नदीको संगमस्थलमा रहेको कुशेश्वरमा देवीले शुम्भ निशुम्भ नामका राक्षसलाई बध गरी दुर्गा नदीमा खड्ग पखाली खाँडादेवी मन्दिर रहेको स्थानमा खड्ग गाडेर कालीञ्चोकमाअन्तरध्यान भएको कुरा उल्लेख छ । सुरुमा खड्ग देवी भनिएकोमा पछि अपभ्रंश भई खाँडादेवी नाम रहन गएको विश्वास गरिन्छ । खाँडादेवी उत्पतिको महिमासँगै दुर्गा नदीको उत्पति र महिमा पनि उत्तिकै पवित्र रहेको छ । आज पनि दुर्गानदीको पानीले मात्रै खाँडादेवीको नियमित पूजाअर्चना गरिदै आएको छ । दुर्गानदीको उद्घम स्थल खाँडादेवी गाउँपालिकाको वडा नं २ हो भने यो खाँडादेवी गाउँपालिकाको ६ ७ ४ ५ वडा हुदै दुर्गा नदी तामाकोशीमा गएर लिन हुन्छ । खाँडादेवीलाई भिन्न र विशिष्ट पीठको रूपमा लिइन्छ । विक्रम सम्बत्

१५१५ माघ १५ गते मंगलबारका दिन खाँडादेवीको शीला उत्पत्ति भएको जनविश्वास छ । उक्त विश्वासलाई पुष्टि गर्ने आधारका रूपमा विसं १५७३ सालमा चढाइएको घण्टा अहिले पनि मन्दिरमा रहेकोले पनि प्राचीनता पुष्टिको कसिको रूपमा उक्त घण्टालाई लिन सकिने स्थानीय बासीको बुझाइ छ । नेपाल एकीकरण गर्ने क्रममा पृथ्वीनारायण शाहले पूर्वी किल्लालाई बलियो बनाउन सिन्धुलीगढीपछि खाँडादेवीमा सहायक गढीको रूपमा किल्ला बनाएका थिए । अंग्रेजसँगको लडाई जितको लागि पृथ्वीनारायण शाहले खाँडादेवीसँग आशिर्वाद लिएको जनश्रुति पाइन्छ । पृथ्वीनारायण शाहले त्यही बेलादेखि कमलामाईलाई परेका, मंगलादेवीलाई भाले, भैरवदेवीलाई रङ्गा र खाँडादेवीलाई हाँस र बोका बली दिनु भनी आदेश दिएका थिए भन्ने भनाइ छ । खाँडादेवी मन्दिरको विकास प्रचारप्रसार लगायत समग्र व्यवस्थापनका लागि खाँडादेवी विकास कोषको अगुवाइमा कार्य भइरहेको छ ।

कावडा नं १ का केही महत्वपूर्ण धार्मिक तथा ऐतिहासिक सम्पदाहरु रस्थलहरु



१। विश्वमित्र गुफा

रामेछाप जिल्ला खाँडादेवी गाउँपालिका वडा नं १ अन्तर्गत पर्ने लिलावती ९ रोसी० र सुनाकोसीको संगम दुर्गातीर्थको किनारमा रहेको गुफालाई विश्वमित्र गुफा भन्दछन् । क्षेत्रीय राजा गाधिका छोरा विश्वमित्रले यही गुफामा बसी अनेकौं वर्ष तपस्या गरेका थिए । विश्वमित्र ऋषिको तपस्यादेखि वेद माता गायत्री खुशी भए विश्वमित्र ऋषिलाई ब्रह्म गायत्री मन्त्र प्रदान गरेको भन्ने भनाइ रहेको छ । साथै यसै ठाउँमा बसी आदिलिङ्ग कुशेश्वरको तपस्या गरी ब्रह्मत्व प्राप्त गरेर आफ्नो योगबलले धान, गहुँ, जौ, नरिवल, सुपारीजस्ता अन्न तथा फलफूलसमेत सृष्टि गर्न सफल भएका विश्वमित्र ऋषिले भारतको अयोध्यबाट आफ्ना परमभक्त शिष्य राम लक्ष्मणलाई सोही गुफा गुरुकुलको रूपमा प्रयोग गरी शिक्षा दीक्षा दिइ जनकपुरमा आयोजित सीताको

स्वयंवरमा सरिक गराएको जनश्रुति रहेको छ । गुफाको नजिक दुर्गातिर्थ, मार्कण्ड्य तिर्थ, पितृतिर्थ एवं विश्वामित्रेश्वर शिवलिङ्ग रहेको छ । जो शिवरात्री र बालाचतुर्दशीमा निराहार ब्रत गरी रात्रीमा जाग्राम बसेर बत्ती बाली विश्वामित्रेश्वर शिवलिङ्गको दर्शन गर्छ तिनले धर्म, अर्थ, काम, मोक्ष चारै पुरुषार्थ प्राप्त गर्ने विश्वास गरिन्छ । यसैगरी लोमस आदि नाम गरेका ऋषिमुनिहरूले यस स्थानमा आइ तपस्या गरी सिद्धि प्राप्त गरेको वृतान्त नेपाल माहात्म्यमा उल्लेख भएको पाइन्छ । जप, ध्यान, योग आदिमा सिद्धि प्राप्त गर्ने विश्वामित्र गुफा जति पवित्र स्थान अन्यत्र कतै पनि नभएको विश्वास गरिने यो गुफा धार्मिक, सांस्कृतिक एवं पर्यटकीय दृष्टिले अति महत्त्वपूर्ण रहेको छ । यसको धार्मिक तथा सांस्कृतिक महत्वका बारेमा व्यापक प्रचार(प्रसार गर्ने सम्बन्धित निकायको ध्यान नपुगेको यस क्षेत्रका बासिन्दाको भनाइ रहेको छ ।

२। किरातेश्वर मन्दिर

खाँडादेवी गाउँपालिका वडा नं १ अन्तर्गत राकाथुमको टोकलडाँडामा अवस्थित यो मन्दिरमा महाशिवरात्रि, तिज , एकादशीजस्ता पर्वमा विशेष मेला लाग्ने गर्दछ ।

३। राधाकृष्ण मन्दिर

खाँडादेवी गाउँपालिका वडा नं १ अन्तर्गत राकाथुमको चापावोट भन्ने स्थानमा अवस्थित यो मन्दिरमा भाद्र कृष्णाष्टमी लगायत अन्य पर्वमा मेला लाग्ने गर्दछ ।

४। थुपतेन ताङुप रिग्पिलिक गुम्बा

खाँडादेवी गाउँपालिका वडा नं १ अन्तर्गत राकाथुमको पाड्खर भन्नेस्थानमा अवस्थित यो गुम्बालाई बौद्ध धर्मालम्बीहरूले धार्मिक आस्थाको धरोहरको रूपमा लिने गरेको पाइन्छ ।

५। लहरेमाने

खाँडादेवी गाउँपालिका वडा नं अन्तर्गत राकाथुमको पाड्खरमा यी माने ९स्तुपाठ लहरै रहेका छन् ।

खावडा नं २ का केही महत्वपूर्ण धार्मिक तथा ऐतिहासिक सम्पदाहरू रस्थलहरू

६। निजानन्द सच्चिदानन्द बहाधाम कृष्ण मन्दिर

खाँडादेवी गाउँपालिका(२ धुसालमा रहेको यो मन्दिरलाई ऐतिहासिक मन्दिर मानिन्छ । कृष्ण प्रणामीहरूको यस

क्षेत्रमा बसोबास रहेको छ । यस मन्दिरमा विशेषतः भाद्र कृष्णाष्टमीका दिन भव्य मेला लाग्ने गर्दछ ।

२। टासिफुन्छेक छ्योलिङ्ग गुम्बा

खाँडादेवी गाउँपालिका(२ निगलपानीमा रहेको यो गुम्बालाई बौद्ध धर्मालम्बीहरुको आस्थाको धरोहरको रूपमा लिइन्छ ।

३। जलदेवी मन्दिर

यो मन्दिर खाँडादेवी गाउँपालिका(२ स्थित छिनडाँडामा रहेको छ ।

४। महादेव टार

खाँडादेवी गाउँपालिका (२ स्थित ठुल्हुङ्गा नजिकै महादेवटार भन्ने ठाउँ रहेको छ । यस स्थानमा एउटा बडेमानको ठुलो अजड्गाको ढुङ्गो रहेको छ । उक्त ढुङ्गामा सुस्पष्ट देखन सकिने गरी प्राकृतिक रूपमा निकै कलात्मक ढड्गबाट गाई लगायत विविध देवीदेवताका आकृति कोरिएका छन् । यस स्थानमा पनि कार्तिक शुक्ल एकादशी, महाशिवरात्रि, तिजजस्ता पर्वमा विशेष मेला लाग्ने गर्दछ ।

५। जलदेवी स्थान

खाँडादेवी गाउँपालिका(२ स्थित रायगाउँमा अवस्थित जलदेवी स्थान परापूर्व कालदेखि शक्ति पिठको रूपमा पूजाआजा गरिदै आएको भएता पनि हालसम्म मन्दिर निर्माण गरिएको छैन ।

६। दुधकुण्ड महादेव मन्दिर

खाँडादेवी गाउँपालिका(२ स्थित देवसित खोलामा यो मन्दिर अवस्थित छ ।

गा. वडा नं ३ का केही महत्वपूर्ण धार्मिक तथा ऐतिहासिक सम्पदाहरु रस्थलहरु

१। पशुपतिनाथ पञ्चेश्वर महादेव मन्दिर

खाँडादेवी गाउँपालिका(३ स्थित आँपचौरमा रहेको यो मन्दिर सित्खा रायगाउँ सडक नजिकै रहको छ । धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थलको रूपमा विकास गर्ने लक्ष्यका साथ यो मन्दिर स्थानीय व्यक्तिहरुको सक्रियतामा पछिल्लो समय जीर्णोद्धार गरिएको छ ।

२। महादेव मन्दिर

महादेव मन्दिर खाँडादेवी गाउँपालिका(३ स्थित भिरपानी र सित्खाटारमा गरी दुई स्थानमा रहेको छ । यी मन्दिरमा महाशिवरात्री, हरिबोधिनी एकादशी, तिजजस्ता पर्वहरुमा विशेष मेलम लमग्ने गर्दछ ।

३। कृष्ण मन्दिर

खाँडादेवी गाउँपालिका(३ स्थित चिसापानीमा रहेको यो मन्दिर सित्खा गोगनपानी सडक आसपास रहेको छ ।

४। भीमसेन मन्दिर लाप्का

यो मन्दिर खाँडादेवी गाउँपालिका(३ स्थित लाप्कामा रहेको छ ।

घा वडा नं ४ का केही महत्वपूर्ण धार्मिक तथा ऐतिहासिक सम्पदाहरु रस्थलहरु

१। भीमसेन मन्दिर

खाँडादेवी गाउँपालिका(४ रजगाउँमा पुराना गदाहरु रहेका छन् । यी गदा महाभारतकालीन भिमसेनको गदाहरु भएको मानिन्छ । पुरातात्त्विक महत्वको यो मन्दिरलाई रजभिमसेनको मन्दिर भनिन्छ । यो मन्दिरमा छानो राख्ने चलन छैन । त्यहाँ भएको गदा बोकेर सास नफेरी मन्दिर वरिपरि घुम्न सके शरीरमा रोगको भय हुँदैन भन्ने विश्वासमा गदा बोकेर मन्दिरको परिक्रमा गर्ने प्रचलन रहेको छ । यो ठाउँमा कुनै कालमा माझी जातिको राजाले राजधानी बनाइ राज्य गरेको विश्वास गरिन्छ । यो स्थानमा माझी समुदायको बसोबास रहेको छ ।

२। नर्वदेश्वर महादेव मन्दिर

तामाकोसी र सुनकोसीको संगम स्थल त्रिवेणीमा नर्वदेश्वर महादेवको मन्दिर रहेको छ । खाँडादेवी(४ सानेको फेदीमा रहेको यो मन्दिर प्राचीन ऐतिहासिक मन्दिर हो । विपि राजमार्ग र सेलेघाट मन्थली सडक खण्डको नजिकै रहेको यस पवित्र मन्दिरमा हरेक दिन जसो दर्शनार्थी भक्तजनहरुको बाक्लो उपस्थिति रहने गर्दछ । यस स्थानमा बालचर्तुदशीमा ठूलो मेला लाग्छ । मेलामा मृतक आफन्तको नाममा बत्ति बाल्ने र सतबीज छर्ने प्रचलन छ ।

३। भिमसेन मन्दिर

खाँडादेवी गाउँपालिका स्थित वडा नं (४ को वडा कार्यालयसँगै मन्थली गाल्बा सडक नजिकै रहेको छ ।

१। वडा नं ५ का केही महत्वपूर्ण धार्मिक तथा ऐतिहासिक सम्पदाहरु रस्थलहरु

१। भगवती मन्दिर

खाँडादेवी गाउँपालिका वडा नं (५ स्थित फुल्पा भीमसेन स्थानमा यो मन्दिर रहेको छ ।

२। कृष्ण मन्दिर

खाँडादेवी गाउँपालिका वडा नं (५ स्थित अर्चले भन्ने स्थानमा यो मन्दिर रहेको छ । पुरातत्व विभागको सक्रियता र बागमती प्रदेश सरकारको सहयोगमा यो मन्दिर निर्माण गरिएको हो ।

३। पशुपति मन्दिर

खाँडादेवी गाउँपालिका वडा नं (५ स्थित मन्थली गाल्बा सडक खण्ड अन्तर्गत पर्ने ठाँटीमा रहेको यो मन्दिर स्थापनाको आधिकारिकता एकिन नभएता पनि प्राचीन मन्दिरको रूपमा लिने गरिन्छ । यस मन्दिरमा एकादशी, महाशिवरात्रि, तिजस्ता पर्वमा विशेष मेला लाग्ने गर्दछ । त्यस्तै अर्को पशुपति मन्दिर खाँडादेवी गाउँपालिका वडा नं ५ स्थित फुल्पा कार्कीटोलमा रहेको छ । यो मन्दिर पनि बागमती प्रदेश सरकारको सहयोगमा निर्माण गरिएको हो

४। राम मन्दिर

खाँडादेवी गाउँपालिका वडा नं (५ स्थित गोगनपानीमा अवस्थित यो मन्दिर सडक नजिकै रहेको छ । विभिन्न पर्वहरुमा यो मन्दिरमा मेला लाय्ने गर्दछ ।

५। डन्युर सम्तेन्लिङ गुम्बा मानेडाँडा

डन्युर सम्तेन्लिङ गुम्बा खाँडादेवी गाउँपालिका वडा नं (५ स्थित मानेडाँडा ९गोगनपानी० मा अवस्थित छ । गाल्बा मन्थली सडक भन्दा करिब १५० मिटर माथि रहेको यो गुम्बा स्थानीय बासिन्दाको सक्रियता र बागमती प्रदेश सरकारको सहयोगमा निर्माण भएको हो । धार्मिक र पर्यटकीय महत्व बोकेको यस स्थान पर्यटकहरुको आकर्षक गन्तव्यको रूपमा समेत रहेको छ

६। थार्पा छेलिङ गुम्बा

थार्पा छेलिङ गुम्बा खाँडादेवी गाउँपालिका वडा नं (५ स्थित धारापानीमा अवस्थित छ ।

७। इयाड्छयुप छयोर्तेन

इयाड्छयुप छयोर्तेन खाँडादेवी गाउँपालिका वडा नं (५ मा अवस्थित छ ।

चा वडा नं ६ का केही महत्वपूर्ण धार्मिक तथा ऐतिहासिक सम्पदाहरु रस्थलहरु

१। सिद्धदेवी मन्दिर

खाँडादेवी गाउँपालिका वडा नं (६ स्थित खत्रीगाउँमा अवस्थित यो मन्दिर गाल्बा मन्थली सडकसँगै जोडिएको छ । यो मन्दिर प्राचीलकालीन मन्दिर मानिन्छ । किंबदन्तीअनुसार यस मन्दिरको स्थापना किरातकालीन समयमा भएको र पछि कुनै कालखण्डमा आएको विनासकारी भेलबाढीका कारण मन्दिर तथा सरसामान वेपत्ता भएकोले पुजाअर्चना लगायतका कार्य हराएको, पछि कुलो खने क्रममा स्थानीय व्यक्तीले केही सामान भेटाएका, त्यसरी ती सामान भेटने मान्छे बिमारी भएपश्चात खोजीनीति गर्दे जाँदा वास्तविक कुराको रहस्योदघाटन भएपछि मन्दिर निर्माण गरी नियमित पूजाआजा गर्न थालिएको मन्दिरका पुजारीको भनाइ रहेको छ । पछिल्लो समय बागमती प्रदेश सरकारको आर्थिक सहयोगमा मन्दिरको पुःन निर्माण गरिएको छ । प्रायजसो प्रत्येक पूर्णिमाका दिन दर्शनार्थी भक्तजनको बाक्तो उपस्थिति रहने गरेको छ ।

२। पूर्णेश्वर महादेव मन्दिर

स्थानीय बासिन्दाको सक्रियतामा निर्मित पूर्णेश्वर महादेव मन्दिर खाँडादेवी गाउँपालिका वडा नं (६ स्थित खत्रीगाउँमा अवस्थित छ । कालीदेवी आधारभूत विद्यालय नजिकै रहेको यो मन्दिरमा कार्तिक शुक्ल एकादशी, महाशिवरात्रि, तिजजस्ता पर्वमा विशेष मेला लाग्ने गर्दछ ।

३। कालिदेवी स्थान

खाँडादेवी गाउँपालिका(६ स्थित साउनेमा अवस्थित कालीदेवी स्थान परापूर्व कालदेखि शक्तिको रूपमा पूजाआजा गरिदै आएको भएता पनि हालसम्म मन्दिर निर्माण गरिएको छैन । तथापि पछिल्लो समयमा पर्खाल र बार भने लगाईएको छ ।

४। महादेव मन्दिर

यो मन्दिर खाँडादेवी गाउँपालिका(६ स्थित कार्कीटोलमा रहेको छ । यो मन्दिरमा कार्तिक शुक्ल एकादशी, महाशिवरात्रि, तिजजस्ता पर्वमा विशेष मेला लाने गर्दछ ।

५। कृष्ण मन्दिर

यो मन्दिर खाँडादेवी गाउँपालिका(६ स्थित श्याम खोलामा रहेको छ । श्री कृष्ण जन्माष्टमी लगायतका पर्वमा यस मन्दिरमा मेला लाने गर्दछ ।

इन्द्रवती थान

यो इन्द्रवती थान खाँडादेवी गाउँपालिका(६ स्थित बुढाथोकी डाँडामा रहेको छ । यस स्थानमा धान्यपूर्णिमा आसपासको आइतबार भव्य मेला लाने गर्दछ ।

६। तार्केश्वरी मन्दिर

खाँडादेवी गा पा वडा नं ६ सिम्लेमा रहेको यो मन्दिर प्राचीन मन्दिर मानिन्छ । पछिल्लो समय यो मन्दिरको पुःन निर्माण गरिएको छ ।

७। कालीदेवी स्थान

कालीदेवी स्थान खाँडादेवी गा पा वडा नं ६ मा सिम्लेमा अवस्थित छ ।

८। थुम्कीमहादेव मन्दिर

खाँडादेवी गा पा वडा नं ६ स्थित सिम्ले हुँदै बहेको दुर्गानदी र वडा नं ७ हुँदै बहेको भटौलि खोला ९टिमु खोला० को संगम स्थल नजिकै रहेको छ ।

९। सेतीदेवीस्थान

सेतीदेवीस्थान खाँडादेवी गा पा वडा नं ६ स्थित आड्गेठारमा अवस्थित छ ।

८। रुद्रेश्वरमहादेव मन्दिर

खाँडादेवी गाउँपालिका(६ र वडा नं ७ को सीमा स्थलमा रहेको यो मन्दिर प्राचीन समयमा सोही स्थानको नजिकै रहेको सुलिथुमिक डाँडोमा रहेको भन्ने भनाइ छ । सुलिथुम्की डाँडो निकै भिरालो भएकोले उक्त स्थानमा आवतजावत गर्न कठिनाइका कारण पूजाअर्चना लगायतका कार्य विस्तारे कम हुँदाहुँदै कुनै कालखण्डमा हराएको किम्बदन्ती छ । केही समय पछि रुद्रेश्वर महादेवले सपनामा वास्तविक कुराको भेद खोलेको र सत्यता पहिचानका निम्नि भक्तले राखेका कबोल पूरा भएपश्चात मन्दिर निर्माण गरिएको हो । यो मन्दिरमा कार्तिक शुक्ल एकादशी, महाशिवरात्रि, तिजस्ता पर्वमा विशेष मेला लाग्ने गर्दछ । आफूले मागेका मनोवान्धित फल प्राप्त हुने विश्वासका साथ टाढाटाढादेखिका दर्शनार्थीहरु आउने गरेका छन् ।

९। कालिदेवी स्थान

खाँडादेवी गाउँपालिका(६ स्थित साउनेमा अवस्थित कालीदेवी स्थान परापूर्व कालदेखि शक्तिस्वरूपा देवी मानी पूजाआजा गरिदै आएको छ । विषेश गरी बडादरैँका तिन दिन फूलपाती, महाष्ठमी र महानवमीमा मेला लाग्ने यस स्थानमा हालसम्म मन्दिर निर्माण गरिएको छैन । तथापि पछिल्लो समयमा पर्खाल र बार भने लगाईएको छ ।

१०। बिर्ता घ्याङ

बिर्ता घ्याङ खाँडादेवी गाउँपालिका(६ स्थित श्री बुद्ध भवानी माध्यमिक विद्यालय नजिकै रहेको छ । यो घ्याङलाई प्राचीन घ्याङ मानिन्छ । स्थानीय बासीको भनाइअनुसार यो घ्याङ वि सं १९४८ मा पुरात्तव विभागमा सूचिकृत भएको छ ।

छावडा नं ७ का केही महत्वपूर्ण धार्मिक तथा ऐतिहासिक सम्पदाहरु रस्थलहरु

१। भीमसेन थान मन्दिर

भीमसेन थान मन्दिर खाँडादेवी गा पा वडा नं ७ स्थित चोप्राङ्गमा रहेको छ । यस मन्दिरमा विशेषतः नेवार जातिहरूले पूजा गर्ने चलन रहेको छ । यस मन्दिरमा कुखुराको बली दिइने गरिन्छ । यस मन्दिर नजिकै सरस्वतीको मन्दिर रहेको छ ।

२। कालीका थान

खाँडादेवी गा पा वडा नं ७ स्थित धार्जुक सामुदायिक वन क्षेत्रमा रहेको यस मन्दिरमा धान्य पूर्णिमाका दिन विशेष मेला लाग्ने गर्दछ ।

३। श्री बुद्ध क्ष्योइलिङ् गुम्बा

खाँडादेवी गा पा वडा नं ७ स्थित धार्जुकामा अवस्थित यो गुम्बा २०७७ मा निर्माण गरिएको हो ।

४। श्री धेक्षान्लिङ् क्ष्योइलिङ् गुम्बा

खाँडादेवी गा पा वडा नं ७ स्थित थान्सिङ्मा अवस्थित यो गुम्बा २०६० मा निर्माण समपन्न गरिएको गुम्बा हो ।

५। श्री उर्गेन साङ्घिङ् गुम्बा

श्री उर्गेन साङ्घिङ् गुम्बा खाँडादेवी गा पा वडा नं ७ स्थित टिमुमा अवस्थित रहेको छ ।

६। अमिता बुद्धपार्क

अमिता बुद्धपार्क खाँडादेवी गा पा वडा नं ७ स्थित टिमुमा अवस्थित छ ।

६। गुरु रेन्पोछे पार्क

गुरु रेन्पोछे पार्क खाँडादेवी गा पा वडा नं ७ पड्सिङ् डाँडा गाल्बामा अवस्थित छ ।

जावडा नं ८ का केही महत्वपूर्ण धार्मिक तथा ऐतिहासिक सम्पदाहरु रस्थलहरु

१। पशुपति मन्दिर

खाँडादेवी गाउँपालिका वडा नं ८ भण्डारी गाउँमा यो मन्दिर अवस्थित छ । यो मन्दिरमा कार्तिक शुक्ल एकादशी, महाशिवरात्रि, तिजस्ता पर्वमा विशेष मेला लाग्ने गर्दछ ।

२। महाकाली स्थानरमहाकाली मन्दिर

खाँडादेवी गाउँपालिका वडा नं ८ महांकाल स्थानमा यो मन्दिर अवस्थित छ । यो मन्दिरलाई प्राचीन मन्दिर मानिन्छ । यहाँ २० फिट अग्लो ढुङ्गाको खम्बासहितको मन्दिर रहेको छ । खम्बाको शिरमा सुनको गजुर रहेकोमा वि सं २०४२ मा उक्त गजुर चोरी भएकोले सोपछि गजुर व्यवस्थापन नभएको यस मन्दिरलाई स्थानीय इन्द्रपति तामाङ्ले वि सं १८७८ मा व्यवस्थित बनाएको स्थानीयको भनाइ छ । यस मन्दिरमा जेष्ठ महिनामा पर्ने सिठी

पूजाका दिन विशेष मेला लाग्ने गर्दछ ।

३। अन्तरपानी महादेव मन्दिर

खाँडादेवी गाउँपालिका वडा नं ८ गागलमा अवस्थित यस मन्दिर वि सं १८७८ मा इन्द्रपति तामाङ्को सक्रियतामा स्थापित मन्दिर हो । यस मन्दिरमा प्रत्येक वर्षको माघ पूर्णिमामा विशेष मेला लाग्ने गर्दछ ।

४. गोल्माथान मन्दिर

खाँडादेवी गाउँपालिका वडा नं ८ मा अवस्थित यस मन्दिरमा जनै पूर्णिमाका दिन विशेष मेला लाग्ने गर्दछ । जुन मेलामा धामीझाँक्रीहरुको बाक्लो उपस्थिति रहने गर्दछ ।

५. सितुध्याङ गुम्बा

खाँडादेवी गाउँपालिका वडा नं ८ मा अवस्थित यो गुम्बा वि सं २००१ स्थापना भएको हो । २०७२ को भूकम्पले यो गुम्बा भत्कायपछि हालसम्म निर्माण भएको छैन ।

६. उर्गेन चाम्लिङ गुम्बा

खाँडादेवी गाउँपालिका वडा नं ८ मा अवस्थित यो गुम्बा वि सं २००७ स्थापना भएको गुम्बा हो ।

झावडा नं ९ का केही महत्वपूर्ण धार्मिक तथा ऐतिहासिक सम्पदाहरु रस्थलहरु

१। कृष्ण मन्दिर

खाँडादेवी गाउँपालिका वडा नं ९ मा यो मन्दिर अवस्थित छ । श्री कृष्ण जन्माष्टमी लगायतका पर्वमा यस मन्दिरमा मेला लाग्ने गर्दछ ।

२। खोलेखानी गुफा

खाँडादेवी गाउँपालिका वडा नं ८ स्थित पाटाबारीमा अवस्थित यो गुफा कुनै समयमा तामाखानीको रूपमा संचालमा रहको स्थानीय बासीको भनाइ छ । तामा उत्खननका कारण यस स्थानमा गुफाजस्ता सुरुडहरु बने । यस स्थानमा एक भन्दा धैरे गुफाजस्ता सुरुडहरु रहेका छन् । आज पनि स्पष्ट रूपमा अनुमानित ५० मिटरदेखि २०० मिटरसम्मका सुरुडहरु देख्न सकिन्छ ।

पोखरी र

चारैतिर माटोले घेरिएको बिच खाल्डोमा पानी भरिएको स्थानलाई पोखरी भनिन्छ । पोखरीलाई प्राकृतिक र कृतिम गरी दुई भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ । प्राकृति रूपमा आफैं निर्माण भएका पोखरीलाई प्राकृतिक पोखरी भनिन्छ भने मानिसले आफ्नो आवश्यकता पूर्तिका निम्ति स्व(विवेक प्रयोग गरी निर्माण गरेका पोखरी लाई कृतिम पोखरी भनिन्छ । पोखरीको पानी माछा पालन, बस्तुभाउलाई पानी खुवाउन, आग्लागीबाट समुदायलाई बचाउन, अभावका समयमा पानीको उपयोग गर्न तथा सरसफाइका लागि उपयोग गरेको पाइन्छ।

डाँडा

वरिपरिको भाग सम्म र बिचको भाग सतहबाट माथी उठेको भाग लाई डाँडा भनिन्छ । नेपालको हिमाली र पहाडी प्रदेशमा अधिकांश डाँडाहरू रहेका छन् । डाँडाहरूको उचाइमा वोटबिरुवा कम हुने गर्दछन् । धैरै अग्ला डाँडाहरूमा प्राय होचा रुखहरु हुने गर्दछन भने होचा डाँडाहरूमा अग्ला रुखहरु हुने गर्दछन् । यस्ता प्राकृतिक निधिहरु हाम्रा गहना हुन् भने नेपालका भौगोलिक पहिचान बोकेका आकर्षणका केन्द्रसमेत हुन् । खाँडादेवी गाउँपालिका भित्र पनि तल्लो भेगका डाँडा लगायतका अन्य भू(भागमा साल, शिसौ, खयर, सल्लोजस्ता बोटविरुवा पाइन्छन् भने माथिल्लो भेगका डाँडा र आसपासका भू(भागमा लालीगुँरास लगायतका विभिन्न जडिबुटी पाइन्छन् ।

खाँडादेवी गाउँपालिका भित्र रहेका पोखरी, डाँडा तथा छाँगाहरु

क्र सं	बडा नं	पोखरी रताल	डाँडा	छाँगा	खोला
१	१		लहरेमाने, हलोढुड्ङ्गा	गोपीखोला दोभान ठुलोछाँगा	गोपीखोला
२	२		गुफाडाँडा, कोशीफर्केको भञ्ज्याडडाँडो, महाभिर डाँडो, पोखरीडाँडा, कोलचौर वरबोटडाँडा, भालडाँडा, ठुलभीरडाँडा, कुरन्थली	टोकल छाँगा,	काल्दुडखोला, राइजुडखोला, ब्रामिणखोला, फञ्ज्याडखोला, मयुरखोला

			मानेडाँडा, धाराखोला, फन्ज्याड रायटोलडाँडो, पालेको वनडाँडो, हिलेचौरडाँडो आदि		
३	३	नागपोखरी	चिसापानी सुलिथुम्कीडाँडा, चुलिथुम्काडाँडा ९कुतुसाठ, लाप्काडाँडा, भलाखर्क डाँडा		तुलोखोला, सादिखोला, गुन्दुकेखोला
४	४	रानीपोखरी ९धर्मशाला० तुलोपोखरी ९साने०	गोलमाथुम्की डाँडो, पहरेपानी डाँडो, सुलिथुम्कीडाँडो, पौवाडाँडा, सान्नेडाँडो		
५	५	सल्लेनी पोखरी	सुलीथुम्कीडाँडो, सल्लेनीडाँडो, गोगनपानीडाँडो		
६	६		कुवापानीडाँडो, मानेडाँडा, छायडाँडो, खत्रीगाउँडाँडो, टिमुडाँडो, आदि	दुर्गानदी छाँगो ९उक्त छाँगोलाई छाँगे खोला भनिने ०	दुर्गानदी, श्यामखोला, दमैखोला, लप्सीखोला, भुत्ययखोला, भटौलीखोला आदि
७	७		थाम डाँडा, भंगेरी डाँडा, गाल्बा डाँडा, निगुर डाँडा, सुन डाँडा, थुन्चे डाँडा, पड्सिड डाँडा, फेदी डाँडा, कोल ९कोलगड० डाँडा, अग्लेश्वर डाँडा, कोसी फर्केको भज्ज्याड डाँडा	क्षेत्रीछाँगो ९साविक बडा नं ३ र ४ को सीमा हुदै बग्ने खोलाको छाँगो झण्डै ५० मि अग्लो०, पेटेपेटे	गोपीखोला, मन्दरखोला, अँधेरीखोला

			छाँगो, ९सुनापति र खाँडादेवी गा पाको सीमा० हात्तीछाँगो ९अनुमानित १५० मि अग्लो ०		
८	धुलेपोखरी ९धुले०	देउराली डाँडा ९दोरम्बा गा पा र खाँडादेवी गा पाको सीमा० मझुवाडाँडो, ९ग्रेनीखोला र भण्डारेखोलाको बिचमा रहेको०	भण्डारे खोला छाँगो	भण्डारेखोला, ग्रेनीखोला, कालोखोला, भटौलीखोला आदि	
९	बेथानडाँडो, गोगने डाँडा			गोगनेखोला	

गाउँपालिका भित्र भएका ऐतिहासिक, धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थलको महत्त्व

नेपाल धार्मिक तथा पर्यटकीय हिसाबले खुला संग्रहालय हो । वर्तमान समयमा देशको प्रमुख अर्थतन्त्रको एक हिस्सा भएको कारणले यसको महत्त्व अझै बढ्दै गएको पाइन्छ । यस्को महत्त्वलाई बुँदागत रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गर्ने सकिन्छ ।

१० ऐतिहासिक कालमा भएका भौतिक बस्तुबारे यथेष्ट जानकारी अध्यवधिक गर्न,

२० ज्ञान, सीप, प्रवृत्तिको दायरा फराकिलो बनाउन,

३ आफ्नो मनलाई शान्त र खुशी पार्न,

४० असत्य तथा भ्रामक कुराको पछि नलागि सत्यतथ्यताको पहिचान गर्न,

५० विदेशी मुद्रा आर्जन गर्न,

६० स्थानीय क्षेत्रको कला संस्कृतिलाई विस्वव्यापीकरण गरी प्रवर्धन र विकास गर्न,

७० देशको अर्थतन्त्र मजबुत पार्न,

८० आम नागरिकको जीविकोपार्जन र रोजगारिका अवसरहरु वृद्धि गरी मानवीय जीवनस्तर सुधार गर्न,

९० यसबाट प्राप्त उपलब्धिलाई न्यायोचित तवरले ग्रामीण तहसम्म पुऱ्याउन ,

१०० स्थानीय निकाय, समुदाय र निजीक्षेत्रसमेतको सहभागितामा पर्यटन प्रवर्धन गर्ने,

११० आफ्नो कला संस्कृतिको संबर्धन र जगेन्ना गर्न,

संरक्षण र सम्बर्धन गर्ने उपायहरु

१० राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय स्तरमा प्रचार प्रसारमा जोड दिने,

२० मेला महोत्सव तथा जात्रालाई नियमित रूपमा संचालन गर्ने,

३० संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारबाट छुट्टै बजेटको व्यवस्था गर्ने,

४० यिनीहरुको संरक्षणको लागि निश्चित समिति बनाइ ती समितिको कार्य विभाजन गर्ने,

५० यिनीहरुको मौलिकपन नविग्रने गरी यस्तै अन्य संरचना निर्माण गर्ने,

६० प्रत्येक व्यक्तिले हाम्रा अमूल्य सम्पति हुन भन्ने भावनाबाट प्रेरित हुने,

७० नियमित तथा भरपर्दो बिद्युत आपूर्तिको व्यवस्था गर्ने,

८० पर्यावरणीय पर्यटन प्रवर्धन गर्ने,

९० पर्यटकीय उद्योगको लागि आवश्यक वस्तुहरु स्वदेशमै उत्पादन गर्ने,

१०० विभिन्न निकायले यी क्षेत्रको बारेमा समन्वय, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनमा जोड दिने आदि ।

नेपालको संघीय संविधान र संघीय संरचनाअनुसार यातायात र विमानस्थल नियमित रूपमा संचालन, सरकारी र निजी क्षेत्रको सहयोग अभिवृद्धिजस्ता पक्षहरूको सक्रियतामा ऐतिहासिक, पर्यटन तथा सांस्कृतिक सम्पदाको विकास र विस्तार भएको पाइन्छ । खाँडादेवी गाउँपालिकाले तिनै तहका सरकारसँग सहकार्य र समन्वय गरेको खण्डमा गाउँपालिका भित्र रहेका सम्पदाको पुनः निर्माण र नयाँ सम्पदाको खोज, संरक्षण र विकास हुने देखिन्छ । सम्बन्धित व्यक्ति, संस्था र निकायले यसमा चासोका साथ लागि परेमा रोजगारी वृद्धि हुनुका साथै स्वयम् गाउँपालिका र देशको आर्थिक विकासमा समेत टेवा पुगे देखिन्छ ।

आधारभूत पाठ्यक्रम कक्षा ६(९)ऐतिहासिक तथा धार्मिक सम्पदाहरुसँग सम्बन्धित विषयवस्तुहरू०

सुनापति गाउँपालिका

खाँडादेवी गाउँपालिकाको पश्चिममा अवस्थित साबिकका हिलेदेवी, बेथान र खनियापानी गाउँविकास समितिको संगम स्थलको रूपमा सुनापति डाँडा रहेको छ । यस डाँडामा सुनको खानी रहेको र सोही तथ्यको आधारमा सुनापति नामकरण गरिएको जानकारहरूको भनाइ रहेको छ । ऐतिहासिक, धार्मिक, सांस्कृतिक पर्यटकीय गन्तव्य सुनापति डाँडाको नामबाट यस गाउँपालिकाको नाम सुनापति गाउँपालिका राखिएको हो ।

देशभर खानीहरूको सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने क्रममा सुनापति डाँडामा पनि अध्ययन भएको अभिलेखकै आधारमा सुनापतीमा सुनको खानी रहेको विषय विद्यालयको पाठ्यक्रममा समावेश गरिएको छ । समुद्री सतहबाट २५ सय मिटर उचाइमा रहेको सुनापति डाँडा भौगोलिक दृष्यावलोकनको लागि निकै आकर्षक मानिन्छ । यस डाँडामा रहेको महादेव मन्दिरबाट स्थानीय मानिसहरूले सामाजिक कार्यमा आवश्यक पर्ने भाँडाकुडा प्राप्त गर्ने गरेको किम्बदन्ती रहेको छ । सुनापति डाँडाबाट एउटा सुनको मुस्लो भ्वासा खोला हुँदै सुनकोसीमा पुगेको र अर्को चाही बेथान हुँदै खानीखोलामा पुगेको किम्बदन्ती पनि रहेको छ । खानी विभागको तथ्याङ्कअनुसार पनि सुनापति डाँडामा सुन रहेको स्थानीयबासीको भनाइ छ ।

सुनापति डाँडा हिन्दु र बौद्ध दुवै धर्मालम्बीको संगमस्थल हो । सुनापतिडाँडामा हिन्दु धर्मालम्बीहरूको महादेव मन्दिर छ भने बौद्ध धर्मालम्बीहरूको करीब १०४ वर्ष पुरानो ऐतिहासिक माने छ्योर्तेन पनि छ । सुनापती डाँडासँग रहेको १०८ लहरे माने यहाँको अर्को आकर्षण हो । यहाँ रहेका लहरेमानेहरु ऐतिहासिक सम्पदाको रूपमा पुरातात्त्विक विभागमा समेत सूचीकृत छन् । बौद्ध धर्मालम्बीहरूको आस्थाको केन्द्र ऐतिहासिक पहिचान बोकेको यहाँका मानेहरूको आवश्यक संरक्षण हुन नसकेका कारण अहिले भग्नावशेष मात्र बाँकी छन् ।

लोपोन्मुख ह्योल्मो लामाको बस्ती रहेको छ । यहाँ ह्योल्मोहरूको प्राचीन ऐतिहासिक महत्वको गुम्बा पनि रहेको छ । यहाँ हरेक वर्ष कार्तिकपूर्णिमामा ठूलो धार्मिक मेला लाग्दछ । ह्योल्मो बस्तीमा काटमार गर्ने पाइदैन । शान्तिको प्रतीकको रूपमा पनि ह्योल्मो बस्तीलाई लिने गरिन्छ ।

त्यस्तै सुनापति डाँडामा रहेको महादेव मन्दिरमा भाद्रपूर्णिमाका दिन हिन्दु धर्मावलम्बीहरूको ठूलो मेला लाग्ने गर्दछ । यसरी धार्मिक सांस्कृतिक तथा प्राकृतिक संगमस्थलको रूपमा रहेको सुनापति कै नामबाट गाउँपालिकाको नामकरण गरिएको कारण पनि सबैले गाउँपालिकाको नाममा अपनत्व बोध गरेका छन् । साविकको गुन्सी, दिमीपोखरी, हिलेदेवी, बेथान र खनियापानी गाविसलाई समायोजना गरी गठन गरिएको यस गाउँपालिका अन्तर्गत कुल पाँचओटा बडाहरू रहेका छन् भने यसको क्षेत्रफल ८६०९८ वर्गकिलोमिटर रहेको छ ।

सुनापती गाउँपालिकामा रहेका ऐतिहासिक तथा धार्मिक सम्पदाहरू

सुनापती गाउँपालिकाको कूल क्षेत्रफल ८६०९८ वर्गकिलोमिटर रहेको छ । यो गाउँपालिका हिउँ पर्ने उच्च पहाडी क्षेत्रदेखि सुनकोसी किनारसम्म फैलिएको छ । सुनापती गाउँपालिका समुद्री सतहबाट ६०० देखि २३०० मिटरको उचाईसम्म फैलिएको छ । मौसम विभागको तथ्याङ्क अनुसार यसको बार्षिक औसत तापक्रम १७०४ डिग्री सेल्सियस र औसत वर्षा १३१५ एमएम रहेको छ । सुनापती गाउँपालिकामा सुनकोसी नदी, उच्च भागमा सुनापतिडाँडा र अल्लेश्वरी रहेको छन् ।

सुनापति गाउँपालिकाको उत्तरमा दोरम्बा गाउँपालिका, दक्षिण र पूर्वमा खाँडादेवी गाउँपालिका र पश्चिममा काभ्रे जिल्लाको तेमाल र चौरी देउराली गाउँपालिकासँग सिमाना जोडिएको छ ।

आलमपुर भगवती

सुनापति गाउँपालिकाको दिमीपोखरीमा रहेको आलमपुर भगवतीलाई शक्तिकी देवी मानिन्छ । खपाङ्गी मगरको बारीमा फेला परेको फलामको तरवार जस्तो वस्तु डोलीमा राख्ने अन्यत्र लैजान खोज्दा बास बसेको ठाउँबाट बेपत्ता भएपछि फर्केर गाउँमा आउँदा पुनर्स त्यही ठाउँमा फेला परेकोले सोही स्थानमा देवीको मन्दिर स्थापना गरिएको किम्बदन्ती छ ।

शतलिङ्गेश्वर

सुनापति गाउँपालिकाको गुन्सी स्थित शतलिङ्गेश्वर पुरानो महादेवको मन्दिर हो । परापूर्व कालमा त्यहाँ जंगलको माझमा एउटा पोखरी थियो । रुखको पत्कर पोखरीमा पर्न साथ सुनौलो रंगको चरो आएर टिपी किनारा लगाइदिन्थ्यो भन्ने जनविश्वास छ ।

सुनापति महादेव

सुनापति गाउँपालिकाको खनियापानी, बेथान र हिलेदेवीको दर्शनीय साझा थुम्कोलाई सुनापति भनिन्छ । जहाँ महादेवको मन्दिर छ । यही स्थानको नामबाट सुनापति गाउँपालिकाको नामकरण समेत भएको छ ।

दोरम्बा-शैलुड गाउँपालिका

खाँडादेवी गाउँपालिकाको उत्तरमा पर्ने दोरम्बा गाउँपालिका साबिक डडुवा, दोरम्बा, टोकरपुर, गोश्वारा, लखनपुर र गुन्सी गरी ६ वटा गाविसा मिलेर बनेको गाउँपालिका हो । समुन्द्री सतहका करिव ७१५ मिटरदेखि ३१३८ मिटरसम्मको उचाईमा रहेको दोरम्बा(शैलुड) गाउँपालिका भौगोगिक अवस्थितिका हिसाबले २७ डिग्री २८ मिनेट ४१ सेकेण्डदेखि २७ डिग्री ३६ मिनेट ५२ सेकेण्ड उत्तरी अक्षांश र ८५ डिग्री ४९ मिनेट २७ सेकेण्डदेखि ८५ डिग्री १ मिनेट ३० सेकेण्ड पूर्वी देशान्तरमा फैलिएको छ । दोरम्बा(शैलुड) गाउँपालिका रामेछाप जिल्लाको उत्तर पश्चिम भागमा रहेको छ । यस गाउँपालिकाको पूर्वमा मन्थली नगरपालिका र दोलखा जिल्ला, पश्चिममा काख्रेपलान्चोक जिल्ला, सुनापति गाउँपालिका र खाँडादेवी गाउँपालिका र उत्तरमा दोलखा जिल्लासँग सिमाना जोडिएको छ । जिल्लाको कुल क्षेत्रफलको ८१९ प्रतिशत भूभाग ओगट्ने यस गाउँपालिकाको क्षेत्रफल १४०।८८ वर्ग किमी रहेको छ ।

ऐतिहासिक चिनारी तथा नामाकरण:

दोरम्बा शैलुड गाउँपालिका ऐतिहासिक तथा पर्यटकीय महत्वको विशेषता बोकेको प्रमुख क्षेत्र मध्येको एक हो । विशेष गरी धार्मिक तथा ऐतिहासिक महत्व रहेका अग्लेश्वर, शैलुड, सानो शैलुड, ब्रह्मा विष्णु, कण्ठेश्वर मन्दिर यस गाउँपालिकाका गहना हुन् ।

यहाँ आदिवासी जनजातिहरूको बाक्लो बसोवास रहेको छ । दोरम्बा शब्द पनि आदिवासी जनजाति तामाड भाषा तथा संस्कृतिसँग सम्बन्धित छ । तामाड भाषामा दो को अर्थ दुई र रम्बा को अर्थ माने भन्ने हुन्छ । माने तामाड संस्कृतिअनुसार पूजा गर्ने पवित्र ठाउँ हो । यसरी तामाडहरूको दुई ओटा माने भन्ने अर्थमा दोरम्बा हुन गएको र पछि यो ठाउँको नाम नै दोरम्बा कायम हुन गएको भन्ने जनविश्वास छ । यही दुई वटा पूजा गर्ने पवित्र ठाउँ अर्थात दोरम्बा ठाउँको नामबाट नै यस गाउँपालिकाको नामकरणका गरिएको देखिन्छ । यसरी धर्तीको स्वर्ग भनेर चिनिने शैलुड्गलाई पनि दोरम्बासँगै जोडेर दोरम्बा-शैलुड्ग नामकरण गरिएको छ ।

शैलुडङ बाघढुड्गा

दोरम्बा गाउँपालिका(१) डुडुवाको रमणीय डाँडामा अवस्थित शैलुड प्राकृतिक रूपमा निर्मित सयवटा थुम्काबाट बनेको छ । सयवटा थुम्का भएकै कारण यसलाई सैलुड भनिएको हो भने बाघको आकृति भएको ठूलो ढुड्गा भएकाले यस स्थानलाई बाघ ढुड्गा नामकरण गरिएको हो । चिसो मौसममा हिउँ पर्ने सैलुड हिउँ खेल्न र प्राकृतिक मनोरम, जंगल तथा हिमालको दृश्यावलोकनको लागि पनि त्यतिकै रमणीय छ । धार्मिक हिसाबले पनि सैलुड हिन्दु र बौद्ध धर्मालाम्बीहरूको संगमस्थल हो ।

हिन्दुहरू यस क्षेत्रलाई शिवको तपोभूमिको रूपमा लिन्छन् भने बौद्धधर्मावलम्बीहरू बुद्धले पाइला टेकेको ठाउँको रूपमा लिने गर्छन् ।

शैलुडमा बुद्धले आएर तपस्या गरेको भन्ने बुद्धधर्मावलम्बीहरूको विश्वास रहेको छ । शैलुडको डाँडोमा बुद्धले टेकेको ढुड्गामा बुद्धको पाइलाको छाप छ भने विश्वासका साथ बौद्धधर्मावलम्बीहरू पूजा गर्ने पुछ्न् । त्यस्तै डाँडामा अन्तिम संस्कार गर्दा मोक्ष प्राप्ति हुने पनि बौद्धधर्मावलम्बीहरूको विश्वास छ । यहाँ महादेवको मन्दिर पनि छ । जहाँ जनैपूर्णिमा लगायतका पर्वमा मेला लाग्दछ । त्यसै स्थानको अर्को एक ढुंगामा बाघले गाई समातेको आकृति छ । यो स्थानलाई धर्तीको स्वर्ग भनिन्छ । शैलुड प्रकृतिले सिँगारिएको त छँदैछ । यहाँ जडिबुटीको खानी पनि छ । विभिन्न जातका जडिबुटीहरू शैलुडको जंगलमा त्यतिकै सडेर गएका छन् । त्यही शैलुडको जडिबुटी खाएर हुर्किएको चौरीको दुधबाट बनेका विभिन्न परिकारहरू तथा चौरीको दुध, दही, मही, नौनी, घ्यू र दुधबाट बनेको छुर्पीसमेत खान पाइन्छन् । चौरी गोठमा बस्ने हो भने आँफैले दुहेर चौरीको ताजा तातो दुध समेत खान पाइन्छ ।

कण्ठेश्वर

दोरम्बा गाउँपालिका(३) टोकरपुरमा रहेको कण्ठेश्वर महादेवको मन्दिर विकट पहरामा चुनढुड्गाको गुफाभित्र छ । प्राकृतिक रूपले बनेको विभिन्न आकृति गुफाभित्र छन् । गुफाभित्र भव्य दरबार जस्तो प्राकृतिक सजावट छ । मन्दिरकोमाथि चढ्ने बाटो अप्तेरो भएकोले माथि जान नसक्नेको लागि मन्दिरको फेदीमा प्रतिमा स्थापना गरी

पूजा गर्ने व्यवस्था मिलाइएको छ । यो मन्दिरमा ठूलो एकादशी ९कार्तिक शुक्ल एकादशी ० र बालाचतुर्दशीमा भव्य मेला लाग्ने गर्दछ ।

धनेश्वर महादेव

दोरम्बा शैलुड गाउँपालिका वडा नं ६ मा अवस्थित अर्को प्रसिद्ध मन्दिर हो धनेश्वर महादेव । प्राकृतिक सौन्दर्यता बोकेको गुफा तथा प्राकृतिक रूपमा कुँदिएका कलात्मक चट्टानहरु रहेकोले धनेश्वर महादेव मन्दिर यस क्षेत्रको पर्यटकीय तथा धार्मिक महत्व बोकेको मन्दिर हो । यहाँ कार्तिक शुक्ल एकादशीका दिन भव्य मेला लाग्ने गर्दछ । यहाँवाट दोरम्बा बजार, गाल्पा बजार, अग्लेश्वर, चौरी देउराली, महाभारतका डाँडासमेतका रमणीय दृश्यहरू अवलोकन गर्न सकिन्छ ।

मकर

बाहु बर्षको एक पटक भव्य मेला लाग्ने मकर बागमती प्रदेश रामेछाप जिल्ला दोरम्बा शैलुड गाउँपालिका वडा नं ६ गुजेलमा अवस्थित छ । यस स्थानमा जमिनबाट दही जस्तो सेतो पदार्थ निस्क्ने गर्दछ जसलाई मकर नामले चिनिन्छ । पौराणिक किंबदन्तीअनुसार यस स्थानमा परापूर्व कालमा सतीदेवीको अङ्ग पतन भएको भन्ने भनाइ छ । यस स्थानमा निरन्तर रूपमा ९दही जस्तो सेतो पदार्थ० बगे पनि मकर विशेष गरी माघ महिनामा निस्कन्छ जसलाई बाहमासे फूलको रूपमा लिइन्छ । मकर नुहाएपश्चात सँगै रहेको सतीदेवी र मकरेश्वर महादेवको दर्शन गर्नाले इच्छित वर पाइने जनश्रुति रहेको छ ।

गुराँसे कालीदेवी मन्दिर

दोरम्बा शैलुड गाउँपालिका वडा नं ५ र ६ को अवस्थित अर्को प्रसिद्ध मन्दिर हो गुँराशे कालीदेवी मन्दिर । धार्मिक तथा ऐतिहासिक महत्व बोकेको मन्दिर प्राचीन कालमा गोल्मा नामका राजाले राज्य गरेको र सोही समयमा उनै राजाले स्थापना गरेको मानिन्छ ।

दैनिकजसो पूजाआजा गरिने यस मन्दिर आसपास पिकनिक रिसोर्ट पनि भएकोले काठमाण्डौ उपत्यका लगायत देशका विभिन्न भागबाट दर्शनार्थी भक्तजनको उपस्थिति बाकिलदै गएको छ । मन्दिर नजिकै बुद्धको मूर्तिसमेत रहेको छ । जातीय परम्पराअनुसार उक्त स्थानमा पनि भव्य मेला लाग्ने गर्दछ ।

त्रिपुरासुन्दरी मन्दिर

गुराँसे कालीदेवी मन्दिरदेखि झाण्डै २ किलोमिटर टाढा रहेको अर्को प्रसिद्ध मन्दिर हो त्रिपुरासुन्दरी मन्दिर । यस मन्दिरमा पनि दैनिक रूपमा पूजाआजा हुने गर्दछ । यस मन्दिरलाई पनि प्राचीन मन्दिर मानिन्छ । धार्मिक विश्वासअनुसार विभिन्न मनोवान्धित फल प्राप्त गर्ने प्रमुख उद्देश्यका साथ दर्शनार्थी भक्तजनहरुको उपस्थिति पाइन्छ ।

सानो शैलुड्ग

दोरम्बा शैलुड गाउँपालिका वडा नं ४ गौशारामा पर्ने अर्को प्रख्यात स्थान हो सानो शैलुड्ग । शैलुडेश्वर महादेवको मन्दिर रहेको यो स्थानलाई सानो शैलुड्ग भनेर पनि पुकारिन्छ । यहाँ ठूलो गुफाभित्र महादेवको प्राकृतिक मन्दिर छ । यहाँ विभिन्न पर्वमा मेला लाने गर्दछ । यस स्थानमा पनि पौष शुक्ल पूर्णिमा, महाशिवरात्री र फाल्गुन शुक्ल पूर्णिमाको दिन विशेष मेला लाने गर्दछ । उक्त मेला भर्न जिल्लाका अलावा काठमाण्डौ उपत्यकाका साथै देशका विभिन्न स्थानबाट भक्तजनको बाक्तो उपस्थिति हुने गर्दछ । यस गुफामा देखिने हरेक चट्टान कलात्मक ढंगबाट प्राकृतिक रूपमा कुँदिएकाले साहै आकर्षक देखिन्छन् ।

कण्ठेश्वर

दोरम्बा गाउँपालिका(३) टोकरपुरमा रहेको कण्ठेश्वर महादेवको मन्दिर विकट पहरामा चुनढुड्गाको गुफाभित्र छ । प्राकृतिक रूपले बनेको विभिन्न आकृति गुफाभित्र छन् । गुफाभित्र भव्य दरबारजस्तो प्राकृतिक सजावट छ । मन्दिरिको माथि चढ्ने बाटो अप्टेरो भएकोले माथि जान नसक्नेको लागि मन्दिरिको फेदीमा प्रतिमा स्थापना गरी पूजा गर्ने व्यवस्था मिलाइएको छ । यो मन्दिरमा ठूली एकादशी र बालाचतुर्दशीमा भव्य मेला लाने गर्दछ ।

अग्लेश्वर

खाँडादेवी, दोरम्बा र सुनापति गाउँपालिकाको मिलन विन्दुको अग्लो पहाडमा यो महादेव मन्दिर रहेको छ । ठूलो ढुङ्गाको माथि रहेको यो महादेव मन्दिरमा जो कोही दर्शनका लागि जान सक्दैनन् । ढुङ्गाको कापबाट छिरेर मन्दिरमा पुग्न सकिने यो मन्दिरमा माथि जान नसक्ने भक्तजनले तलै पूजा गर्ने गर्दछन् । यहाँबाट रामेछाप र काभ्रेका धैरै भाग हर्ने सकिन्छ ।

शैलुडेश्वर महादेवस्थान

दोरम्बा गाउँपालिकाको गौशारामा रहेको यो मन्दिरलाई सानो शैलुड्ग भनेर पनि पुकारिन्छ । यहाँ ठूलो गुफाभित्र महादेवको प्राकृतिक मन्दिर छ । यहाँ विभिन्न पर्वमा मेला लाने गर्दछ ।

मन्थली नगरपालिको सामान्य परिचय स

रामेछाप जिल्लाको ८ वटा स्थानीय तहमध्ये मन्थली नगरपालिका खाँडादेवी गाउँपालिकाको छिमेकी नगरपालिका हो । रामेछाप जिल्लाको सदरमुकामसमेत रहेको मन्थली नगरपालिकाको पूर्वमा रामेछाप नगरपालिका, पश्चिममा खाँडादेवी गाउँपालिका, उत्तरमा दोलखा जिल्ला तथा लिखु तामाकोसी गाउँपालिका र दक्षिणमा रामेछाप नगरपालिका तथा सिन्धुली जिल्ला पर्दछ । २११४ वर्ग किलोमिटर क्षेत्रफलमा फैलिएको यो नगरपालिका १४ वडामा विभक्त छ । प्रदेश सभामा 'क' र 'ख' दुवै क्षेत्र समाविष्ट यस नगरपालिकाका मतदाताहरूमध्ये यस नगरपालिकाका प्रदेश सभा सदस्य 'क' का लागि वडा न ३, ४ र ५ का मतदाताहरू र प्रदेश सभा सदस्य 'ख' का लागि वडा न १, २, ६, ७, ८, ९, १०, ११, १२, १३ र १४ का मतदाताहरूले आफ्नो मताधिकारको प्रयोग गर्दछन् ।

मन्थलीको नामकरण आदिम कालदेखि मन्थली र यसको आसपासमा बसोवास गरेका माझी जातिहरूसँग सम्बन्धित रहेको पाइन्छ ।

मन्थली गाउँपालिकामा रहेका ऐतिहासिक तथा धार्मिक सम्पदाहरू

प्रयागेश्वर महादेव मन्दिर

प्रयागेश्वर महादेव मन्दिर यस भेगको प्राचीन मन्दिरको रूपमा लिइन्छ । खाँडादेवी गाउँपालिका वडा नं ५ स्थित ढिकुरीमा यो मन्दिर रहेको छ । खाँडादेवी ५ मा रहेको श्री प्रयागेश्वर माध्यमिक विद्यालय यसै मन्दिरको नामबाट नामकरण गरिएको जानकारहरू बताउँछन् ।

शारदा देवीरएरम्बास देवी

मन्थली नगरपालिकाको वडा नं ३ र लिखुतामाकोसी गाउँपालिकाको वडा नं ५ मा पर्ने शारदा देवी वा एरम्बास देवीको मन्दिर प्राचीन मन्दिर मानिन्छ । यी देवीलाई अलौकिक शक्तिपीठको रूपमा लिइन्छ । किंवदन्तीअनुसार परापूर्व कालमा यस जड्गलको ऐरम्बास भन्ने ठाउँमा जड्गलका अरु रुखभन्दा भिन्न प्रकृतिको विशाल वृक्ष थियो । त्यसको फेदमा सयौं मानिसहरू बास बस्न सक्दथे । वृक्षको नजिकै पानीको मूल पनि थियो । त्यसैले यात्रुहरू यहाँ बिहानको खाना र बेलुकाको बासका निम्नि गन्तव्य बनाउँथे । सयौंवर्ष पहिलेको कुरा हो । सम्भवत: ओखलढुङ्गा जिल्लाको यसमबाट बेहुली लिएर जन्ती कतै जाँदै थिए । बाटामा पर्ने ऐरम्बासमा उनीहरूको बास पर्यो । उज्यालैमा खाना पकाएर खाए । नजिकै दाउरा मुढा खोजेर आगो बाले । त्यँही रुखका फेदमा ओछ्यान लगाएर सुते । मध्य रात भएपछि, जड्गलबाट बाघ निस्किएर बेहुली, बेहुला र केही जन्तीलाई टिपेर मार्यो । बेहुलीलाई चाहिं नजिकै पानीको मूलभन्दा केही मास्तिर लागेर मारेछ । बाँकी जन्तीहरूमा कोलाहल मच्चियो । उनीहरू हाहा र हुहु गर्दै यता र उति दौडिए । कोही भाग्दा भाग्दै डिल

कटे, लडेर मेरे । कोही काँडाका झाँडमा फसे । गुहार गुहार ११ भन्दै चिच्याए । नजिकै मानवबस्ती थिएन । उनीहरूका चिच्याहट जड्गलको अध्यारामा त्यसै विलीन भयो । केहीबेर पछि उज्यालो भयो । जन्तीहरू भेला भए । कतिपय बेपत्ता भए । अँध्यारोमा भागदौड हुँदा घाइते भएका जन्तीहरू निन्याउरो मुख लाएर कोही बेहुलाको र कोही बेहुलीको जन्म घरतिर अप्रिय खबर लिएर फर्किए । गाउँबाट मानिसहरू आएर वीभत्स दृश्य हेरे । छरपष्ट लास उठाए । उता यसममा उनका माइती परिवारको कुनै डाङ्ग्रेमा बेहुली उत्रिइन् । त्यहाँका धामीले घुविर्से भन्ने ठाउँमा देवीको रूपमा स्थान थापेर राखे । देवी तीनबर्षसम्म यसममै बसिन् । उनलाई त्यहाँको स्थान चित्त परेन । तीनबर्ष पछि “म ऐरम्वासमा मारिएकी हुँ । मेरो स्थान त्याँही स्थापना गर्नु १” भनेर बकिन् । त्यसपछि यसमदेखिका धामी काम्दै काम्दै ऐरम्वाससम्म आएर देवीको स्थापना गरे । ती बेहुलीको नाम “शारदा” थियो । ऐरम्वासकी देवीको नाम पनि शारदादेवी रहन गयो । शारदादेवीको पूजामा केही कमीकमजोरी भएमा हुरी बतास, असिना पानी आउँछ । जड्गलबाट बाघ निस्किएर रातभरी कराउँछ । छेउछाउका किसानका गोठमा छिरे हानी गर्छ । विवाहित महिलाहरू ऐरम्वासको चउरमा बसेर खान हुँदैन । त्यसो भयो भने पनि बाघ निस्किन्छ । देवीलाई पाठी र परेवाको बली चढाइन्छ । कसैकसैले परेवा ल्याएर देवीका नाममा उडाउने पनि गर्दछन् । नाम शारदादेवी भए पनि ऐरम्वासकी देवी भनेर प्रख्यात छन् । जनजनको हृदयमा यी मनोकाङ्क्षा पूरा गर्ने देवी मानिन्छन् । टाढाटाढाका मानिसहरू आएर भाकल बुझाउने गर्छन् ।

गोखुरेश्वर महादेव

मन्थली नगरपालिका चिसापानी (८ मा रहेको यो मन्दिर ऐतिहासिक मन्दिर मानिन्छ । यही मन्दिरको नामबाट सो ठाउँको नाम नै गाईखुरा रहन गएको हो । तामाकोसी नदीको किनारमा रहेको यो मन्दिर पुरातात्त्विक महत्वको मन्दिर हो ।

सामलीस्थान देवी

मन्थली नगरपालिकाको सालु स्थित सामलीस्थानमा रहेको यो देवीस्थानलाई किराँतकालीन मन्दिर मानिन्छ ।

गोखुरेश्वर महादेव

मन्थली नगरपालिका चिसापानी (८ मा रहेको यो मन्दिर ऐतिहासिक मन्दिर मानिन्छ । यही मन्दिरको नामबाट सो ठाउँको नाम नै गाईखुरा रहन गएको हो । तामाकोसी नदीको किनारमा रहेको यो मन्दिर पुरातात्त्विक महत्वको मन्दिर हो ।

चिसापानी भिमसेनस्थान

मन्थली नगरपालिका(८ चिसापानीको डाँडामा रहेको यो मन्दिर पौराणिक ऐतिहासिक मन्दिर हो । नेवार समुदायको बसोवास रहेको उक्त स्थानको डाँडामा यो मन्दिर रहेको छ । अहिले यो मन्दिरसम्म जानको लागि बागमती प्रदेश सरकार र मन्थली नगरपालिकाले गाइखुरादेखि सिंढी बनाएका छन् ।

थानापति महादेव



OnlineSarokar

लाम्बे गरेको छ । बहिरा महादेवको रूपमा चिनिने थानापति महादेव मन्दिरको प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्यले सिंढी निर्माण गरिएको छ ।

काठमाडौंको पशुपतिनाथ र हलेसी महादेव पछि नेपालको तेश्रो तथा पूर्वको दोश्रो पशुपतिनाथको रूपमा थानापति महादेव पूजिन्छ । थानापति महादेव मन्दिर सदरमुकाम मन्थलीबाट १५ किलोमिटरको दूरीमा रहेको छ । मन्थलीबाट गेलु, फुलासी हुँदै जाँदा महादेव मन्दिर परिसरसम्म सवारी साधन पुग्ने भए पनि मन्दिरको काखमा रहेको भीरमा सानो महादेव लगायतका देवताथानहरु रहेकोले सिढीमार्फत सहज र सुरक्षित यात्रा तय गर्न सकिन्छ । यस मन्दिरमा विषेश गरी शिवरात्रि, तिजपर्व, ठूलो एकादशी, बालाचर्तुदशी, ऋषि पञ्चमी र श्रावणपूर्णिमाजस्ता पर्वमा भव्य मेला लाग्छ ।

ऐतिहासिक तिल्केस्थान गढी

तिल्केस्थान डाँडो साविक भलुवाजोर गाविसा वडा नं३ को शिर, छितकुण्ड ९सीता कुण्ड० र सिमपानीको पनि शिरको रूपमा रहेको टाकुरो हो । हाल यो स्थान मन्थली नापा वडा नं६ र रामेछाप नापा वडा नं८ को सिमानामा पर्छ । यो डाँडोको उचाई समुद्री सतहबाट १,६४८ मिटर रहेको छ । साथै रामेछाप जिल्ला सदरमुकामबाट ४,१०० मिटरको दक्षिणी क्षेत्रमा पर्दछ ।

सिन्धुलीगढीमा अंग्रेजहरूको आक्रमण पछि रामेछाप र नजिकैका अन्य जिल्लाहरूका क्षेत्रहरूको विजय गर्ने उद्देश्य राखी अंग्रेज सेना खुर्कोट हुँदै रामेछाप प्रवेश गर्ने संभावना थियो । अंग्रेजहरूको प्रवेश हुन्छसक्ने सम्भावना देखेपछि सिन्धुलीगढीमा र तिल्केस्थान डाँडाको टुप्पोमा गढी बनाएर आएका शत्रुसँग लडाई गर्न सुरुड बनाइ सैनिकको व्यवस्था गरिएको थियो । सिन्धुलीमाढीबाटै अंग्रेजहरूलाई लखेटेकोले उनीहरु अघि बढ्न सकेनन् । त्यो स्थानमा बनाइएको “सैनिक तिलड्गा या कम्फु कोट” भन्दै गर्दा तिल्के स्थान नाम हुन गएको एकाथरीको मत छ भने साविक भलुवाजोर गाविसाको वडा नं. ३ र ७ को तिल्केस्थान डाँडामा बनाईएको सुरुड्ग र वडा नं. ६, कोटगाउँमा बन्दोबस्ती सामान राख्ने अर्को सुरुडबाट पनि तिल्के स्थान र कोटगाउँको नामकरण भएको हुन सक्ने अर्काथरीको मत रहेको छ । ती दुवै सुरुड अहिले संरक्षणको अभावमा प्राय लोप हुने अवस्थामा पुगेका छन् ।

चिसापानी गढी

देशभर भएका गढी तथा किल्लाहरूमध्येको एक प्रसिद्ध गढी हो रामेछापको चिसापानी गढी । रामेछाप जिल्ला मन्थली नगरपालिका वडा नं ८ मा पर्ने यो गढी नेपाल र अड्ग्रेज युद्धका बेला नेपाली सेनालाई प्रशिक्षण गर्ने उद्देश्यले निर्माण गरिएको थियो । अड्ग्रेजसँगको युद्धका क्रममा नेपाली सेनालाई चिसापानी गढीमा प्रशिक्षण दिएर युद्ध गर्न सिन्धुलीगढी पठाइने गरिन्थ्यो । नेपाल र अड्ग्रेज युद्धताकाका भग्नावशेष र चिनोसमेत रहेकाले चिसापानी गढी ऐतिहासिक रूपमा महत्त्वपूर्ण रहेको छ । जिल्लाकै ऐतिहासिक र छुट्टै पहिचान अनि महत्त्व बोकेको यो गढी अहिले आन्तरिक पर्यटकको रोजाइमा पर्ने गरेको छ । बागमती प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले निर्माण गरेको पैदलमार्ग र सिद्धबाबाको मन्दिरले गढीको झनै आकर्षण थपेको छ । आकर्षक सिँडीसहितको पैदलमार्ग, मन्दिर तथा अन्य संरचनाले गढीलाई झनै सिङ्गार्ने काम गरेको छ । युद्धताकाका भग्नावशेषलगायतका गढीमा रहेका संरचनाको संरक्षणमा स्थानीय सरकार लागिपरेको छ । अवलोकन भ्रमण गर्नेको सङ्ख्या बढ्दो मात्रामा छ, पछिल्लो सयम चिसापानीगढी घुम्ने आन्तरिक पर्यटकको सङ्ख्या उल्लेख्य बढेको छ ।

धार्मिक स्थलहरु

मन्दिर

मन्दिरै मन्दिरको शहर काठमाण्डौ भने जस्तै रामेछाप जिल्लामा पनि देवदेवीका प्रशस्तै मठ मन्दिरहरु रहेका छन् । ती मध्ये जिल्लाभित्रका खाँडादेवी, रजगाउँ, ऐरम्बास, भृगेश्वर, उमातीर्थ, जलेश्वर, साततले कैलाश,

थानापति ९बाहुनचुरा०, थानापति ९मचबारी०, त्रिवेणी, सिताकुण्ड, ऋषितपश्ची, ब्रह्माविष्णु, महावदेवस्थान, शैलुड्गेश्वरी, छोगेश्वरी, गुराँसे कालिका, देवीस्थान, गौखुरेश्वर, उमातीर्थ, आलमपुर भिमसेन, नर्वदेश्वर, केवलेश्वर, अग्लेश्वरी, कण्ठेश्वरी, खिम्ती शिवालय, बालकन्यादेवी आदि ऐतिहासिक तथा पुरातात्त्विक महत्व बोकेका मन्दिर हुन् ।

गुम्बा

देवदेवीका प्रशस्तै मठ मन्दिरहरु रहेजस्तै बौद्ध धर्माविलम्बीहरुका आस्थाका धरोहरका रूपमा रहेका थोदुड्ग गुम्बा, हिंगसुमगुम्बा ९दोरम्बा०, नामगेलछयोलिङ्ग गुम्बा ९डुवा(दोरम्बाशैलुड्ग०, पेमाङ्गोलिङ्ग गुम्बा ९बेथान(सुनापति०, पेमाछयोलिङ्ग गुम्बा ९राकाथुम(खाँडादेवी०, साङ्घयोलिङ्ग गुम्बा ९फुलासी(मन्थली०, उर्गेनछयोलिङ्ग गुम्बा ९गेलु(रामेछाप०, कर्मछयोलिङ्ग गुम्बा ९लखनपुर(दोरम्बा०, पुडिघ्याड़ गुम्बा, सेम्वा गुम्बा ९चुचुरे(गोकुलगांगा०, सिसपाली गुम्बा ९फुं(गोकुलगांगा०, टासीछचोलिङ्ग गुम्बा ९लखनपुर(दोरम्बा शैलुड्ग० आदि गुम्बाहरहेका छन् ।

रामेछाप जिल्लाका महत्वपूर्ण मन्दिर एवं धार्मिक स्थलहरुको सामान्य परिचय

जिल्लाका विभिन्न स्थानमा रहेका कैयौं मठ मन्दिरमध्ये ऐतिहासिक तीर्थस्थल एवं पुरातात्त्विक धरोहरको रूपमा रहेका महत्वपूर्ण मठ मन्दिर तथा धार्मिक स्थलहरु जसलाई भौतिक पूर्वाधार निर्माण एवं मर्मत संभारको साथै यथोचित संरक्षणको अत्यन्त ठुलो खाँचो रहेको छ ।

जिल्लाभित्र रहेका केही ऐतिहासिक तथा धार्मिक महत्वका मठमन्दिरहरु

भृड्गेश्वर

लिखुतामाकोसी गाउँपालिकाको बिजुलीकोटमा रहेको यो मन्दिरलाई पनि ऐतिहासिक मन्दिर मानिन्छ । महादेव पार्वतीका बिच चलेका गोप्य वार्तालाई गणको हैसियतले समीपमा बसेको बेला भृड्गीले सुनेका र ती कुरा आफ्नी श्रीमतीलाई बताएकोले उक्त कुराको भेद खुलेको थाहा पाएपछि महादेवले श्राप दिएका र सो श्रापका कारण पृथ्वीतलमा झरेका भृड्गीले यो महादेव मन्दिर स्थापना गरेको भनाइ रहेको छ । त्यहाँ एउटा बसाहा र

बाधका ढुङ्गे आकृति छन् । नजिकैको खोल्सामा भूडगीले स्नान गर्ने गरेको ढुङ्गे कुवा पनि छ । त्यहाँ विभिन्न पर्वमा मेला लाग्ने गर्दछ ।

उमातीर्थ

उमाकुण्ड गाउँपालिका(१ गुम्देलमा पर्ने उमातीर्थ हिमगंगा र र लिखु नदीको संगमस्थलमा रहेको एक पवित्र तीर्थस्थल हो । यो तीर्थस्थललाई उत्तरकासी भनेर समेत पुकार्ने गरिन्छ । यहाँ मृतकको अस्तु सेलाउने प्रचलन छ । भारतदेखिका मानिस यहाँ दर्शनको लागि आइपुग्छन् ।

जलेश्वर

उमाकुण्ड गाउँपालिकाको बाम्तीमा रहेको यो मन्दिर कोतपर्वको काटमारमा संलग्न भएका ऐतिहासिक व्यक्ति कसान जवरसिं कार्कीले स्थापना गरेको मन्दिर हो । दोलखाको वैतेश्वर महादेवको मन्दिर जस्तै महत्वपूर्ण शिवालयको रूपमा यो मन्दिरलाई लिइन्छ ।

केवलेश्वर

रामेछाप नगरपालिका (८ महादेवस्थानमा पर्ने यो मन्दिर पनि ऐतिहासिक मन्दिर हो । यो रामेछाप जिल्लाको पुरानो र प्रसिद्ध महादेवस्थान हो । यहाँ उहिल्यै गाईले दुध चढाएको किंवदन्ती छ ।

उम्दी महादेव

उमाकुण्ड गाउँपालिकाको कुभुकास्थलीमा चुनहुङ्गाद्वारा निर्मित प्राकृतिक गुफा छ । सोही गुफाका महादेवलाई उम्दी महादेव भनेर पुकारिन्छ । चुन पग्लेर बनेका विभिन्न आकृतिहरूलाई महादेवको प्रतिमा मानि पूजा गरिन्छ ।

कालीदेवीस्थान

रामेछापको रामेछाप नगरपालिका(१ गोठगाउँ र लिखुतामाकोसी गाउँपालिका(३ को सिमानामा पर्ने काली देवी प्रसिद्ध देवीस्थान हो । सो स्थानमा एउटा लामो गुफा छ । यो गुफामा बाघ लुकेर बस्छ भन्ने जनविश्वास छ ।

गुप्तेश्वर

उमाकुण्ड गाउँपालिकाको गुप्तेश्वरमा यो गुफा रहेको छ । गुफाभित्र महादेव मन्दिर रहेको छ । प्राचीन कालमा एउटा गाई बेपत्ता भएपछि खोज्दै जाँदा त्यही सुरुडमा दुधको धारा बगाएको देखेपछि पूजा गर्न सुरु गरिएको जनविश्वास छ ।

डुकुरसिंड

रामेछाप नगरपालिकाको महादेवस्थानको घना जंगलभित्रको रमणीयस्थलमा महादेव र देवीस्थान रहेको छ । यो स्थान भ्रमणको लागि पनि निकै मनोरम छ ।

बार्फु महादेव

उमाकुण्ड गाउँपालिकाको प्रितिमा प्राकृतिक गुफाभित्र यो महादेवस्थान रहेको छ । चुनहुँगी क्षेत्रमा पाइने विभिन्न आकृतिलाई महादेव लगायतका देवी देवताको प्रितिमा मानि पूजा गर्ने परम्परा रहेको छ ।

मचवारी महादेवस्थान

मचवारी महादेवस्थान मन्थली नगरपालिकाको सुनारपानीमा पर्ने प्रसिद्ध महादेव मन्दिर हो । यहाँ अन्य पर्वको तुलनामा विशेष गरि तिजमा ठुलो मेला लाग्दछ ।

रामेछाप जिल्लामा पर्यटन क्षेत्रको स्थिति

रामेछाप जिल्ला मनोरम पहाडी शृङ्खला एवं प्राकृतिक विशेषताले भरिपूर्ण जिल्ला हो । आवश्यक पूर्वाधार निर्माण, प्रचारप्रसार र लगानी गर्न सकेको खण्डमा रामेछाप जिल्लामा पर्यटकीय गन्तव्यस्थलका रूपमा विकास हुन सक्ने धैरै स्थलहरु रहेका छन् । पछिल्लो समय स्थानीय सरकारले पर्यटन प्रवर्धनका लागि विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गरेका छन् । जसका कारण पर्यटन प्रवर्धनका लागि सहयोग पुगेको छ ।

जिल्ला भित्रका रमणीय डाँडाहरु

सेर्दिङ्डाँडा

उमाकुण्ड गाउँपालिकाको गुम्देलमा अवस्थित यो डाङाँको उचाइ ३४०० मिटर रहेको छ । प्राकृतिक प्याराफिटसहितको विशाल खेलमैदान रहेको यो डाँडा लालिगुराँस र चिमाली फुल्ने समयमा अत्यन्तै लोभ लाग्दो रमणीय दृश्य देखिन्छ ।

शैलुड्डग

दोरम्बा गाउँपालिकाको डुवामा अवस्थित शैलुड प्राकृतिक छटाले भरिपूर्ण रमणीय स्थल हो । सडक यातायातको सुगमताले सहजै पुग सकिने यो स्थान समुद्रीसतहबाट ३१४९ मि को उचाइमा रहेको छ । धैर टाढा टाढासम्मको दृश्यवलोकन गर्न सकिने क्यौं थुम्काहरु रहेको यो स्थानमा पछिल्लो समय दृश्यवलोकनका लागि भ्युटावर समेत निर्माण गरिएको छ ।

सुनापतिडाँडा

सुनापति गाउँपालिकामा पर्ने यो स्थानलाई हिलेदेवी, बेथान र खनियाँपानीको साझा चुलीको रूपमा हेर्ने गरिन्छ । यस स्थानबाट काठमाडौं उपत्यकाको केहीभागसमेत देख्न सकिन्छ । महादेवको मन्दिर रहेको यस स्थानमा पछिल्लो समय सडक यातायात समेत पुगेको छ ।

अग्लेश्वरडाँडा

दोरम्बा, खाँडादेवी, दिमीपोखरी ९खाँडादेवी, दोरम्बा र सुनापति गाउँपालिकाठो को संगम स्थलका रूपमा रहेको अग्लेश्वर पर्यटकीय दृष्टिले रमणीय तथा धार्मिक दृष्टिले पवित्र स्थलका रूपमा चिनिन्छ । काठमाण्डौदेखि दुधकोसीसम्मको सेरोफेरो देख्न सकिने यस स्थानमा सडक यातायातको पहुँचसमेत रहेको छ ।

भोर्जुङ

उमाकुण्ड गाउँपालिकाको गुम्देलमा अवस्थित यो डाङाँ समुद्रीसतहदेखि ३७२४ मिटरको उचाइमा रहेको छ । यस स्थानको बाटो भएर प्रसिद्ध पाँचपोखरी, जटापोखरी, भालेपोखरी र बहुलापोखरी पुग सकिन्छ । धुपिको जंगल भएको यो स्थानको दृश्य निकै लोभलाग्दो छ । कडा चट्टानी पहाडका निकै रमाइला रमाइला किंवदन्तीहरु रहेको यस ठाउँबाट आसपासका हिमाललाई नजिकबाट नियाल्न सकिन्छ ।

कालाडाँडा

उमाकुण्ड गाउँपालिकाको गुम्देलमा पर्ने यो डाढाँ सोलुखुम्बु र गुम्देलको सिमानामा अवस्थित छ । निकै टाढा टाढासम्म हेरेर आनन्द लिन सकिने यो डाढाका आसपास थुप्रै तालतलैयाहरु रहेका छन् । गुम्देलको लाछेवरबाट सोलु जाने बाटो हुँदै पुग्न सकिने यस स्थान आसपास हिउँदेयाममा हिउँ पर्ने गर्दछ ।

धनडाँडा

आफ्नो चुलीमा परेको पानी लिखु, तामाकोसी र सुनकोसीमा बाँडिएर मिसिने धनडाँडा रामेछाप नगरपालिकाको ओखेनीमा पर्दछ । सिन्धुली, दोलखा, काभ्रे, सोलुखुम्बु, ओखलढुंगा, उदयपुर, खोटाङ्गभन्दा टाढाटाढासम्मको दृश्य आफ्नै आँखै अगाडि देख्न सकिने यस थुम्कीबाट सूर्योदय र सूर्यस्तको रमणीय दृश्य पनि हेर्न सकिन्छ ।

थलारी डाँडा

लिखुतामाकोसी गाउँपालिका अन्तर्गत पर्ने थलारी डाँडा सूर्यस्तको अवलोकन गर्न सकिने उच्चस्थल हो । वर्षौर्वर्ष पुराना किराँतकालीन चिहानहरु भएको यो ठाउँमा बाहै महिना भत्कने घ्याप्चेको विचित्रको पहिरो रहेको छ । पहिला पहिला तामा उत्खनन गरेको कारण हालसम्म पनि तामाखानीका पुराना सुरुडहरु यत्रतत्र रहेका छन् । यस ठाउँमा पनि हाल सडक सुविधा पुगेको छ ।

गिद्देडाँडा

लिखुतामाकोसी गाउँपालिकामा रहेको गिद्देडाँडा सैँपु, नामाडी, फर्पु र दुरागाउँको उचाइमा रहेको यो प्रसिद्ध डाँडा हो । यहाँबाट ओखलढुंगा जिल्लामा रहेको पोकली झरनाको मनोरम दृश्यवलोकन गर्नुका साथै निकै टाढाटाढासम्म हेर्न सकिन्छ ।

जटापोखरी

५२३५ मिटर उचाइ र ०१०५८ वर्ग कि.मि. क्षेत्रफलमा फैलिएको जटापोखरी गोकुलगंगा गाउँपालिकाको चुचुरेमा रहेको छ । यस स्थानलाई महादेवको जटा भएको पवित्र स्थान मानिन्छ । जनैपूर्णिमाका दिन परापूर्वकालदेखि नै भव्य मेला लाग्दै आएको छ । मेला भर्न जिल्लाभित्र र जिल्ला बाहिरका असंख्य भक्तजनहरुको पदार्पण हुने गरेको छ ।

पाँचपोखरी



स्थानको रूपमा रहेको यस क्षेत्रमा पाँचऔले, कुटकी, ठुलो ओखती, यासागुम्बालगायतका जडीबुटी पाइन्छन् ।



रहेको छ । पाँचपोखरीको दर्शन गर्दा आफूले मागेको कुरा पूरा हुने जनविश्वास छ । समुद्री सतहबाट ४ हजार २ सय ५० मिटरको उचाइमा रहेको यस क्षेत्रमा चौरी प्रशस्त रूपमा पाइन्छन् । यस क्षेत्रमा लोठसल्ला, चिराइतो, पाखनभेद, ठुलो ओखती, पाँचऔले, जटामसी, विषमारलगायतका जडिबुटी प्रचुर मात्रामा पाइन्छन् ।

भूतपोखरी

उमाकुण्ड गाउँपालिकामा पर्ने यस पोखरीको विशेषता अन्य पोखरीको तुलनामा विचित्र किसिमको छ । यसको नजिकै मान्छे पुग्दा यस पोखरीको पानी अत्यास लाग्ने गरी उम्लिने गर्दछ । जसका कारण आजसम्म मानिसहरु नजिकै जान सकेका छैनन् । टाढैबाट दर्शन गरेर फर्किन्छन् ।

तीनलाल पोखरी

उमाकुण्ड गाउँपालिका अन्तर्गत गुम्देलमा पर्ने यो पोखरी जिल्लाका अन्य पोखरीभन्दा पछि पत्ता लागेको कान्छो पोखरी हो । पछि पत्ता लागेको भएता पनि यो पोखरी सबैभन्दा ठुलो र उचाइमा रहेको पोखरी हो ।

४ हजार २ सय ५० मिटर उचाइमा अवस्थित पाँचपोखरीबाट मनोरम दृश्यावलोकन गर्न सकिन्छ । भालेपोखरी, बौलापोखरी, जट्टापोखरी र पाँचपोखरी अवलोकन गर्न सकिन्छ । उमाकुण्ड गाउँपालिकाको देउराली हुँदै रमणीयस्थल सेर्दिङ्डामा बास बसेर एक दिनमा पाँचपोखरी पुग्न सकिन्छ । उकाली ओराली गर्दै रमाइलो पदयात्रा गर्न पाउँदा झैनै आनन्दको अनुभूति गर्न सकिने

पाँचपोखरीमा पुग्न जति गाहो हुन्छ, त्यो भन्दा कर्यौं गुणा त्यहाँको रमणीयस्थलको अवलोकनबाट आनन्द प्राप्त गर्न सकिन्छ । पाँचपोखरीमा जनैपूर्णिमाको दिन मेला लाग्ने गर्दछ ।

पाँचपोखरीको चिसो पानीमा स्नान गर्दा विभिन्न किसिमको रोग निको हुने विश्वास

महत्वपूर्ण गुफाहरु

रामेछाप जिल्ला भित्ररहेका थुप्रै डाँडा, पाखा, नदी, हिमाल, तालतलैयाका अलवा कुनै चर्चाको शिखरमा त कुनै सुसुस अवस्थामा भिन्न भिन्न स्थानमा रहेका फरक विशेषता बोकेका प्रसिद्ध गुफाहरु छन् । जसमध्ये उम्दी, गुसेश्वर, त्रिपुरेश्वर, घिचिने, चीलभीर, बेनी, कण्ठेश्वर, खोस्मैरेडाड, कुसुण्डेओडार, गणेशटार आदि महत्वपूर्ण गुफाहरु हुन् ।

महत्वपूर्ण झरनाहरु

रामेछाप जिल्ला भित्ररहेका अधिकांश झरनाहरु मध्ये रामदिङ, छहरेखोला, छयुरीछाँगा, महभीरछाँगा, गुफाडाँडाछाँगा, पल्खीछाँगा, तोरीफूलेछाँगा, हकछाँगा, छाड्खोला, सिमपाखा, दुर्गाछाँगा आदि महत्वपूर्ण झरनाहरु हुन् ।

हिमशिखर

नुम्बुर हिमाल

काठमाण्डौ पूर्वका हिमचुलीमध्ये सबैभन्दा दक्षिणको अग्लो चुली नुम्बुर हिमाल हो । उमाकुण्ड गाउँपालिकाको गुम्देलमा अवस्थित यस हिमालबाट सगरमाथासहित धैरै हिमचुलीहरु हेन सकिन्छ । रोल्वालिङ्ग हिमशृङ्खला अन्तर्गत पर्ने यस हिमालको उचाइ ६९५८ मिरहेको छ । यस हिमालबाट सर्वोच्च शिखर सगरमाथा ४३ कि मि उत्तरपूर्वमा पर्दछ ।

लिखुचुली

उमाकुण्ड गाउँपालिकाको गुम्देलमा पर्ने अर्को हिमशिखर हो लिखुचुली हिमाल । यस चुलीको हिउँ पूर्व थामेखोला हुँदै दुधकोसी, उत्तरपश्चिमको रोल्वालिङ्ग हिमनदी हुँदै तामाकोसी र दक्षिण हिमगांगा नदी हुँदै लिखु नदीमा मिसिन्छ ।

गाकोशिर

च्छोरोल्पा हिमतालबाट ३ किामि दक्षिणतर्फको उच्चचुली हो गाकोशिर हिमाल । यो हिमाल उमाकुण्ड गाउँपालिकाको गुम्देलमा पर्छ । जहाँबाट धैरै हिमशिखरहरुको दृश्यवलोकन गर्न सकिन्छ ।

सारांश

धार्मिक तथा ऐतिहासिक महत्वले भरपुर रामेछाप जिल्लाका कुल ८ ओटा स्थानीय तहमध्ये खाँडादेवी गाउँपालिका पनि एक हो । ९ ओटा बडामा विभाजित यो गाउँपालिका प्रसिद्ध मन्दिर खाँडादेवीको नामबाट नामाकरण भएको गाउँपालिका हो । गाउँपालिकाका विभिन्न बडाहरूमा विविध धार्मिक तथा ऐतिहासिक महत्वका सम्पदाहरू रहेका छन् । जस्को संरक्षण र प्रचारप्रसारको अभाव रहेको छ । आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकको सम्भावना बोकेको यस्ता स्थान तथा सम्पदाको संरक्षण तथा प्रचारप्रसारमा हरेक सचेत नागरिकको भूमिका उतिकै महत्वपूर्ण हुन्छ । रामेछाप जिल्लाभित्र थुप्रै ओझेलमा परेका सम्पदाहरू हुन सक्छन् । त्यस्ता सम्पदाको खोजी गरी तिन्को महत्व जनमानसमा ल्याउनसकेहरेक सचेत वर्गको आकर्षण थपिदै जान्छ ।

एकाइ ५ -: स्थानीयकृषि उत्पादन

५.१) परिचय :

कृषिप्रधान देश नेपालको बागमती प्रदेश अन्तर्गत पर्ने रामेछाप जिल्लाको खाँडादेवी गाउँपालिकाका अधिकांश मानिस कृषिमा नै आश्रित छन् । रामेछाप जिल्ला भरकै सबैभन्दा ठुलो कृषिफाँट माढीदेखि लिएर स-साना कृषि भूमीहरूमा धान, मकै, गहुँ, जौ, कोदो, फापर आदि खाद्यबालीका अतिरिक्त मास, मस्याड, गहत, सिमी, भटमास, केराउ, बोडि जस्ता दलहन बालीहरूको खेती गर्ने गरेको पाइन्छ । यसबौ साथै तोरी, सर्घु, सूर्यमुखी जस्ता तेलहन बालीहरूको खेती समेत यहाँ गर्ने गरेको पाइन्छ । जुनार, सुन्तला, खुर्पाने, नासपाती, कागती, निबुवा, भोगटे जस्ता पहिलेदेखि नै खेती गर्दै आइएका फलफूलदेखि पछिल्ला समयमा विकसित भएका किवी, ड्रागनफ्रूट, घ्यूफलसम्मका आधुनिक फलफूलहरूको खेती यस गाउँपालिका क्षेत्रभित्र हुने गरेको पाइन्छ । गाई, भैसी, बाखा, बंगुर, कुखुरा, हाँस, माछा कालिज, बँदेल मौरी आदि पशुपंक्षी पालन पनि कृषिकार्य अन्तर्गत हुने गरेको छ । जीविकोपार्जनको प्रमुख माध्यम हुनुका साथै आय आर्जन वृद्धि गरी रोजगारीका अवसर सिर्जना र जीवनस्तर सुधार गर्न कृषिक्षेत्र प्रमुख हुन सबैने कुरामा दुईमत छैन ।

५. २) मुख्य विषय वस्तु :

अ) फलफूल

आ) तरकारी

इ) मसलाबाली

ई) अन्नबाली

उ) पेय पदार्थ

ऊ) पशुपंक्षी पालन

ए) तेलहन बाली

ऐ.) उत्पादकत्व वृद्धि र संरक्षण

५.३. उद्देश्य :

आधारभूत तहको राष्ट्रिय पाठ्यक्रमले निधारण गरे अनुसार तोकिएको १०० पूर्णाङ्कको स्थानीय विषयको पाठ्यक्रम कार्यन्वयनका लागि स्थानीय विषयको पाठ्यपुस्तक निर्माण भइ नसकेको अवस्थामा शिक्षक विद्यार्थीलाई विषय वस्तु बुझ्न सहज बनाउने मुख्य अभिप्रायले तयार गर्न लागिएको स्थानीय स्रोत सामाग्रीको प्रस्तुत खण्डका उद्देश्य निम्न अनुसार रहेका छन् ।

१. खाँडादेवी गाउँपालिका भित्रका धान, मकै, गहुँ, कोदो, फापर, कागुनो, जौ, उवा, जुनेलोको सामान्य परिचय दिई वर्तमान अवस्थाको जानकारी प्रदान गर्नु ।
२. गाउँपालिका क्षेत्र भित्र पेय पदार्थहरूको वर्तमान अवस्थाको बारेमा जानकारी दिई प्रवर्द्धनका लागि सुभाव प्रदान गर्नु ।
३. स्थानीय स्तरमा उत्पादन हुने अन्नबाली, फलफूल, मसलाबालीको बारेमा थाहा पाउनु ।
४. स्थानीय स्तरमा उपलब्ध हुने तरकारी बालीको नाम भन्नु ।
५. स्थानीय स्तरमा पालन गरिने पशुपँक्षीको अवस्थाबारे जानकारी लिनु ।
६. स्थानीय स्तरमा उपलब्ध पेय पदार्थको उपयोग गर्नु ।

५.४. विषयवस्तुको विस्तृतीकरण :

अ) फलफूल

क) किवी

किवी लहरा बोटमा फल्ने एक प्रकारको फल हो । यो फल गोलो लाम्चो आकारको र फुसो रडको खुर्पाने एक जातको गोलो आकारको आरुबखडा जस्तै अमिलो गुलियो फल हो । यो चैत वैशाखमा फुलेर असार श्रावणमा पाकछ । यो काँचोमा अमिलो र पाकेपछि चाहिं गुलियो हुन्छ । यसको बोट धेरै अग्लो हुँदैन र धेरै सानो पनि हुँदैन । हाँगैहाँगा भएको बोट हुने हुनाले हाँगैभरी फूल फुल्छ र हाँगामा नै फल लाग्छ । काँचोमा हरियो र पाके पछि गाढा रातो रडको फल लाग्दछ । खासगरी चिसो मौसममा लेकाली हावापानी भएको स्थान खुर्पानीका लागि उपयुक्त हुन्छ । खाँडादेवी गाउँपालिकाका माथिल्लो भेग गाल्पा, चोप्राड, गोठपानी, माकादुम, हिलेचौर जस्ता स्थानहरूमा खुर्पानीको खेती गर्न सकिन्छ ।

ख) कागती

कागती एक प्रकारको अमिलो फल हो । यसकोबोट बुट्यान वर्गमा पर्छ । साहै अग्लो पनि हुँदैन् । बोटमा केही मात्रामा काँडा हुन्छन् । कातिक मंसिर माहिनामा यसकोफल तयार हुन्छ । कागतीको फललाई अचार बनाउन प्रयोग गरिन्छ । यसकोरस चियामा हालेर खान पनि सकिन्छ । यसलाई जस्तोसुकै हावापानीमा पनि लगाउन सकिन्छ । तसर्थ खाँडादेवी गाउँपालिकाका उच्च पहाडी भेगदेखि बेसीसम्म लगाउन सकिन्छ । रसिलो र सुख्खा दुवैथरी माटोमा उत्पादन हुन्छ । सुख्खामा सिचाँइ गर्नुपर्छ भने चिस्यान भएको ठाउँमा यसकोआवश्यकता पर्दैन । कागतीको फललाई पेलेर चुक बनाएमा लामो समयसम्म भण्डार गरेर राख्न सकिन्छ ।

ग) स्याउ

स्याउ एक प्रकारको गोलो थेज्चो दाना हुने फलफूल हो । यो काँचोमा हरियो र पाकेपछि रातो हुन्छ । यो खाँडा रसिलो र मिठो हुन्छ । यो बहुवर्षे विरुवा हो । यसकोपात मसिनो, गोलो र केही चुच्चो परेको हुन्छ । यसकोफलमा पौष्टिकता प्रशस्त पाइन्छ । विशेष गरी स्याउ चिसो हावापानीमा फस्टाउने हुँदा खाँडादेवी गाउँपालिकाको चोप्राड, माकादुम, हिलेचौर, गोगने आदि भेगतिर खेती गर्न उपयुक्त हुन्छ ।

घ) सुन्तला

सुन्तला एक प्रकारको गोलो थेज्चो दाना हुने अमिलो गुलियो फल हो । यो काँचोमा हरियो र पाकेपछि पहेलो सुन्तला रडको हुन्छ । यसकोबोट ठुलो र भ्याम्म परेको हुन्छ । पातहरू गोलाकार लाम्चो चुच्चो परेका हुन्छन् । बोटमा केहीमात्रामा काँडा हुन्छन् । यो फल फागुन, चैत्रमा फुलेर फल लाग्दै असोजदेखि मंसिरसम्ममा खान योग्य हुन्छ । सुन्तला पनि प्राय चिसो मौसममा नै हुन्छ । यदाकदा बेसीमा पनि फल्छ, तर चिसो हावापानी उपयुक्त हुन्छ । खाँडादेवी गाउँपालिकाको सबै जसो वडाहरूका उच्च भुभागमा लगाउन सकिन्छ ।

ङ) खुर्पानी

खुर्पानी एक जातको गोलो आकारको आरुव्यडा जस्तै अमिलो गुलियो फल हो । चैत्र बैशाखमा फुलेर असार साउन महिनामा पाक्छ । यो काँचोमा अमिलो र पाकेपछि चाँहि गुलियो हुन्छ । यसकोबोट मध्यम खालको हुन्छ । हाँगेहाँगा भएको बोट हुन्छ । हाँगा भरि फुल फुल्छ र हाँगामै फल फल्छ । काँचोमा हरियो र पोकेपछि कलेजी रातो रडको हुन्छ । यो फलको लागि चिसो मौसम उपयुक्त हुन्छ । लेकमा बढी फले सम्भावना हुन्छ । खाँडादेवी गाउँपालिकाको माथिल्लो भेग गाल्वा, चोपाड, गोठपानी, हिलेचौर, माकादुम आदि स्थानमा खुर्पानी बढी उत्पादन हुन्छ ।

च) केरा

केरा एक प्रकारको ठुला पात भएको कलेजी रंगको कमल अकारको बुझो लाग्ने लाम्चो गुलियो फल फल्ने बोट हो । यसकोबोट अग्लो हुन्छ । अरु रुख विरुवाको जस्तो लामो जरा जाँदैन । फैदमा गाना हुन्छ, र त्यसैबाट बच्चा विरुवा निस्कन्छ । त्यही विरुवाबाट अर्को बोट बन्छ । यसकोहाँगा हुँदैन । एउटा बोटले एकपटक मात्र फल दिन्छ । एकपटक फल लागिसबैपछि केराको बोट मर्दछ । सुरुमा हरियो र पाकेपछि फलको रड पहेलो हुन्छ । केरालाई काँचोमा तरकारी बनाएर खाने चलन पनि छ । फलको रूपमा भने पाकेपछि खाँडा स्वादिष्ट हुन्छ । सबै उमेर समूहका मानिसबै लागि केरा उपयोगी र प्रिय हुन्छ । जाडो र गर्मी दुवै मौसममा हुने भए पनि गर्मी मौसम केराका बढी उपयुक्त हुन्छ । खाँडादेवी गा.पा.को अधिकांश भागमा केरा खेती गर्न सकिन्छ ।

छ) नास्पाती

नास्पाती एक प्रकारको गोलो थेष्चो परेको स्याउको दाना जत्रो हुने फल हो । यो पनि काँचोमा हरियो र पाकेपछि फुसो सेतो हुन्छ । यो पाकदा पनि गिलो नभएर साढो नै हुन्छ तर रसिलो मिठो हुन्छ । यसकोबोट हाँगा भएको र अग्लो हुन्छ । पात लाम्चो गोलाकार हुन्छ । तातो हावापानीमा भन्दा चिसोमा बढी उत्पादन हुन्छ । खाँडादेवी गाउँपालिकाका उच्च भेगहरू जस्तै चोप्राड, पात्ले, हिलेचौर, खत्रीगाउँ, भदौरे, गोगनपानी, धार्जुक आदि स्थानहरूमा यसकोउत्पादन राम्रो हुन्छ ।

ज) अम्बा

अम्बा गोलाकार काँचोमा हरियो र पाकेपछि पहेलो हुने एक जातको फल हो । यो फल भाद, आश्विन महिनातिर पाक्ने गर्दछ । कब्जियतका रोगीहरूका लागि लाभदायी मानिने यो फलको दाना मध्यम साइजको हुन्छ । अम्बाका लागि तातो हावापानी उपयुक्त हुने भएकाले खाँडादेवी गाउँपालिकाका तल्ला भागहरू लुभु, चापाडी, बेलघारी, कुसुमबोट, सित्खा भिरपानी, पुष्टिघाट, रजगाउँ, माढी, थाक्ले, टिमु, गागल आदि स्थानहरूमा बढी हुन्छ । यसलाई विक्री वितरण गरी आयआर्जन गर्न पनि सकिन्छ ।

झ) जुनार

जुनार सुन्तलाभन्दा केही ठुलो, गुलियो र मिठो फल हो । सुन्तला हुने मौसम र हावापानी नै जुनारका लागि पनि उपयुक्त हुन्छ । जुनार भिटामिनयुक्त मिठो फल हो । काँचोमा हरियो र पाकेपछि पहेलो रडको फल हुन्छ । यसकोबोट बुट्यान र भ्याम्म परेको हुन्छ । खुकुलो र मलिलो माटोमा राम्रो सप्रन्छ । चिस्यान बढी चाँहिने हुनाले लेकतिर बढी हुन्छ । यो फल असोजदेखि मसिर महिनासम्ममा पूर्ण रूपामा पहेलो भइ पाक्ने गर्दछ । शीतभण्डारमा राखेर अन्य सिजनमा विक्री गरेमा प्रशस्त मूल्य प्राप्त गर्न सकिन्छ । गाउँपालिका क्षेत्रका प्रायजसो क्षेत्रमा जुनार खेती गर्न सकिए पनि मैदानी क्षेत्र त्यति उपयुक्त हुँदैन । जुनारलाई पेलेर जुस बनाइ प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

जं) आँप

गर्मी मौसममा गुगियो फल फल्ने एक प्रकारको रुख हो । यसकोफल लाम्चो आकारको हुन्छ । यो काँचोमा खाँदा अमिलो हुन्छ, भने पाकेपछि गुलियो हुन्छ । यसमा भिटामिन प्रशस्त मात्रामा पाइन्छ । यो वैशाख चैतमा फुलेर वैशाख, जेठदेखि फल्न थाल्छ र साउन भदौमा पाक्न थाल्छ । यसलाई तातो हावापानीको आवश्यकता पर्ने भएकोले गर्मीयुक्त हावापानी भएको ठाउँमा पाईन्छ । यसलाई खान र जुस बनाउन प्रयोग गरिन्छ । खाँडादेवी गाउँपालिकाको तल्लो भेग मुगिटार, चपाडी, कुसुमबोट, बेलघारी आदिमा पाइन्छ । यो वर्षायाममा पाक्छ ।

ट) मेवा

काला वियाँ भएको ठुला लाम्चा र मिठा फल फल्ने एक प्रकारको बोटलाई मेवा भनिन्छ । यो काँचोमा खासै स्वाद आउँदैन र पाकेपछि गुलियो हुन्छ । सुरुमा हरियो रङ्गको हुन्छ र पाकेपछि पहेलो देखिन्छ । भिटामिन 'ए' पाइने मेवा पाकदा गिलो र रसिलो हुन्छ । यसलाई बुढाबुढीदेखि केटाकेटीसम्मले मन पराउँदछन् । यसकोबोट अग्लो हुन्छ । लामा डाख्लामा ठुला चिराचिरा परेको पात हुन्छ । यो गर्मी मौसममा हुन्छ । त्यसैले लेकभन्दा बँसीमा हुन्छ । तातो र न्यानो हावापानीमा हुने यो फल विक्रीवितरण गरेर आयआर्जन पनि गर्न सकिन्छ । यो खाँडादेवी गाउँपालिकाको तल्लो भेगतिर कुसुमबोट, बेलघारी, कोथपे, मुगिटार आदि ठाउँतिर पाईन्छ ।

ठ) अनार :

अनार गोलो दाना हुने स्याउजत्रै काँचोमा हरियो र पाकेपछि रातो-रातो रड हुने एक जातको फल हो । पाकेपछि गिलो नभएपनि दानाभित्र रसिलो गेडाहरू हुन्छन् । यसमा पनि भिटामिन 'ए' हुन्छ । यसले रगत बढाउने काम गर्दछ । त्यसैले विरामीलाई रगत बढाउन यो फल खुवाईन्छ । यसकोबोट बुट्यान भाड हुन्छ । यो लेकबैंसी जहाँ पनि हुन्छ । यसकोपात मसिनो हुन्छ ।

आ. तरकारी बाली:

तरकारीको रूपमा प्रयोग गरिने बालीलाई तरकारी बाली भनिन्छ । खाँडादेवी गाउँपालिका भित्र उत्पादन हुने फरक-फरक तरकारी बालीको बारेमा तल उल्लेख गरिएको छ :

क) आलु

जरामा रातो वा सेतो डल्ला फल्ने र गोलभेडाको जस्तो पात र हाँगा हुने बोट आलु हो । यो तरकारी खान, अचार बनाउन प्रयोग गरिन्छ । यो हिउँद, वर्षा, लेक, बैंसी जुन समयमा र जुन ठाउँम पनि फल्छ । यसलाई खुक्लो पाङ्गो माटो, चिस्यान, पानी सबै चाहिन्छ । यसलाई आलुचिप्स लगायतका परिकार बनाउन प्रयोग गरिन्छ ।

ख) काउली

चारैतिर हरियो ठुला पात हुने र बिचमा सेतो ठुलो खँदिलो फूल फूल्ने एक जातको तरकारी काउली हो । यसलाई फूलकोपी पनि भनिन्छ । यसकोफूल तरकारीको रूपमा प्रयोग गरिन्छ । यसकोबोट भपक्क परेको हुन्छ । यसलाई मलजल प्रशस्त चाहिन्छ । खुक्लो र मलिलो माटोमा यो राम्ररी सप्रन्छ । यसलाई बढी चिस्यान चाहिन्छ । यो खाँडादेवी गाउँपालिकाको लेकदेखि बैंसीसम्ममा पाइन्छ । यसलाई तरकारीका अलावा अचार बनाउन पनि प्रयोग गरिन्छ । यसलाई वित्रीवितरण गरी आर्थिक उपार्जन पनि गर्न सकिन्छ ।

ग) बन्दगोभी

काउली जस्तै गोला पातैपात हुने र ती पात भित्रै गुजुलिटएर गाँठा पर्ने एक प्रजातिको तरकारी नै बन्दा हो । यसलाई टनेलभित्र पनि लगाउन सकिन्छ । यो पनि लेकदेखि बैंसीसम्म फल्छ । यसलाई तरकारी, अचारको रूपमा प्रयोग गरिन्छ । यसकोखेती गरेर आर्थिक उपार्जन पनि गर्न सकिन्छ । यो खाँडादेवी गा.पा.को चोप्राडदेखि माडी फाँटसम्म लगाउन सकिन्छ ।

घ) गोलभेडा

आलुका जातको बोट जस्तै बोटमा फल्ने पाकदा पहेलो र रातो हुने फल गोलभेडा हो । यसकोबोट लहरा जाने र मसिनो गोलो टुप्पोमा चुच्चो परेको पात हुन्छ । यसलाई टनेलभित्र र बाहिर पनि लगाउन सकिन्छ । शीत पर्ने ठाउँमा यो त्यति नसप्रने हुँदा लेकको तुलनामा गर्मी हावापानी भएको स्थानमा लगाउँला तुलनात्मक रूपमा बढी फल्छ । विरुवा ठुलो भएपछि त्यसलाई थाङ्ग्रा हाल्नुपर्छ, नत्र भुईमा कुइने डर हुन्छ । यसलाई हिँउद वर्षामै लगाउन सकिन्छ । यो मसिनो र उन्नत जातको पनि हुन्छ । यसकोव्यवसाय गरेर आर्थिक उपार्जन पनि गर्न सकिन्छ ।

ड) इस्कुस

लहरामा फलने केही लाम्चो फलमा काँडा हुने वा नहुने तरकारीलाई इस्कुस भनिन्छ । यसकोमुन्टालाई पनि तरकारीको रूपमा प्रयोग गर्ने गरिन्छ । तरकारी तथा उसिनेर पनि खाइने इस्कुस चिस्यानमा हुने हुँदा लेकतिर बढी लगाइन्छ । यो खाँडादेवी गा.पा.को माथिल्लो भेग चोप्राङ्ग, खाँडादेवी, गाल्या, गोठपानी, मझवा लगायतका ठाउँमा पाईन्छ । यसबै दानामा कुनैमा मसिना काँडा हुन्छन् भने कुनैमा हुँदैन । इस्कुस पनि सेतो/हरियो रङ्गको हुन्छ ।

च) करेला

वर्षायाममा तीन चोसे पात हुने लहरामा फलने बालीलाई करेला भनिन्छ । यो तरकारी चोस-चोसे निस्केको र तितो स्वादको हुन्छ । यसलाई तरकारी वा अचार बनाएर खाइन्छ । यो लाम्चो आकारको हुन्छ । यसकोपात लहरामा चोसे नै परेको हुन्छ । यसलाई काटेर सुकाएर राखी पछिसम्म खान पनि मिल्छ । यो उच्च प्रेसर हुनेलाई प्रेसर घटाउन औषधिको रूपमा पनि प्रयोग गरिन्छ । यसलाई गर्मी मौसम नै चाहिन्छ । चिसोमा कक्रेर मर्छ । यो तरकारी विक्रीवितरण गरेर आयआर्जन पनि गर्न सकिन्छ । खाँडादेवी गा.पा.को प्रायः सबै भेगहरूमा यो फलाउन सकिन्छ ।

छ) रायो

तोरीका जस्ता कोसा हुने, पहेलो फूल फूल्ने, ठुल्ठुला पात हुने सागलाई रायो भनिन्छ । यो तरकारीका रूपमा प्रसिद्ध छ । यसलाई पाच्छे पनि भनिन्छ । यसकोगेडा तोरीको जस्तै मसिनो रातो, कालो हुन्छ । यसलाई छरेर बिरुवा उमारी साग रोपिन्छ । यो सागमा प्रशस्त मात्राम भिटामिन 'ए' पाईन्छ । हरियो साग सबैले मन पराउने हुँदा विक्रीवितरण गरेर आयआर्जन गर्न सकिन्छ । यसलाई बढी चिस्यान चाहिन्छ । वर्षायाममा टनेलभित्र लगाउन सकिन्छ । हिउँद याममा यो बढी सप्रन्छ । यसकोपात तरकारी खाईन्छ । खाँडादेवी गा.पा.को माथिल्लो भेगमा बढी चिसो हुने हुँदा चोप्राङ्ग, गाल्या, गोठपानी, राकाथुम, टिमु, पिंखुरी, माकादुम आदि भू-भागमा यो साग प्रशस्त मात्रामा पाईन्छ ।

ज) फर्सी:

भेटनापटी र पिँधपटी थेप्चो परेको र डल्ले कुभिन्डोभन्दा ठुलो तरकारी खाइने एक प्रकारको लहरे फललाई फर्सी भनिन्छ । यसकोबोट लहरायक्त हुन्छ भने फूल पहेलो फुल्छ । यसकोमुन्टा र फलको तरकारी खाइन्छ । फल उसिनेर खान पनि प्रयोग गरिन्छ । यो वर्षायाममा लगाईन्छ । फर्सीको मुन्टाको तरकारी सबैले मन पराउने भएकाले बेचेर पैसा कमाउन सकिन्छ ।

झ) मुला

साग र कन्द दुवै पकाएर वा काँचै खाइने साग प्रजातिको वनस्पति मुला हो । कुनै डल्लो हुन्छ । कुनै लाम्चो सेतो रडको हुन्छ । डल्लो चाँही लेक तिर पाईन्छ र लाम्चो बैंसीतिर पाइन्छ । यसलाई तरकारीको रूपमा वा अचारको रूपमा पनि प्रयोग गर्न सकिन्छ । यो आलुजस्तै माटोमुनी फल्छ । यसलाई पनि विक्रीवितरण गरेर आयआर्जन गर्न सकिन्छ ।

ञ) च्याउ

वर्षायाममा भुई, काठ, ढुङ्गा, बाँस, गोवर आदिमा उम्रने विभिन्न रड र आकार प्रकारको एक नरम वनस्पतिलाई च्याउ भनिन्छ । आफै उम्रेको च्याउ पनि खान हुने र नहुने हुन्छ । च्याउ डल्ले, गोब्रे, छाते,

देउले, झरी च्याउ गरी धेरै प्रकारका हुन्छन् । आजभोली च्याउ खेती नै गर्न थालिएको छ । च्याउको बिउलाई पराल पखालेर, काटेर, सुकाएर, प्लाष्टिकमा गुम्स्याएर राखी विउ छरी च्याउ फलाउन सकिन्छ । यो सेतो रडको पाता परेको हुन्छ । यसमा पनि भिटामिन पाईन्छ । अधिकांश मानिसले मिठो मान्ने हुँदा विक्रिवितरण गरेर आयआर्जन गर्न सकिन्छ । खाँडादेवी गा.पा.को सबै भेगमा यसकोखेती गर्न सकिन्छ ।

ट) सेतो सिमी

बोडिका जस्ता साना हरिया पात हुने र विभिन्न रडका फूल फूल्ने र लहरामा फल्ने सिमी जातको प्रजातिलाई सिमी भनिन्छ । सेतो सिमीको सेतो कोसा फल्छ । सिमीको कोसो वा त्यस भित्रको गेडो तरकारीको रूपमा खाइन्छ । यो हिउँदमा फल्छ । यो लेक वेसी जहाँ पनि फल्छ । यसकोतरकारी स्वादिष्ट हुने हुँदा विक्री गरेर आय आर्जन गर्न पनि सकिन्छ । यो खाँडादेवी गा.पा.को सबै भेगमा लगाउन सकिन्छ ।

ठ) केराउ

लाम्चिला कोसा फल्ने दाल जातको लहरो वा त्यसैको फललाई केराउ भनिन्छ । यसबै लाम्चिला जोर पात हुने, निला, सेता वा कलेजी रडका फूल फूल्ने र लामा नझ्ग्रा हुन्छन् । यो बढी चिस्यानमा फल्छ । यो खाँडादेवी गा.पा.को गाल्पा, चोप्राङ, पात्ले, मझुवा, गोठपानी आदि ओसिलो ठाउँहरूमा हुन्छ । यसकोदाल, सातु, अचार आदि परिकार बनाएर खान सकिन्छ । यसमा प्रशस्त प्रोटिन पाईन्छ । यसलाई विक्रीवितरण गरेर आयआर्जन गर्न सकिन्छ ।

इ) मसला बाली

मसलाबाली भनेको मसलाको रूपमा प्रयोग गरिने बाली हो । मसलाबाली अन्तर्गत अदुवा, धनियाँ, लसुन, अलैंची, बेसार, खुर्सानी, प्याज, जिरा, मेथि, टिमुर, ज्वानो, अकबरे खुर्सानी आदि पर्दछन् । खाँडादेवी गाउँपालिका भित्र पाइने यी मसलाबालीका बारेमा तल विस्तृत रूपमा जानकारी दिइएको छ ।

क) अदुवा

अदुवा जमिनमुनी फल्ने बोट मसिनो भ्याम्म परेको होचो हुने एक प्रकारको मसलाबाली हो । यसकोफल औला जस्ता हाँगा परेर गएका हुन्छन् । पिँडालु जस्तै गाना परेर फल्छ । यसलाई खुकुलो मलिलो माटो चाहिन्छ । ज्यादै लेकमा पनि हुँदैन । ठिकैको हावापानी चाहिन्छ । धेरै वेसी र धेरै लेकमा सप्रदैन । यसकोफललाई तरकारीमा मिसाउने मसलाको रूपमा प्रयोग गरिन्छ । यो घाँटी दुखेको औषधिको रूपमा पनि प्रयोग गरिन्छ । यसकोअदुवा क्यान्डी बनाएर बेच्न पनि सकिन्छ । यो खाँडादेवी गाउँपालिकाको मध्य भेगमा पाईन्छ ।

ख) धनियाँ

स-साना पात हुने सेता, खेरा मसिना फूल फूल्ने, दुई फरल्याँटा भएर छुट्टिने मसिना दाना फल्ने प्रायः अचार, तरकारी आदिमा मसलाको रूपमा प्रयुक्त हुने भारलाई धनियाँ भनिन्छ । यसलाई बढी चिस्यान चाहिन्छ ।

यसकोपात तथा फललाई अचार एवम् मसलाको रूपमा प्रयोग गरिन्छ । यसलाई खुकुलो, मलिलो माटो चाहिन्छ । मलजल पुन्याउन सबै जुनसुकै ठाउँमा पनि जुनसुकै समयमा नै लगाउन सकिन्छ । यो खाँडादेवी गाउँपालिकाको जुनसुकै भेगमा फल्छ । यसकोविरुवा र फल पनि विक्री गरी आयआर्जन गर्न सकिन्छ । यो हिउँदको समयमा खेतमा लगाउँदा राम्रोसँग फल्छ । वर्षादमा चाँही धेरै पानीको कारण कुहिने डर हुन्छ ।

ग) लसुन

लसुन सुगन्धराजका जस्ता लामा-लामा हरिया पात हुने र पोटिका रूपमा कन्द हुने, मसला तथा औषधीका रूपमा प्रयोग हुने प्याज वा छ्यापीका जातको बोटलाई लसुन भनिन्छ । यसलाई खेत वा बारी जहाँ पनि रोप्न सकिन्छ । यसलाई पनि मलिलो र खुकुलो माटो चाहिन्छ । यो प्रायः हिउँद महिनामा खेत/बारीमा लगाईन्छ । यो लगाएको ५/६ महिनामा उखेल्ने बेला हुन्छ । वर्षातको समयमा चाँही टनेलभित्र लगाउन सकिन्छ । यो पनि बढी पानी भएमा कुहिने डर हुन्छ । यसकोविरुवा वा पोटी विक्रीवितरण गरेर आय आर्जन गर्न सकिन्छ ।

घ) अलैंची

अलैंची बेसार, पानीसरो आदिका भै लामा-लामा पात हुने, फेदमा पहेलो फूलफूली सुकुमेलको जस्तो तर भटमासे रङ्गको केही ठुलो कोसो भित्र मसिनो गेडा लाग्ने, पानी भएको वा रसिलो ठाउँम हुने एक खालको मसला बाली हो । यसकोगेडालाई पिसेर मसलाको रूपमा प्रयोग गरिन्छ । यो जमिनमुनी फल्ने गर्दछ । यसकोबोट पातैपात भ्याम्म परेको होचो हुन्छ । यसलाई बढी चिस्यान चाहिन्छ । यसकोगेडा बेचेर आर्थिक उपार्जन गर्न सकिन्छ । चिसो र रसिलो जग्गा भएको खाँडादेवीको जुनसुकै ठाउँमा पनि लगाउन सकिन्छ ।

ङ) बेसार :

बेसार अदुवाका ढाँचाको हुने र जमिनमुनि त्यस्तै छाँटले फल्ने पहेलो एक कन्दमूल हो । यसलाई दाल, तरकारीमा हाल्न प्रयोग गरिन्छ । यो पहेलो रङ्गको हुन्छ । यसकोस्वाद टर्ने हुन्छ तर स्वादभन्दा पनि तरकारी, दाल राम्रो देखाउने गर्दछ । यो सुख्खा माटोमा पनि फल्न सबैछ । यसलाई पानीको त्यति आवश्यकता पढैन । साना-साना बोट अदुवाको जस्तै पात हुन्छ । यसकोगाना माटो मुनिबाट निकालेर काटी घाममा सुकाएर धुलो पारी पिसेर वा कुटेर धुलो मात्र प्रयोग गरिन्छ । यो पनि विक्रीवितरण गरी आर्थिक लाभ लिन सकिन्छ । यो मसला पनि खाँडादेवी गा.पा.को प्रायः सबै भेगमा पाईन्छ ।

च) खुर्सानी :

लाम्चो आकारको फल हुने पिरो कोसोलाई नै खुर्सानी भनिन्छ । यो तरकारी, अचार आदिमा हालिन्छ । यसलाई मसलाको रूपमा लिईन्छ । यसकोबोट साना-साना मसिना हाँगा गएको भ्याम्म परेको हुन्छ । पात लाम्चो र हरियो हुन्छ । यसलाई बारीको डिल-डिलमा वा गहामा नै लगाउन पनि सकिन्छ । यसलाई जस्तो माटोमा लगाए पनि फल्छ । यो प्रायः सबै ठाउँमा लगाईन्छ । प्रत्येक घरको करेसाबारीमा यसलाई पाउन सकिन्छ । यसकोफल खाइन्छ । यो हरेकलाई भान्सामा आवश्यक पर्ने हुँदा विक्रीवितरण गरेर प्रशस्त मात्रामा लाभ लिन सकिन्छ ।

छ) प्याज

तरकारी, मसला र औषधिका काममा समेत प्रयोग गरिने गोलाकार कन्दलाई प्याज भनिन्छ । यसकोआकार लसुनसँग मिल्छ । यसको दाना पत्रैपत्रले बनेको हुन्छ । यसकोगुच्छे जरा हुन्छ । बोट सानो र भित्री खोको

बाटुलो लाम्चो पात हुन्छ । यसकोलसुनको जस्तो केसा छुट्टीदैन । एउटै दाना हुन्छ । यो लेक भन्दा बँसिमै सप्रन्छ, तर यसलाई खुकुलो, मलिलो माटो र पानी चाहिन्छ । हिउँदमा खेतबारीमा यो बाली लगाईन्छ । यसकोअलावा टनेल भित्र जुनसुकै मौसममा पनि लगाउन सकिन्छ । यसकोविरुवा, पात र गाना सबै खान मिल्छ । यो विशेष गरेर तरकारी, मासु पकाउँदा भानेर पकाउने गरिन्छ । आलुको अचार, चटपटे, मःम आदिमा पनि प्रयोग गरिन्छ । खाँडादेवी गा.पा.को तल्लो भागतिर यो बाली बढी लगाईन्छ । यसलाई विक्रीवितरण गरेर आयआर्जन पनि गर्न सकिन्छ ।

ज) मेथी:

केराउका दानाभन्दा सानो मसिनो पहेलो दाना हुने तितो एक किसिमको साग वा दानालाई मेथी भनिन्छ । यसकोसेतो फूल फूल्छ । यसकोपात केराउको जस्तै हुन्छ । यसकोगेडा तरकारी पकाउँदा तेलमा भान्ने गरिन्छ । साग चाहिँ तरकारी खानको लागि प्रयोग गरिन्छ । यसलाई पनि खुकुलो माटो र पानी चाहिन्छ । मलजल पुऱ्याउन सबै जस्तो ठाउँमा पनि लगाउन सकिन्छ । यसलाई विक्रीवितरण गरेर आय आर्जन गर्न सकिन्छ ।

झ) जिरा

ज्वानोको जस्तो मसिना र लाम्चा दाना हुने एक प्रकारको सुगन्धित मसला जिरा हो । यो तरकारी, अचार, स्वादिष्ट बनाउनका निम्ती पिसेर हालिन्छ र औषधिको रूपमा पनि प्रयोग गरिन्छ । यसकोबोट र पात मसिनो हुन्छ । यसलाई पनि खुकुलो र मलिलो माटो र पानी चाहिन्छ । जिरा फलाउन सबै विक्री राम्रोसँग हुन्छ । घाम, पानी, मलजल पुऱ्याउन सबै खाँडादेवी गाउँपालिकाको जुनसुकै ठाउँमा पनि यो बाली लगाउन सकिन्छ ।

ज) टिमुर

लामा-लामा पात हुने र खाली खाँदा परपर्याउने सुगन्धित दाना फल्ने एक जातको रुख टिमुर हो । यसकोफल मरिच जस्तै हुन्छ । गेडाको रड पनि कालो, खैरो मरिचकै जस्तो हुन्छ । यसकोबोट अग्लो रुख हुन्छ । बोटमा मसिना लाम्चा पात हुन्छन् । यो लेकतिर फल्छ । यसलाई बढी चिस्यान चाहिन्छ । यसकोफल औषधीका रूपमा पनि प्रयोग गरिन्छ । विशेष गरी यो मासु, सिस्नोमा हालेर खाँदा स्वादिष्ट बनाउँछ । यसलाई विक्रीवितरण गरेर आर्थिक उपार्जन गर्न सकिन्छ ।

ट) ज्वानो :

सेतो फूल फूल्ने र सुगन्धित गेडा फल्ने एक जातको भार ज्वानो हो । यसकोपात सुपका पातसँग मिल्दोजुल्दो हुन्छ । यसलाई औषधीका रूपमा पनि प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ । यसकोबोट मसिनो हुन्छ । यसकोदाना प्रयोग गरिन्छ । यो पनि मलिलो, खुकुलो माटोमा पानीको पहुँच भएको ठाउँमा हुन्छ । यसकोदाना घिउ, तेलमा भानेर सुपको रूपमा पकाउन सकिन्छ । यसलाई पनि विक्रीवितरण गरेर आय आर्जन गर्न सकिन्छ ।

ठ) अकबरे खुर्सानी :

डल्लो आकारको ज्यादै पिरो खुर्सानी नै अकबरे खुर्सानी हो । यो तरकारी, अचारमा हाल्नको साथै औषधीका रूपमा पनि प्रयोग गरिन्छ । यसकोबोट सानो पोथा हुन्छ । पात गोलो हुन्छ र केही चुच्चो हुन्छ । यो लेकदेखि बेसीसम्म लगाईन्छ । चिसो भएमा बढी सप्रन्छ ।

यी माथि उल्लेखित मसलाबाली खाँडादेवी गाउँपालिका भित्र लगाउन सकिन्छ ।

ई) अन्नबाली -

धान, मकै, गहुँ, कोदो आदिजस्ता खाद्यवस्तुलाई अन्न भनिन्छ भने त्यस्तो अन्न उज्जाउन लगाइएको खाद्यान्न बाली वा अन्नको खेती नै अन्न बाली हो । खाँडादेवी गाउँपालिका भित्र लगाइते वा गरिने विभिन्न अन्नबालीहरूको परिचय र तिनीहरूको अवस्थालाई निम्नानुसार चर्चा गरिएको छ ।

क) धान

धानबाली यहाँको एक मुख्य अन्नबाली हो । गाउँपालिकाको वडा नं. ४ अन्तर्गत पर्ने माढीफाँट जिल्लाकै सबैभन्दा ठुलो र उत्तम धानखेती हुने स्थान हो । धान खेती हिउँदे र वर्षे गरी दुइ पटक गर्न सकिने भए पनि वर्षे धान खेती उल्लेख्य रूपमा गरेको पाइदैन । माढी पछिको धान उज्जनी हुने अर्को फाँट वडा नं. ३ मा रहेको सित्खा फाँट हो । यहाँ निगालपानी, फञ्ज्याङ्ग र सिम्ले खोला मिली बनेको सित्खा खोलाबाट हुने सिंचाईको भरमा धान खेती गर्ने गरिन्छ । समयमै खोलामा मूल नफुट्दा धेरै ढिलो रोपाई हुने गरेको स्थानीयकृषकहरूको गुनासो पाइन्छ । उल्लेखित स्थानहरूको अलावा भटौली, गोपीखोला लगायतका स-साना खोल्साखोल्सी र पानी मूलका छेउछाउमा धान खेती हुने गरेको पाइन्छ ।

कम उचाईमा रहेका क्षेत्रहरूमा श्रावण, भाद्रको सुरुवातसम्म पनि र बढि उचाईमा रहेका स्थानहरूमा जेष्ठ आषाढ महिनामा धान बाली लगाइन्छ । भौगोलिक विकटता, उचित प्राविधिक सरसल्लाहको कमी, आधुनिक यन्त्र उपकरण, मल विषादीको अभाव, उपयुक्त सिंचाईको सुविधा नहुनु आदि यहाँका धान खेतीका मूलभूत समस्याहरू हुन् ।

ख) मकै

मकै खाँडादेवी गाउँपालिकाको मुख्य अन्नबाली हो । सिंचाई योग्य फाँटदेखि सिंचाई नहुने सुख्खा क्षेत्रहरू जो आकाशे खेतीको भरमा छन्, ती फाँटहरूमा समेत मकैखेती गर्ने गरिएको छ । गाउँपालिकाका सबै वडा र स्थानहरूमा धेरथोर मकैको खेती हुन्छ । सिंचाई नहुने पाखो बारीहरूमासमेत मकैखेती गरिँदा यहाँका कृषकहरूको मूल्य उत्पादन नै मकै बन्न पुगेको छ । धानखेती हुने सिंचाई योग्य फाँटमा पनि मकैको खेती हुने र सुख्खा पाखाबारीमा आकाशे सिंचाईको भरमा समेत मकै खेती गरिनु यहाँका मकै खेतीको विशेषता हो । मकै लगाउने जमिन भिरालो हुनु, जमिनमा दुङ्गा ज्यादा हुनु, समयमा वर्षात् नहुनु, मल विउ उपलब्ध हुन नसक्नु, कृषि श्रमिकको अभाव हुनु आदि यस खेतीका मुख्य समस्याहरू हुन् ।

ग) गहुँ-

खाँडादेवी गाउँपालिका भित्र गरिने खेती बालीहरूमा गहुँ पनि एक हो । गहुँखेती गर्न सजिलो हुन्छ । अन्य बालीलाई भै जग्गा बनाउन त्यति गाहो नहुने, सिंचाई पनि धेरै गरिरहनु नपर्ने हुनाले गहुँको खेती सजिलो हुन्छ । यद्यपि गहुँ बाली भित्र्याउने बेलामा भने केही भफ्फटिलो हुने भएकाले होला उल्लेख्य मात्रामा गहुँको खेती भएको पाइदैन । गहुँको खेती लगाउने मौसम कार्तिकदेखि पौषसम्मको उचित हुन्छ । सिंचाई नहुने उच्च पहाडी भेगतिर असोजको अन्तिमदेखि कातिकसम्ममा गहुँ लगाउन सकिन्छ भने न्यून उचाई भएका न्यानो क्षेत्रमा मसिर-पौष महिनामा गहुँ खेती लगाउने गरिन्छ । बाली भित्र्याउने समय फाल्नुण्डेखि वैशाखसम्म हो । गहुँ बाली भित्राउन थ्रेसर मेसिनको व्यवस्था, गहुँको उपयोगिताको सम्बन्धमा प्रचार प्रसार, बजार व्यवस्थापन, उचित मूल्य निर्धारण, बालीबीमा आदि गरेर गहुँ खेतीको प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

घ) कोदो-

नेपालका हिमाली र पहाडी प्रदेशमा मूख्य बालीको रूपमा रहेको कोदो बाली खाँडादेवी गाउँपालिकाको पनि प्रमुख अन्न बाली मध्येको एउटा हो । मानव स्वास्थ्यका दृष्टिले बहुउपयोगी कोदोको खेती विस्तारै बढ्दै जानु पर्नेमा कृषि श्रमिकको अभाव, कम वर्षा हुनु, भू-प्रदुषण बढ्दै जानु, भिरालो जमिन हुनु जस्ता कारणले गर्दा कोदो खेती घट्दै गईरहेको छ ।

कोदो बोटको टुप्पोमा बाला लागेर फल्ने अन्न हो । जसलाई सबभन्दा पहिले खुकुलो माटोको जमिन तयार पारी त्यसमा बिउ छरेर बेर्ना उमारिन्छ । खेती लगाउने जमिनमा सार्न योग्य भएपछि ती बेर्नलाई तयार गरिएको खेतबारीमा सारिन्छ । करिब १ देखि डेढ महिना पश्चात् भार निकालेर गोडमेल गरिन्छ । बेर्ना सारेको ३ देखि ४ महिनामा कोदो भित्राउन सकिन्छ । यसको उपयोग ढिँडो, रोटी, थुक्पा, जिर्मा बनाउन प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

ड) फापर

फापर प्याजी रडका फूल तीनकुने वा तीनधारे दाना र राता डाँठ, सानो बोट हुने एक जातको अन्न हो । यसको खेती पालिकाभित्र तल्लो बैंसी भाग बाहेकको मध्य तथा उपल्लो क्षेत्रमा गर्न सकिन्छ । सामान्यतया यसको रोपण असारदेखि भाद्रमाससम्म पाखो बारीहरूमा सहजै गरिन्छ । फापर पनि मुख्यतया तिते र मिठे गरी दुई किसिमका हुन्छन् । मुटुका रोगीहरूका लागि तितेफापर बढी उपयोगी मानिन्छ । हिजो आज फापरको ढिँडोको प्रचार प्रसार खुबै सुनिन्छ । अन्य बाली भै श्रमिकको कमी हुनु, बेलामा वर्षात् नहुनु, आधुनिक कृषि औजारको प्रयोग नगरिनु जस्ता कारणले फापर खेती लोपोन्मुख अवस्थामा पुगेको पाइन्छ ।

च) जौ

गहुँ जतिकै एक प्रसिद्ध अन्न जौ हो । जौ कात्तिक, मंसिरमा रोपेर वैशाख जेठमा काटिन्छ । जौको धार्मिक तथा साँस्कृतिक महत्व रहेको छ । पूजाआजामा जौको प्रयोग गरिन्छ । अक्षय तृतीयाको दिन जौको सातु दान गरेमा पुण्य मिल्ने विश्वास गरिन्छ । जौको बोट गहुँको जस्तै हुन्छ । यद्यपि यसको बालामा अलि लामा टुँडा हुन्छन् । जौको खेती लेकदेखि वेसीसम्म गर्न सकिन्छ । वेसी भेगमा सिंचाई हुने खेतहरूमा जौ लगाउने गरिन्छ भने माथिल्लो क्षेत्रमा आकासे सिंचाईको भरमा पाखो बारीमा समेत यसको खेती गरिन्छ ।

छ) उवा

उवा गहुँ वर्गमा पर्ने अन्न हो । खाँडादेवी गाउँपालिकाका उच्च पहाडी भेगमा पहिले-पहिले उवाको खेती गरिन्थ्यो । तर हिजो आज उवाको खेती हराउँदै गएको देखिन्छ । हिलेचउरका एक जना वृद्ध भन्नु हुन्छ “उहिले त हिलेचौर, चोप्राड, पात्तेमा उवा लगाइन्थ्यो तर आजभोलि कसैले यो खेती गर्दैनन् । सबै सुख मात्र खोज्छन् ।” यस भनाइले पनि प्रष्ट हुन्छ कि उवाखेती लोप हुने अवस्थामा पुगिसकेको छ ।

उवा खेती संरक्षण गर्न विस्तृत अध्ययन गरी सम्भाव्यता पहिचान गर्नु पर्दछ । यसको लागि गाउँपालिकाका कृषिमा अग्रसर प्राविधिक, किसान, सरकारी र गैर सरकारी निकायहरूले ध्यान पुऱ्याउनु पर्छ । उन्नत बिउ, मल, विषादी, आधुनिक औजार आदिको उचित व्यवस्थापन गरी यसको जगर्ना गर्नु अत्यावश्यक भै सबैको छ ।

ज) जुनेलो

जुनेलो मकैको जस्तो बोट हुने र टुप्पोमा भुप्पोको रूपमा फुल लाग्ने अन्न हो । यसको खेती वर्षात कम हुने, सुख्खा क्षेत्रहरूमा गर्न सकिन्छ । हाल यो खेती पालिकाको सुनकोशी पानी ढलोको तल्ला क्षेत्रहरू शिखरडाँडा, कुसुमबोट, धुसाल, सित्खाटार, भिरपानी, साण्डे (सान्ने), पुछिघाट आदि भेगमा बढी गर्ने गरेको पाइन्छ । यसको अलावा कम उचाई भएको सुख्खा क्षेत्रहरूमा समेत यसको खेती हुने गरेको छ । विशेष गरी बैशाख, जेठमा लगाउने र मंसिर पौषतिर भित्राउने गरिन्छ । यसलाई पिँधेर मसिनो पारी ढिँडो बनाएर खान सकिन्छ भने भुटेर पनि उपयोग गर्न सकिन्छ । पूजाआजामा यसलाई प्रसादको रूपमा ग्रहण गर्ने चलन पनि व्यापक रहेकोले यसको सांस्कृतिक महत्व पनि छ ।

भ) कागुनो-

कागुनो लोपोन्मुख अन्न हो । सुख्खा जमिनमा खेती गर्न सकिने यो बाली हाल पालिकाका धेरै स्थानमा गरिदैन । सम्भवतः पालिकाबाटै लोप भएको अनुमान छ । सुख्खा क्षेत्र धेरै रहेका खाँडादेवी गाउँपालिकाको खेती योग्य जमिनमा यसको सम्भावना प्रशस्त छ । यसको बोट झण्डै कोदोको जस्तै तर केही अग्लो हुन्छ । टुप्पोमा फल लाग्ने कागुनोका बाला पनि लाम्चो आकारको हुन्छ । खैरो रङ्गका साना कोदाकै जस्ता दाना हुने कागुनोलाई आफ्नो रुची अनुसार भात, रोटी आदि बनाएर सेवन गर्न सकिन्छ । हाड जोर्नी सम्बन्धी समस्यामा लाभदायक हुने भएकाले यसको औषधीय महत्व समेत रहेको छ ।

उ) पेय पदार्थ

चपाउनु नपर्ने र शरीरको पानीको आवश्यकता पूरा गराउन सहयोग गर्ने तरल वस्तु नै पेय पदार्थ हो । पानी, दुध, दही, मही, चिया, कफि आदि पेय पदार्थ हुन् । खाँडादेवी गाउँपालिका क्षेत्रमा रहेका पेय तथा दुग्धजन्य पदार्थहरूको सामान्य परिचय तल उल्लेख गरिएको छ ।

क) पानी

मानव शरिरको औसत ६० प्रतिशत भाग पानीले बनेको हुन्छ । मानव शरीरमा पानीको कमी भएमा विभिन्न शारीरिक समस्याहरू देखिन्छन् । खाँडादेवी गा.पा.मा खानेपानी आपूर्तिका लागि विभिन्न प्रयत्न गरिएको छ । वडा नं. ३ स्थित सुनकोशी लिफ्ट खानेपानी र वडा नं. ४ र ५ लाई समेटेर सञ्चालित तामाकोशी लिफ्ट खानेपानी आयोजनाबाट वितरित खानेपानी यस गा.पा.का सबैभन्दा ठुला आयोजनाहरू हुन् । बाँकी वडा तथा टोलहरूमा स्थानीय स्तरमा प्राप्त मुहानहरूबाट खानेपानीको आपूर्ति व्यवस्था मिलाउने प्रयत्न गरेको पाइन्छ । स्थानीय पहिचानको रूपमा रहेका दुङ्गे धारा, कुवा, पँधेरा, खोला आदि खानेपानीका महत्वपूर्ण स्रोतहरू हुन् ।

ख) दुध

पशुजन्य उत्पादनमा दुध सबैभन्दा बढी प्रचलित पेय पदार्थ हो । यस गाउँपालिकामा गाई र भैंसीलाई नै मुख्य दुध दिने पशुको रूपमा पालन गरिन्छ । निर्वाहमुखी पशुपालन गरिने भएकाले दुधलाई यहाँ व्यवसायिक बनाइएको छैन । आफ्नो पारिवारका आवश्यकता अनुसार गाई वा भैंसी पालन गरिन्छ । आधुनिक थलो, भकारो, गोठसुधार गरी यसलाई व्यवसायिक बनाउनु बाढ्छनीय छ । प्रदेश तथा पालिका स्तरबाट अनुदान सहयोग उपलब्ध गराइए तापनि यसको प्रभावकारिता कम देखिन्छ । दुधबाट चिया, कफि, दही, मही, पनिर, खुवा, छुर्पि, चिज, नौनी, घ्यू वटर तथा विभिन्न प्रकारका मिठाइहरू बनाउन सकिन्छ ।

ग) चिया

आधुनिकताको प्रवेशसँगै नेपालका प्रत्येक घर-घरमा चिया पिउने प्रचलन बढेको छ । अतिथि पाहुनाहरूको सत्कारदेखि खाजा घर पसलहरू समेतमा चियाको प्रयोग व्यापक रूपमा बढेको छ । खाँडादेवी गाउँपालिकाको भालुखर्कमा करिव १० रोपनी जग्गामा चियाको खेती परीक्षण समेत गरिएको छ । चियामा इच्छानुसार चिनी, नुन, अदुवा, मरिच, कागती, दालचिनी, सुकुमेल वा अन्य मसला राखेर बनाउन सकिन्छ । कम लगानीमा नै चिया पसल सञ्चालन गरी घर व्यवहार चलाउनमा राम्रो आम्दानीको श्रोत बन्न पुगेको छ । तुलनात्मक रूपमा जाडो मौसममा यसको व्यापार बढी हुने गरेको देखिन्छ ।

घ) कफी

खाँडादेवी गाउँपालिका कफीका लागि पनि उपयुक्त वातावरण भएको स्थान हो । यद्यपि व्यवसायिक रूपमा कफीखेती भने भएको पाइदैन । कफीलाई चिया भन्दा उच्च कोटीको, लागत बढी पर्ने पेय पदार्थ हो । निन्द्रा कम गराई फूर्तिलोपन बढाउने भएकाले विद्यार्थी वर्गलाई यसको महत्व बढी हुन्छ । गाउँपालिका क्षेत्रका करिब सबै स्थानहरूमा कफीको खेती गर्न सकिन्छ ।

ङ) दही

दहीलाई अर्द्ध तरल पदार्थ मानिन्छ तापनि यसलाई पेय पदार्थको वर्गमा राखिएको छ । दुध जमाएर तयार गरिने पेय दही हो । काठ, माटो वा अन्य भाँडोमा दुधलाई जमाएर दही बनाइन्छ । दहीको सेवनले शितलता प्रदान गर्दछ । जाडो वा गर्मी मौसम हुने स्थानमा यसको उपयोग गरिने भए पनि गर्मी मौसममा यसे खपत बढी हुने गरेको छ । दही घर-घरमा पालिएका गाई र भैंसीको दुधजमाएर बनाइने र घरकै आवश्यकता पूर्ति गर्नका लागि मात्र प्रयोग गरिने दहीलाई बजारीकरण गरी व्यवसायिक बनाउनु पर्ने देखिन्छ ।

च) मोही

दहीलाई मथेर नौनी भिकेपछिको बाँकी पदार्थलाई मोही भनिन्छ । मोहीले व्यक्तिको पानीको तिखालाई मेट्नुका साथै खाना खाजालाई मिठो स्वादिष्ट बनाउछ । मोही बनाउन एउटा केही ठुलो भाँडो जसलाई ठेकी भनिन्छ, ठेकीमा जमाइएको दहीलाई जम्मा पारेर मदानीले मथेर तयार गरिन्छ । मदानी परम्परागत रूपमा काठ बाँसबाट बनाइन्छ भने आधुनिक विद्युतीय मदानी भने मोटर जडित हुन्छ । जसलाई करेन्ट प्रवाह गरी सञ्चालन गरिन्छ । शहरी जनजीवनमा मोहीको बजार मूल्य पाइने भएतापनि खाँडादेवी गा.पा. भित्र मोहीको बजारीकरण भएको छैन ।

ऊ) पशुपंक्षी पालन

मानिस जीवन निर्वाहका लागि विभिन्न पेशा व्यवसाय गर्दै आएको छ । दुङ्गे युगबाट विभिन्न चरणहरू पार गर्दै मानिस अहिलेको सभ्य र आधुनिक अवस्थामा आइ पुगेको छ । जंगली जनावरलाई विस्तारै आफ्नो निकटमा ल्याउदै मान्छेले तालिम दिने र आफ्नो फाइदाको लागि उपयोग गर्न लाग्यो । यसरी उपयोग गर्ने क्रममा खाँडादेवी गाउँपालिकामा पनि हाल विभिन्न पशुपंक्षी पालन गरी कृषि कर्म गर्ने गरेको अवस्था

विद्यमान रहेको छ । पालिका भित्र गरिएका प्रमुख पशुपंक्षी पालनको अवस्थालाई निम्नानुसार देखाउने प्रयास गरिएको छ ।

क) भैंसी-

भैंसी दुध उत्पादनको लागि प्रख्यात चार खुट्टे प्राणी हो । नेपाली पशुपालक कृषकहरूको घर-घरमा भैंसीको पालन गरिएको पाइन्छ । यसको मुख्य उपादेयता दुध र दुधजन्य पदार्थ उत्पादन नै हो । यसको अलावा मासु तथा छालाको उपयोग पनि गर्ने चलन छ । प्रजातिका हिसाबले जंगली अर्ना र घरपालुवा दुवै भैंसी अफ्रिकी केप र एशियाली पानी भैंसीका वंशगत सदस्य हुन् । नेपालमा मुख्य गरी लिने, पार्केट, गढडी आदि रैथाने प्रजाति रहेका छन् । खाँडादेवी गाउँपालिकामा त्यस्तो कुनै व्यवसायिक भैंसी पालन नभएकाले कुन जातिको भैंसी पालिन्छ भन्ने यकिन तथ्यांक नभए पनि स्थानीयरैथाने जातका भैंसीको पालन बढी हुने गर्दछ । भैंसी सोभ्यो शाकाहारी जनावर हो । कृषि कर्ममा मात्र होइन मानव जीवनकै मर्ममा यसको अतुलनीय योगदान छ ।

ख) गाई

गाई घरपालुवा तथा स्तनधारी जनावर हो । दुध, गोबर, गुइठा, कम्पोष्ट मलका लागि गाई पाल्ने गरिन्छ । गाईको छाला समेत उपयोगी हुन्छ । गाईको बाच्छोलाई साँढे वा गोरु भनिन्छ । गोरुलाई खेतबारी जोत्ने, गाडा तान्ने काममा प्रयोग गरिन्छ । गाई हिन्दुहरूको पूज्य पशु हो । गाई नेपालको राष्ट्रिय जनावर पनि हो । खाँडादेवी गाउँपालिका पशुपालनको लागि उत्तम क्षेत्र हो । यहाँ गाई पालनको सम्भावना प्रशस्त छ । धापिलो क्षेत्र प्रशस्त हुनु, डाले घाँस प्रशस्त पाइनु, काठमाण्डौ जोड्ने वि.पि. लोकमार्गसँगै जोडिनु यसको सम्भावनाका कारणहरू हुन । पालिकाले थलोसुधार, भकारोसुधार, अनुदान उपलब्ध गराएर पशुपालनको प्रवर्द्धन गर्ने प्रयास गरेको भएता पनि आशातीत सफलता भएको पाइदैन । परम्परागत रूपमा पाल्ने गरिएका कम दुध दिने स्थानीयजातका गाईहरू क्रमशः लोप हुदै गएर आधुनिक जातका जर्सी, होलस्ट्र्याण्ड जातका गाईहरूको पालन बढौदै गएको छ । गाईपालनलाई व्यवसायीकरण गरी तालिम, उन्नत प्रविधि, बीमाको उचित प्रवन्ध गरी गाई पालनलाई प्रवर्द्धन गर्नु पर्ने टडकारो आवश्यकता छ ।

ग) भेडा/बाखा

भेडा बहु उपयोगी प्राणी हो । यातायातको साधनको रूपमा भारी बोकाउन, ऊनको उत्पादन गर्न, मासु, दुध र दुर्घजन्य पदार्थका साथै कम्पोष्ट मलका लागि समेत भेडा पालन गरिन्छ । भेडापालन उच्च हिमाली भेगदेखि तराईको गर्मीमा समेत गर्न सकिने व्यवसाय हो । खाँडादेवी गाउँपालिकामा पनि भेडापालनको सम्भावना प्रशस्त छ । यद्यपि पालिकाभित्र खासै यसको पालन भएको भने पाइदैन । भेडा पालनलाई प्राविधिक सम्भाव्यता अध्ययन गरी व्यवसायिक बनाउन सबै रोजगारीको अवसर सिर्जना हुन गई समाज र देश विकासमा टेवा पुग्ने विश्वास गर्न सकिन्छ ।

भेडा जस्तै बाखा पनि कृषि व्यवसायको अर्को क्षेत्र हो । विशेष गरी मासुका लागि नै बाखा पालन गर्ने गरेको पाइन्छ । बाखाका जातहरू विविध भए तापनि खरी जातका स्थानीयबाखाहरू यहाँका रैथाने प्रजाति हुन् । आधुनिकताले प्रवेश पाएसँगै यी जातका बाखाको सट्टा सानन, जमुनापारी, बोयर जातका बाखाको पालन

बढ्न थालेको पाइन्छ । स्थानीयखरी र जमुनापारीको वर्णशंकर जात खपारी बाखा प्राविधिक र व्यवशायिक दृष्टिले उपयुक्त हुने ठम्याइ स्थानीयप्राविधिकहरूको पाइन्छ ।

स्तनधारी जनावर बाखाले एक बेतमा १ देखि ४/५ वटासम्म पाठापाठी जन्माउने गर्दछ । बाखाको गर्भावधि पाँच महिनाको हुन्छ । विभिन्न तहका सरकारहरूको आर्थिक सहयोगमा खाँडादेवी गाउँपालिकाका धेरै स्थानमा बाखापालन फर्महरू संचालन गरिएका छन् । तर कमजोर उच्चमशिलता, डालेघाँसको अभाव, कृषि कार्यप्रतिको उदासिनता जस्ता कारणहरूबाट त्यस्ता फर्महरूले आशातीत सफलता पाउन नसकी कतिपय फम बन्द भएका छन् । समस्याको यथोचित सम्बोधन गरी बाखा पालनलाई पुनर्जीवित गराई संचालन गर्न सकेमा वैदेशिक रोजगारी विस्थापित गरी स्वदेशमा नै रोजगारी सिर्जना गर्न सकिन्छ ।

घ) कुखुरा

पंक्षी वर्गमा पर्ने कुखुरा दुईखुट्टे प्राणी हो । विशेषगरी मासुका लागि नै कुखुरा पालन गरिने भएपनि अण्डा उत्पादन यसको अर्को मुख्य कारण हो । कुखुराको पालन विभिन्न तरिकाबाट गरिएको पाइन्छ । परम्परागत रूपमा खोर निर्माण गरी स्थानीयजातका कुखुरा पहिलेदेखि नै पाल्दै आइएको भए पनि आजभोलि कुखुरा पालनको नयाँ तरिका देख्न सकिन्छ । ब्रोइलर, कोइलर, लेस तथा अन्य नयाँ जातका कुखुरा आधुनिक खोर निर्माण गरी व्यवसायिक दानाको प्रयोग गरिनु यस व्यवसायका पछिल्ला विशेषता बनेका छन् । यातायात तथा संचारको विकास र विस्तारसँगै खाँडादेवी गाउँपालिकाभित्र कुखुरापालन व्यवसाय सानो ठुलो रूपमा यत्रतत्र पाउन सकिन्छ तथापि नयाँनयाँ रोगले सताएर व्यवसायमा क्षति पुगेको गुनासो कतिपयको छ । यसर्थ बेलैमा आवश्यक अनुसन्धान गरी समाधानको मार्ग पहिल्याएर कुखुरा पालनलाई अभ बढी आकर्षक र आयमूलक बनाउन वाञ्छनीय छ ।

ड) हाँस

हाँस पनि कुखुराजस्तै दुईखुट्टे पंक्षी हो । हाँसपालनको लागि पानीयुक्त क्षेत्र आवश्यक छ जहाँ हाँस पौडन सकोस् । खाँडादेवी गाउँपालिकाका तल्लो क्षेत्र पूर्वमा तामाकोशी र दक्षिणमा सुनकोशी पर्ने भएकोले ती क्षेत्रहरू हाँस पालनका लागि उत्तम हुन सक्छन् । यसबाहेक पोखरी निर्माण गरेर र अन्य खोलाहरूका आसपासमा पनि हाँसपालन गर्न सकिन्छ । विभिन्न शक्तिपीठहरूमा दिइने पञ्चवली पूजामा हाँसकोसमेत बली दिइने प्रचलनअनुसार यसको बजार माग प्रशस्तै छ । यसको साथै हाँसको अण्डाको मूल्य पनि राम्रै आउने गरेको छ । हाँस पालनको सम्बन्धमा खोज अनुसन्धान गरी आवश्यक व्यवस्था मिलाउन सकेमा समाजको आर्थिक विकासमा टेवा पुग्नेछ ।

च) मौरी

मौरी मानिस जस्तै सामाजिक प्राणी हो जसको पालन मह उत्पादनका लागि गरिन्छ । मौरी त्यस्तो किरा हो जसले समूहमा मिलेर काम गर्ने गर्दछ । प्रत्येक समूहमा एउटा रानीमौरी रहन्छ । रानीमौरीले निरन्तर फूल पार्ने र बच्चा कोरल्ने गर्दछ । कर्मी मौरीहरू आफ्नो आफ्नो कार्य समूहमा बाँडिएर निरन्तर गरिरहन्छन् । फूलको रस ल्याउने, कुट बोक्ने, अन्य विभिन्न पदार्थ ल्याउने आदि कार्य समूहमा बाँडिएर आ-आफ्नो भूमिका मौरीले निभाउँछन् । भाले मौरीलाई अल्छी मौरी भनैर चिनिन्छ, जसले बनेको मह खाने काम मात्र गर्दछ । गाउँपालिका क्षेत्रभित्र धेरै स्थानहरूमा मौरी पालन गरिएको छ । मौरीलाई परम्परागत घारमा, कच्ची घरको भित्तामा समेत पालन गरेको पाइन्छ । तर आजकल आधुनिक मौरीघार प्रयोगकर्ताको संख्या दिनानुदिन बढ्दो छ । मौरी पालनका लागि फूलको आवश्यकता पर्ने हुन्छ । फूल फूल्ने सिजनमा महको उत्पादन राम्रै भएको व्यवसायमा

लागेका कृषकहरू बताउँछन् । एक विद्यालय एक उद्यम कार्यक्रम अन्तर्गत खाँडादेवी गाउँपालिकाका क्रियान्वयनमा माध्यमिक विद्यालयहरूमा मौरी पालनलाई छनौट गरिनुले यसको महत्व बढेको अनुमान गर्न सकिन्छ ।

छ) बंगुर

मासुका लागि पालिने बंगुर चारखुट्टे स्तनधारी प्राणी हो । परम्परागत रूपमा पाल्दै आइएको सुंगुरको विकसित रूप हो बंगुर । बंगुर पालन पहिले पहिले व्यवस्थित गरिएको नभएपनि हाल चेतनाको विकासको कारण यसलाई व्यवस्थित गर्न थालिएको छ । मानव वस्तीबाट थोरै भएपनि टाढा, सुधारिएको खोर निर्माण गरी व्यवस्थित ढंगबाट संचालन गरेमा बंगुर पालनबाट राम्रै फाइदा लिन सकिन्छ । गाउँपालिका क्षेत्रमा बंगुर पालन व्यवस्थित बनाउने कोसिस गरिएको पाइन्छ । क्रियान्वयनले बंगुर पालन प्रजननका लागि गरेका छन् । त्यहाँबाट उन्नत जातका पाठापाठी उत्पादन गरी विक्रीवितरण गरिन्छ भने अर्काथरी व्यवसायीहरूले मासुका लागि बंगुर पालन गरेको पाइन्छ ।

बंगुरले आफ्नो सूंढले जमिन खन्ने भएकोले र फोहोरमा लडिबुडी खेल रमाउने भएकाले यसलाई व्यवस्थित बनाउन निर्माण गरिने खोर बलियो घेरावार भएको र भुइँ सिमेन्टेड गरिएको साथै प्रशस्त पानीको व्यवस्था भएको हुनुपर्छ । यसको स्याहारसुसार गर्ने व्यक्तिले पनि सावधानी अपनाउनु पर्छ । उचित दानापानी, खोप, औषधी, खोर, हावापानी, सुसारे, प्राविधिक सरसल्लाहको व्यवस्थापन गरेर बंगुर पालनलाई प्रवर्द्धन गर्न सकिन्छ ।

ज) माछा

माछा जलचर प्राणी हो । माछाको लागि पानी बाहिरको उपस्थिति केवल मृत्यु मात्र हो । यसर्थ माछा पालन गर्नको लागि पानीको उचित व्यवस्था हुनुपर्छ । खाँडादेवी गाउँपालिकामा पनि माछा पालन हुने गरेको पाइन्छ । प्रशस्त सम्भावना हुँदाहुँदै पनि माछापालन यहाँ त्यति व्यापक र विस्तृत बनाउन सकेको भने पाइदैन । पोषणको दृष्टिले माछा अत्यन्त महत्वपूर्ण स्रोत हो । माछापालन आवश्यकतानुसारको पोखरी निर्माण गरेर सजिलै गर्न सकिन्छ । सुनकोशी र तामाकोशीको चिसो पानीमा पाइने माछाले प्रसिद्धि कमाएको भएपनि बढ्दो जलप्रदुषणले गर्दा ती नदीहरूमा माछा उत्पादन घट्दै गएको छ । यसर्थ यस व्यवसायलाई जोगाउन कृत्रिम तरिकाले माछापालन गरेर बजारको आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्न ढिलो गर्नु हुदैन ।

ए. तेलहन :

पेलेर तेल निकाल्न सकिने बाली तेलहन बाली हुन् । तोरी, बदाम, भुसे (तिल), भटमास, सूर्यमुखी फूल आदि तेलहन बालीहुन् ।

गाउँपालिकाभित्र उत्पादन हुने केही तेलहन बालीहरू

क) तोरी

छोटा-छोटा हरिया पात हुने, पहेँला फूल फुल्ने साग विशेषलाई तोरी भनिन्छ । लाम्चा कोसाभित्र साना-साना काला वा खेरा दाना हुन तोरीको विरुवालाई साग तरकारीको रूपमा प्रयोग गरिन्छ । यसको दाना पेलेर तेल निकालिन्छ । तोरी हिउँदको समयमा खेत वा बारीमा लगाइन्छ । यसलाई चिस्यान, खुकुलो र मलिलो माटो, चिसो हावापानी चाहिन्छ । यसको तेल टाउकोमा लगाउन, भुटुन खान र सेल पकाउन प्रयोग गरिन्छ ।

खाँडादेवी गाउँपालिकाका सबै भेगमा यो बाली लगाउन सकिन्छ । तोरीको तेल सबैलाई आवश्यक हुने हुँदा तेल विक्री वितरण गरेर आय आर्जन गर्न सकिन्छ ।

ख) बदाम

जरामा कोसाका रूपमा फल्ने, रातो पत्रले बेरिएको सेतो दिउल हुने एक जातको फललाई बदाम भनिन्छ । यो आरुका वियाँका आकारको हुन्छ । यसलाई मसलाका रूपमा प्रयोग गरिन्छ । यसको गुदीलाई भुटेर खाँडा पनि मिठो हुन्छ । यसलाई खुकुलो र पाङ्गो माटो चाहिन्छ । यो सबैले मिठो मानेर खाने हुँदा विक्रीवितरण गरेर आयआर्जन पनि गर्न सकिन्छ । यसको दिउललाई पेलेर तेल पनि निकाल्न सकिन्छ ।

ग) भटमास

भण्डेभण्डै सिमीका पातजस्तै हुने, सेतो फूल फूल्ने, प्राय : कोसा,पात भुसिला हुने, कोसामा चार-पाँच दाना लाग्ने,अन्नको बोटलाई भटमास भनिन्छ । यसको बोट साना-साना भ्याम्म परेका हुन्छन् । लाम्चा-लाम्चा भुसिला चुच्चा परेका पातहरू हुन्छन् । यो खेतको आलीमा वर्षातमा धान रोप्दा लगाईन्छ, र चैत वैशाखमा मकैसँग बारीमा पनि लगाईन्छ । भटमास सेतो, कालो, खैरो आदि रडका हुन्छन् । यसलाई भुटेर खाइन्छ, र पेलेर तेलको रूपमा पनि प्रयोग गरिन्छ । यसमा प्रशस्त मात्रामा प्रोटिन पाईन्छ । यसलाई तातो हावापानीको आवश्यकता पर्दछ । यसको तेल र गेडा दुवै विक्री हुने हुँदा प्रशस्त मात्रामा आम्दानी लिन सकिन्छ ।

घ) सूर्यमूखी:

सूर्यतिर फर्केर फुल्ने, सूर्य छेकिँदा ओइलाएको जस्तो भई खुम्चिने एक जातको फूललाई सूर्यमूखी भनिन्छ । यसको गोलो थुङ्गामा वियाँ हुन्छ । यसलाई पेलेर तेल निकाल्न प्रयोग गरिन्छ । यो वर्षातको समयमा मकैसँगै भारिन्छ । यसको खेती गरेर आयआर्जन गर्न सकिन्छ ।

उत्पादकत्व वृद्धि र संरक्षण:

उल्लिखित फलफूल मसलाबाली, तरकारी, नगदेबाली आदिको संरक्षण गरी राख्न यी बालीहरू लगाउने व्यक्तिहरूलाई प्रोत्साहन गरिनु आवश्यक छ । यी बालीहरूको खेती व्यवसायिकरूपमा गर्नुपर्छ । यी बालीहरूलाई किरा लाग्नबाट जोगाउनु पर्दछ । जडिवुटीबाट औषधी निर्माण गरेर प्रयोग गर्नुपर्छ । व्यवसाय गरेर बजारीकरण गरी आयआर्जन गर्नु पर्दछ । उत्पादकत्व बढाउन नयाँ प्रविधि र उन्नत खालको बिउविजनको प्रयोग गर्नुपर्छ । स्थानीयस्तरमा नै यी कार्यहरू गरी यसको फाईदाको बारेमा सबैलाई जानकारी गराउनु पर्छ । यी बालीका बारेमा जनचेतना फैलाउन सकेमा आयआर्जनमा वृद्धि हुन्छ ।

५.५. सारांश /निष्कर्ष:-

रामेश्वाप जिल्लाभित्र पर्ने ६ वटा गाउँपालिकामध्ये सबैभन्दा ठुलो गाउँपालिका खाँडादेवी हो । वास्तवमा यो गाउँपालिका कृषि उत्पादनका लागि उपयुक्त क्षेत्र हो । बाहै महिना पानी बग्ने सुनकोशी र तामाकोशी जस्ता सुन्दर नदीहरूले घेरिएको हुँदा ती नदीका पेटी क्षेत्रमा अन्न, फलफूल, तरकारी खेती, लगायत पशुपंक्षी पालन गर्न र फलफूल, वागबानी विकासको लागि अत्यन्त महत्वपूर्ण स्थान हो । कृषि पेसालाई हेलाको दृष्टिले हेरिनु, युवा जनशक्ति विदेश पलायन हुनु, मल, विउ, सिंचाइ तथा आधुनिक प्रविधिको प्रयोग नगरिनु, उद्दमशिलताको अभाव रहनु, सरकारी नीति फितलो हुनु, किसानहरूमा पहुँचको कमी हुनु, जथाभावी वैदेशिक कृषि उपज

भित्रिनु, यहाँ उत्पादित वस्तुको लागत महँगो हुनु, कृषि पेसा व्यवशायिक हुन नसबै निर्वाहमुखी हुनु, आवश्यक वजेटको अभाव हुनु आदि यहाँका कृषिका मुलभूत समस्या हुन् ।

खाँडादेवी गाउँपालिका सुख्खा क्षेत्र हो । वर्षा कम हुने भएकाले लिफट सिंचाइको व्यवस्था गर्ने, आवश्यकता एवं सम्भाव्यता पहिचान गरी उपयुक्त कृषि पेशा अपनाउने, कृषि सामग्रीको समयमै यथोचित व्यवस्था गर्ने, कृषि पेशालाई मर्यादित बनाउने, अनुसन्धानमा आधारित रही नयाँ नयाँ बाली लगाउने गरेर यहाँको कृषि पेशालाई उत्पादनमुखी र परिणामदायी बनाउन ढिलो गर्नु हुँदैन ।

एकाइ ६

रैथाने ज्ञान, सिप र प्रविधि

६.१. परिचयः

समुदायले आफ्नै अनुभवले आर्जन तथा संरक्षण गरेका अति महत्वपूर्ण ज्ञान, सिप र प्रविधिलाई नै रैथाने सिप र प्रविधि भनिन्छ । परम्परादेखि चल्दै आएका यी र यस्ता प्रविधिहरु संरक्षित नभए पनि एकपुस्ताबाट अर्को पुस्तामा हस्तान्तरन हुने गर्दछन् ।

यस अन्तर्गत विभिन्न प्रकारका कुटानी पिसानी, सिलाइबुनाइका वस्तु उत्पादन गर्ने साधन, भाँडा बनाउने, हतियारमा धार लगाउने, माटाका भाँडा बनाउने, डाला, नाड्ला, सुपा, भकारी, डोका, नाम्ला बुन्ने, काठको ठेकी, विभिन्न भाँडा र आकार निर्माण गर्ने, कलाकृतिहरु निर्माण गर्ने, खोलामा माछा समात्ने, जड्गली जनावरबाट जोगिने जस्ता महत्वपूर्ण ज्ञान, सिप र प्रविधि स्थानीय समुदायले पुस्तौपुस्ता संरक्षण र हस्तान्तरण गर्दै आएका छन् । गायन, नृत्य, खेल, चित्रकला, मूर्ति निर्माण गर्ने लगायतका धेरै किसिमका ज्ञान, सिप र प्रविधि हाम्रा समुदायमा प्रचलित छन् ।

विभिन्न खानाका परिकार तयार गर्ने, स्थानीय स्रोत साधन प्रयोग गर्ने जस्तै, सालका पात गाँसेर दुना टपरी बनाउने, रुखका लोक्ता निकालेर दाम्ला, डोरीनाम्ला बानाउने, स्थानीय रुखविरुवा, जडिबुटीबाट औँषधी निर्माण गर्ने जस्ता जीवनका लागि अत्यावश्यक ज्ञान, सिप यूवा पुस्तामा हस्तान्तरण गर्न कठिन भएको छ । परम्परागत रूपमा आर्जित ज्ञान, सिप र प्रविधि संरक्षण नगर्ने हो भने नयाँ पुस्तामा समस्या उत्पन्न हुनसक्छ । यस्ता ज्ञान, सिप र प्रविधिहरुलाई युवाबिच हस्तान्तरण गर्नु अतिनै आवश्यक छ ।

जुन समाजले आफ्ना परम्परागत मूल्य, ज्ञान, सिप, प्रविधि जोगाएर राख्न सक्छ र अन्य समाजबाट आधुनिकीकरण गर्छ भने त्यस्तो समाजले नै विकासमा फड्को मार्न सक्छ । यस्ता ज्ञान, सिप र प्रविधि कसरी युवा पुस्तामा पुन्याउने भन्ने कुरा चुनौतीपूर्ण छ ।

दिगो विकासका लागि स्थानीय स्रोत साधन संरक्षण गर्न र विकासमा स्थानीय समुदायको प्रत्यक्ष सहभागिता वृद्धि गर्न स्थानीय ज्ञान, सिप र प्रविधिको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । व्यवहारिक ज्ञान प्राप्तिको दृष्टिकोणले पनि स्थानीय ज्ञान, सिप र प्रविधि संरक्षण गरिनु आवश्यक छ । यसका लागि स्थानीय परम्परागत ज्ञान, सिप र प्रविधिमा संयोजन गर्ने, अन्य स्थानका ज्ञान, सिपसंग तुलनात्मक अध्ययन गेरे हर्ने, आफ्ना समाजमा, समुदायमा प्रचलित ज्ञान, सिपलाई आवश्यकता अनुसार परिमार्जन तथा परिष्कृत गर्दै प्रबोधीकरण गर्नु पनि उतिकै आवश्यक रहेको छ ।

यस्ता उदाहरणीय कार्यले समुदायको आयस्रोत वृद्धिमात्र नभइ नयाँपुस्तामा आफ्नो समुदायले प्राप्त गरेको ज्ञान, सिप हस्तान्तरण पनि हुदै जान्छ । त्यसकारण स्थानीय समुदायमा स्वाबलम्बीपनाको विकास हुन सहयोग प्राप्त हुन्छ ।

विगतलाई अध्ययन गर्ने हो भने स्थानीय ज्ञान, सिप र प्रविधि संरक्षणका लागि खासै प्रयास गरिएको पाइदैन । आयातित ज्ञान, सिप भन्दा पुस्तौपुस्ता खारिएका र हस्तान्तरण हुँदै आएका आफ्नै पुर्खाले आर्जन गरेका अमूल्य ज्ञान, सिप र प्रविधि हराएर जाने त्रासमा आफ्नै समुदायमा प्राप्त हुनसक्ने ज्ञान, सिप र प्रविधि अरु कसैमार्फत धैरै धन खर्च गरी सिक्नुपर्ने हो कि भन्ने डर पनि उत्पन्न हुदै गरेको स्थिति छ । स्थानीय तहले स्थानीय ज्ञान, सिप र प्रविधि संकलन, संरक्षण, विकास, प्रयोग तथा बौद्धिक सम्पतिका रूपमा दर्ता गर्ने, डकुमेन्ट्री निर्माण गर्ने, विद्यार्थी तथा युवाबिच त्यस्ता ज्ञान, सिप र प्रविधि प्रयोगको प्रतियोगिता गराउने राम्रो गर्नेलाई पुरस्कारको व्यवस्था गर्ने कामसमेत स्थानीय तहले गर्न सक्छन् ।

युवा पुस्ताका लागि स्थानीय ज्ञान, सिप र प्रविधिका ज्ञाताहरूबाट तालिम सञ्चालन गराउन सकिन्छ । त्यस्ता ज्ञान, सिप र प्रविधिको प्रदर्शनी गरी युवापुस्तालाई सचेत गराउने काम पनि गर्न सकिन्छ ।

६.२. मुख्य विषयबस्तु:

का. कुटानी पिसानी अन्तर्गत पर्ने स्थानीय प्रविधिहरू:

ख. कृषिकार्यमा प्रयोगहुने अन्य स्थानीय रैथाने परम्परागत प्रविधि

ग.माटाका भाँडा बनाउने सिप

६.३. उद्देश्य

१। स्थानीय स्रोत र साधनको पहिचान गर्ने

२। स्थानीय कच्चा पदार्थको संरक्षण र सदुपयोग गर्ने

३। आफ्नो गाउँ वा नगरपालिकामा प्रयोग हुने रैथाने सिप र प्रविधिको प्रयोगसम्बन्धी जानकारी प्राप्त गर्नु

४। स्थानीय स्तरमानै पेशा, व्यवसाय तथा रोजगारिको अवसर सिर्जना गर्नु

५। दिगो विकासका लागि स्थानीय स्रोत, साधनको संरक्षण, प्रवर्धन गर्न स्थानीय समुदायको सहभागिता वृद्धि गर्नु

६। पुस्तौं पुस्ता खारिएका र हस्तान्तरण हुँदैआएका ज्ञान, सिप र प्रविधिको विकास गर्नु

७। वातावरण सन्तुलनमा सहयोग गर्नु

८। विद्यार्थीहरूलाई उनीहरूको घर तथा समुदायमा प्रयोग हुने विभिन्न सिपहरूको बारेमा जानकारी गराउनु

९। रैथाने ज्ञान, सिप र प्रविधिको महत्व बोध गराउनु

१०। रैथाने ज्ञान, सिप र प्रविधिको प्रयोग, संरक्षण, सम्बद्धन गरी जीवनउपयोगी सिपको विकास गर्नु

६.४. विषयवस्तुको विस्तृतीकरण :

का कुटानी पिसानी अन्तर्गत पर्ने स्थानीय प्रविधिहरू:

१। ढिकी

पहिले पहिले प्रायः सबै गाउँघरमा ढिकी हुन्थ्यो । ढिकी काठबाट बनेको परम्परागत सिपमा आधारित प्रविधि हो । यो दुईओटा काठ वा ढुङ्गाको खाँबाको बिचमा अडाइएको तेस्रो काठलाई ढिकी भनिन्छ । ढिकीको एक भागमा अन्न कुट्नको लागि मुसल जोडिएको हुन्छ । उक्त मुसलको टुप्पालाई फलामले बाँधी बिचबिचमा फलामका दाँत राखिएको हुन्छ । जसको मदतले ओखलमा राखिएको अन्नलाई कुट्ने काम गर्छ । अन्न कुट्नका लागि ढिकीको अर्को भागमा खुट्टाले दबाएर बल प्रयोग गर्नुपर्दछ । यसरी दबाएपछि ढिकी तलमाथि हुन्छ र अन्न सजिलैसँग कुटिन्छ । वर्तमान अवस्थामा भने यस्ता प्रविधि लोपोन्मुख अवस्थामा पुगेका छन् । यिनको संरक्षण र सम्बर्धन हुन सकेमा भाविपुस्तालाई समेत यो प्रविधिमा परिचित गराउन सकिरन्छ ।

२। जाँतो

जाँतो हाम्रो गाउँघरतिर निकै प्रचलनमा रहेको परम्परागत सिपमा आधारित प्रविधि हो । यो अन्न पिस्नका लागि प्रयोग गरिन्छ । यो दुईओटा गोलाकार ढुङ्गाबाट बनाईएको हुन्छ । यसमा तल्लो भागमा एउटै आकारको गोलो ढुङ्गो नचल्ने गरी जडान गरिएको हुन्छ । बिचमा मानी जोडिएको हुन्छ । माथिल्लो ढुङ्गाको बिचमा घुमाउन मिल्ने गरी हातो जोडिएको हुन्छ । जाँताको माथिल्लो भागलाई हाताको सहायताले

घुमाई अन्न पिंधन प्रयोग सकिन्छ । परम्परागत रूपामा सबैका घरमा प्रचलित प्रविधि भए पनि आजभोलि यो प्रविधि लोप हुने अवस्थामा पुगेको छ ।

३। घट्ट वा पानी घट्टः

अन्न पिस्नका लागि हामी पानी घट्ट पनि प्रयोग गर्दछौं । यो प्रविधि जाँतोको ठूलो स्वरूप हो । यसको बनावट लगभग जाँताको जस्तै हुन्छ । तर आकार भने ठूलो हुन्छ । यो प्रविधि सञ्चालन गर्न पानीको आवश्यकता पर्ने हुँदा पानी नभएको ठाउँमा सञ्चालन गर्न सकिदैन । पानी घट्टमा प्रयोग गरिएको काठको मदानीको माथिल्लो भाग र घट्टको माथिल्लो भाग जोडिएको हुन्छ । मदानीको तल्लो भागलाई काठको टुडाबाट आएको पानीको मदतबाट घुमाइन्छ । काठको मदानीलाई पानीको सहायताले घुमाउदा घट्टको माथिल्लो भाग घुम्छ भने तल्लो भाग स्थिर रहन्छ । यसले अन्न पिस्न मदत गर्दछ । घट्टको सबैभन्दा माथिल्लो भागमा सोली झुण्डाइएको हुन्छ । जसबाट अन्न पिस्ने क्रममा आवश्यकता अनुसार अन्नको ओइरो खसाल्ने गरिन्छ ।

४। मिल वा पानी मिल

स्थानीय प्रविधिमा आधारित प्रविधिमध्ये मिल पनि एक महत्वपूर्ण प्रविधि हो । जसको माध्यमबाट हामीले धानबाट चामल बनाउन सक्दछौं । जुन हाम्रो दैनिक जीवनका लागि अत्यन्तै उपयोगी हुन्छ । पहिले पहिले धैरे पानी भएको ठाउँमा पानीबाट चल्ने मिल राखिन्थ्यो । गाउँ-गाउँमा डिजेलबाट चल्ने मिल राखेर पनि धानबाट चामल बनाइन्थ्यो । वर्तमान समयमा गाउँघरमा पानी वा डिजेलको सट्टा बिजुलीबाट चल्ने मिलहरु राखिएको छ । मिलको सोली जस्तो भागमा धान राखिन्छ र मिल चल्न थालेपछि आवश्यकताअनुसारको ओइरो हालिन्छ र चामल एकातिर र भुस अर्कोतिर अलग अलग झारिन्छ । पानीबाट चलाइने मिलको तुलनामा डिजेल र बिजुलीबाट चल्ने मिलको लागत तुलनात्मकरूपमा बढी लाग्दछ ।

ख। कृषिकार्यमा प्रयोगहुने अन्य स्थानीय रैथाने परम्परागत प्रविधि

घरायसी वा दैनिक व्यवहारिक कार्यका लागि विभिन्न किसिमका कृषि औजारहरूको समेत प्रयोग गरिए आएको छ । जुन यसप्रकार रहेका छन् (हलो, कुटो, कोदालो, जुवा, कोदाली, हसिँया, सावेल, पिक आदि । यी मध्ये केही सामग्री धैरे कम लागतमा वा स्थानीय स्तरमा कम मूल्य पर्ने वा मूल्य नपर्ने सामग्रीको प्रयोग गरी निर्माण गर्न सकिन्छ । कतिपयले यसलाई आफ्नो आम्दानीको स्रोत समेत बनाउने गर्दछन् ।

१। हलो

खेतबारी जोत्न प्रयोग गरिने परम्परागत स्थानीय रैथाने सिपमा आधारित महत्वपूर्ण प्रविधिको रूपमा हलोलाई लिइन्छ । यो जाँतो घट्टोको तुलनामा वर्तमान समयमा समेत बढी नै प्रचलनमा रहेको प्रविधि हो । हलोमा ठेडी

र फेसोका सहायताले हरिस जोडिएको हुन्छ । हलोको टुप्पामा फलामको फाली जोडिएको हुन्छ । जसले गर्दा खेतबारी जोत्न सजिलो हुन्छ । यसैगरी हलो जोत्ने क्रममा समाउनका लागि अनौ पनि जोडिएको हुन्छ । हलोलाई हल्लुडको सहायताले जुवासँग जोडिन्छ । जुवामा सोइला र जोतारोको मद्दतले गोरुलाई बाँधी खेतबारी जोत्थन् । उक्त कार्यका लागि तराई भेगमा गोरुको सट्टा राँगाको पनि प्रयोग गरिन्छ भने हिमाली भेगमा चौरीको पनि प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

२। आरन

अर्को परम्परागत सिपमा आधारित महत्वपूर्ण प्रविधिको रूपमा आरनलाई लिइन्छ । आरनमा आगाको प्रयोग गरी फलामलाई गालेर कृषिकार्यका लागि आवश्क पर्ने सामग्री निर्माण गरिन्छ । जस्तै हैंसिया, कुटो, कोदालो, बन्चरो, कोदाली आदि औजारहरु बनाउन सकिन्छ । आरनमा स्थानीयस्तरबाट नै तयार पारिएको छालाबाट बनेको खलाती र काठको प्रयोग गरी हावा निकालिन्छ र कोइला तथा दाउरालाई उर्जाको रूपमा प्रयोग गरी ताप शक्ति उत्पन्न गरी धारिला हतियार बनाउन प्रयोग गरिन्छ । वर्तमान समयमा यस्ता प्रविधि पनि लोपहुदै गएका छन् यिनको सट्टामा विभिन्न बिद्युतीय मेसिनहरुको प्रयोग हुदै आएका छन् ।

ग.माटाका भाँडा बनाउने सिप

परम्परागत सिप र प्रविधि अन्तर्गत माटाका भाँडा बनाउने कार्य पनि एक महत्वपूर्ण सिप हो । यस्ता भाँडाहरु निर्माण गर्दा ढुङ्गारहित चालेको काँचो माटोलाई विभिन्न आकृतिमा मोडेर भट्टामा पोलिन्छ र भाँडा तयार गरिन्छ । तयारी माटोबाट आफूले चाहेअनुसारका बुट्टा राखि विभिन्न आकारका आकर्षक भाँडा निर्माण गर्न सकिन्छ । काठ तथा फलामका विभिन्न आकृतिका बुट्टेदार भाँडा निर्माण गर्न सकिन्छ । सोही अनुरूप गमला, घैंटा, मूर्ति, दियो, पाला र धुपौरो आदि जस्ता भाँडा निर्माण गरी कतिपय व्यक्तिहरूले यसलाई आयआर्जनको स्रोतसमेत बनाएका छन् ।

यसका साथसथै हाम्रा आफ्ना स्थानीय सिपमा आधारित विभिन्न जडिबुटीको प्रयोग गरी औषधी बनाउने, डोका, डाला, थुन्से, मान्द्रा बुन्ने, डोरी तथा धागोको प्रयोग गरी गुन्नी, सुकुल, ढाकाका कपडा, राडी, पाखी बनाउने आ-आफ्नै ज्ञान र सिप छन् ।

समकालीन परिस्थितिमा आधुनिकीकरण र विश्वव्यापीकरणको प्रभाव स्वरूप परम्परागत र रैथाने सिप र प्रविधि लोपहुदै गइरहेका छन् । यी र यस्ता ज्ञान, सिप र प्रविधिको संरक्षण र सम्बद्धन गरी आगामी पुस्तामा समेत यसको बारेमा जानकारी गराउनु हामी सबैको दायित्व हो । परम्परागत ज्ञान, सिपमा आधारित प्रविधिको माध्यमबाट व्यक्तिले आफ्नो परम्परागत पहिचान कायम गर्न मद्दत गर्छ । यस्ता प्रविधिहरू स्थानीय स्रोत साधन र सिपमा आधारित हुने भएकाले हामी र हाम्रा पछिल्ला पुस्ताका निम्ति अति आवश्यक छन् । यी रैथाने

प्रविधिमा आधारित सिपले हाम्रो स्थानीय स्तर र हामी सबैको पहिचान कायम राख्छ भन्ने भावनाको विकास सबैमा गराउनुपर्दछ । यस्ता लोपोन्मुख रैथाने सिपमा आधारित प्रविधिको समयानुसार परिमार्जन गरी विद्यालय स्तरमा पठपाठनको विषयका रूपमा समेटिनुपर्दछ ।

सारांश वा निष्कर्ष

स्थानीय समुदायको दिगो विकासका लागि स्थानीय स्रोत साधनको संरक्षण, प्रवर्धन गर्न, विकासमा स्थानीय समुदायको सहभागिता वृद्धि गर्न, स्थानीय समुदायको विकासमा स्वामित्व कायम गर्न र समुदायको विकासका लागि स्थानीय ज्ञान, सिप र प्रविधिको ठुलो महत्व हुन्छ । ज्ञानको व्यवस्थापनका दृष्टिले पनि स्थानीय ज्ञान, सिप र प्रविधि संरक्षण गरिनु आवश्क छ । यसका लागि स्थानीय परम्परागत ज्ञानमा विज्ञान खोज्ने, आधुनिक विज्ञानलाई स्थानीय ज्ञान सिप र प्रविधिमा मिसाउने, अन्य स्थानका ज्ञान, सिपसँग तुलना गरेर हेर्ने, आफ्नो समाजका ज्ञान, सिपलाई परिमार्जन, परिष्कृत गरी प्रचारप्रसार गर्नु पनि उतिकै आवश्यक छ । यस्ता कार्यले समुदायको आर्थिक उन्नयन हुने तथा नयाँ पुस्तामा आफ्नो समुदायमा रहेका ज्ञान, सिप र प्रविधि हस्तान्तरण हुदै जान्छ ।

६. सन्दर्भ स्रोतहरू

- विशेष विषयक्षेत्रको जानकार व्यक्तित्वसँगको कुराकानी
- स्थानीयपाठ्यक्रम
- राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप
- स्थलगत अध्ययन
- पहला नै प्रकाशित विषयवस्तुसँग सम्बन्धित पाठ्यपुस्तकहरू
- विभिन्न प्रकारका विषयवस्तुसँग सम्बन्धित पत्रपत्रिका र इन्टरनेट आदि

एकाइ : ७

जीविकोपार्जन र उद्यमशीलता

सिकाइ क्षेत्र : स्थानीयउद्योग/व्यावसाय, जीविकोपार्जन र उद्यमशीलता

७.१ परिचय : स्थानीयस्तरमा उपलब्ध कच्चा पदार्थ, श्रम, सिप र प्रविधिको प्रयोग गरी स्थानीयस्तरमा सञ्चालित उद्योगलाई सनीयउद्योग भनिन्छ । यी उद्योगलाई घरेलु उद्योग पनि भनिन्छ । देशको आर्थिक विकासको इन्जिनको रूपमा रहेको उद्योग विकासले अर्थतन्त्रको चौतर्फी विकासमा टेवा पुऱ्याउने र जीविकोपार्जनको मुख्य आधार बनी अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउन महत्वूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । स्थानीयस्तरमा आर्थिक रूपमा आत्मनिर्भर हुदै गरिबी न्यूनिकरण, रोजगारी सिर्जना गरी सिप, कला, संस्कृति र परम्परालाई राष्ट्रिय स्तरमा परिचित गराइ राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको दिगो र भरपर्दो आधारस्तम्भको रूपमा स्थापित गर्नुपर्छ ।

कुनै व्यापार वा व्यवसायसुरु गर्नु उद्यमशीलता हो । व्यावसायको सुरु गर्ने तथा सञ्चालन गर्ने व्यक्तिलाई उद्यमी भनिन्छ । उद्यमी एउटा सर्जक हो भने उद्यमशीलता सिर्जना हो । उद्यमी हुनु भनेको आफ्नो मालिक आफै हुनु हो । उद्यमीले व्यवसायसुरु गरी विचारको सिर्जनाबाट चुनौतिलाई अवसरमा परिणत गर्दै र आर्थिक रूपमा सक्षम बन्छ । समग्रमा उद्यमशीलता आर्थिक विकासको मेरुदण्ड हो ।

७.२ मुख्य विषयवस्तु :

- मिल, फर्निचर, जाँतो र ढिकी,
- स्थानीयउद्योग/ व्यावसायमा प्रयोग हुने कच्चा पदार्थ, उत्पादन हुने सामग्री र जनशक्ति,
- स्थानीयस्तरमा जीविकोपार्जनको प्रमुख आधारहरू,
- स्थानीयकच्चा पदार्थमा आधारित शिल्पकला/पेशा, सेवामूलक कार्यहरू, व्यापार/व्यावसाय,
- जीविकोपार्जन सम्बन्धी काम गर्दा अपनाइने सावधानीहरू
- उद्यमशीलता सम्बन्धी जानकारी र महत्व,
- स्थानीयस्तरमा प्रचलित सिप र उद्यम सञ्चालनका लागि पूर्व तयारी,
- स्थानीयशिल्पकला/पेशा/व्यवसायको संरक्षण, संवर्धन र प्रवर्धनका उपायहरू,
- पर्यापर्यटनको सम्भावना, विकास र प्रवर्धनका उपायहरू,
- प्रचलित नियम बमोजिम उद्यम/व्यवसाय दर्ता प्रक्रिया ।

७.३ उद्देश्य :

- मिल, फर्निचर, जाँतो र ढिकीको बारेमा परिचित हुनु र त्यसकोकाम बताउनु,
- स्थानीयउद्योग/ व्यवसायमा प्रयोग हुने कच्चा पदार्थ, उत्पादन हुने सामग्री र जनशक्ति सम्बन्धमा जानकारी प्राप्त गर्नु,
- स्थानीयस्तरमा जीविकोपार्जनको प्रमुख आधारहरूबारे परिचित हुनु र स्थानीयकच्चा पदार्थमा आधारित शिल्पकला/पेशा, सेवामूलक कार्यहरू, व्यापार/व्यवसायसम्बन्धमा जानकारी प्राप्त गर्नु,
- जीविकोपार्जन सम्बन्ध काम गर्दा अपनाइने सावधानीहरू जान्नु,
- उद्यमशीलता सम्बन्धी जानकारी र महत्वबारे परिचित हुनु,
- स्थानीयस्तरमा प्रचलित सिप र उद्यम सञ्चालनका लागि पुर्व तयारी गर्नु,
- स्थानीयकच्चा पदार्थमा आधारित उद्योगको विकास र विस्तारका सम्भावनाहरू पहिचान गर्नु,
- स्थानीयशिल्पकला/पेसा/व्यवसायको संरक्षण, संवर्धन र प्रवर्धनका उपायहरू जान्नु,
- पर्यापर्यटनको सम्भावना, विकास र प्रवर्धनका उपायबारे जान्नु,
- प्रचलित नियम बमोजिम उद्यम/व्यवसाय दर्ता प्रक्रिया बुझ्नु ।

७.४ विषयवस्तुको विस्तृतीकरण :

स्थानीयउद्योग/व्यवसाय :

कच्चा पदार्थको प्रयोग गरी वस्तु उत्पादन गर्ने वा विभिन्न स्रोत तथा प्रविधि प्रयोग गरी प्रशोधन तथा उत्खनन कार्यमा संलग्न व्यवसायलाई उद्योग भनिन्छ । स्थानीयस्तरमा कच्चा पदार्थ, श्रम, सिप र प्रविधि प्रयोग गरी स्थानीयस्तरमा सञ्चालित उद्योग/व्यवसायलाई स्थानीयउद्योग/व्यवसाय भनिन्छ ।

औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०७६ अनुसार लगानी र प्रकृतिको आधारमा उद्योगहरू पाँच प्रकारका छन्

लघु उद्यम :

- घर जग्गा बाहेक बढीमा बीस लाख रुपैयाँसम्मको स्थिर पुँजी रहेको, उद्यमी स्वयं उद्योगको सञ्चालन र व्यवस्थापनमा संलग्न रहेको,
- उद्यमी सहित बढीमा नौ जनासम्म कामदार रहेको,
- वार्षिक कारोबार एक करोड रुपैया भन्दा कम रहेको ।

घरेलु उद्योग :

- परम्परागत, सिप र प्रविधिमा आधारित,
- स्थानीयकच्चा पदार्थ एवं स्थानीय प्रविधि, कला, तथा संस्कृतिमा आधारित,
- मेसिनको प्रयोग गरेको भएमा बढीमा पचास किलोवाटसम्म क्षमताको विद्युतीय उर्जा प्रयोग गरेको ।

साना उद्योग :

- लघुउद्यम र घरेलु बाहेकको पन्थ करोड रुपैयाँसम्मको स्थिर पूँजी भएको उद्योग ।

मझौला उद्योग :

- पन्थ करोड रुपैयाँभन्दा बढी पचास करोड रुपैयाँसम्मको स्थिर पूँजी भएको उद्योग ।

ठुला उद्योग :

- पचास करोड रुपैयाँ भन्दा बढी स्थिर पूँजी भएको उद्योग ।

स्थानीय प्रविधिहरू :

मिल :

तेल वा विद्युत शक्तिको सहायताले अन्न पिस्ने, तेल पेल्ने र चिउरा कुट्ने यन्त्र हो । यसले धान कुट्ने, मकै कोदो पिस्ने, तेल पेल्ने र चिउरा कुट्ने काम गर्दछ ।



जाँतो :

दुड्गा कोतरेर दाँत निकाली एक फक्लेटो तल र अर्को फक्लेटो माथि राखी बिचमा माने जडी दुवै फक्लेटोलाई खप्टाई मानेको प्वालबाट अन्न छिराई माथिल्लो फक्लेटोको छेउको डोबमा राखिएको हातो समाई घुमाएर अन्न पिस्ने एक दुड्गे यन्त्र हो ।

जाँतोको चित्र



दिकी :

प्वाल पारेका दुइ ओटा खाँबा गाडी त्यसकोबिचमा आग्लो हाली अड्याएर तेस्याईएको अगाडी मुस्ली जोडिएको पछाडी पुच्छरमा खुट्टाले थिचेर उचाल्दै छोड्दै गरी धान, चिउरा आदि कुट्ने काठको चारपाटे यन्त्रलाई दिकी भनिन्छ । यसले धान, चिउरा कुट्ने काम गर्दछ । यो परम्परागत प्रविधि हो ।

दिकीको चित्र



पानीघट्ट :

जाँतो जस्तै पानी बाट चल्ने स्थानीय प्रविधिलाई पानीघट्ट भनिन्छ ।

पानीघट्टको चित्र



स्थानीय उद्योगहरू :

आरन :

फलाम पोल्ने आगोको भट्टी वा अगोनोलाई आरन भनिन्छ । यो परम्परागत प्रविधि हो ।

आरनको चित्र



फर्निचर उद्योग :

काठको सामान निर्माण गर्ने कारखानालाई फर्निचर उद्योग भनिन्छ । जस्तै : टेवल, कुर्सी, बेन्च, दराज आदि ।

फर्निचर उद्योग :



ढाका उद्योग :

ढाकाको कपडा बुन्ने उद्योगलाई ढाका उद्योग भनिन्छ ।

ढाका उद्योग



बाँस तथा निगालोजन्य उद्योग

बाँस तथा निगालोको प्रयोग गरेर विभिन्न सामग्रीहरू निर्माण गर्ने उद्योगलाई बाँस तथा निगालोजन्य उद्योग भनिन्छ ।

बाँस तथा निगालोजन्य उद्योग



ठेकी तथा हर्पे उद्योग :

काठको प्रयोग गरी मोही पार्ने ठेकी तथा छ्यू राख्ने हर्पे निर्माण गर्ने

कारखानालाई ठेकी तथा हर्पे उद्योग भनिन्छ ।

ठेकी तथा हर्पे उद्योग



साबुन उद्योग :

चिउरी, घूँकुमारी, सोडा, खरानी, बोसो र अन्य केमिकल आदिको मिश्रणबाट साबुन उत्पादन गर्ने कारखानालाई साबुन उद्योग भनिन्छ ।

साबुन उद्योग



निर्माण कम्पनी

भौतिक संरचना निर्माणको लागि सामान आपुर्ति गर्ने कम्पनीलाई निर्माण कम्पनी भनिन्छ ।

निर्माण कम्पनी



पोल्ट्री फार्म :

कुखुरा तथा अण्डा उत्पादन वा आपुर्ति गर्ने फार्मलाई पोल्ट्री फार्म भनिन्छ ।

पोल्ट्री फार्म



मदिराजन्य उद्योग : मदिरा उत्पादन र विक्री गर्ने ठाउँलाई मदिराजन्य उद्योग भनिन्छ ।

मंदिराजन्य उद्योग



खाँडादेवी गाउँपालिका भित्र रहेका उद्योग/व्यावसायहरू :

क्र.सं.	उद्योग/व्यावसायक नाम	प्रकृति	ठेगाना	उत्पादन हुने वस्तु	प्रयोग हुने कच्चा पदार्थ
१	कृषि	उत्पादनमूलक	हिलेचौर, सित्खा, लामाटोल, राकाथुम, खाँडादेवी, धुले, सान्ने, मझुवा, च्यानटोल, डब्खा, चुल्ठेपानी, चिरझु, भीरपानी, सुकुरमान, सिरानटोल, लाप्का, माकादुम, पिझुरी, भदौरे, गाल्वा, लुवु, पकरवास, दिमीपोखरी, रजगाउँ	राजमा सिमी, भट्मास, गहत, मस्याड, केराउ, धान, मकै, कोदो, मास, किबी, एभोकाडो, सुन्तला, जुनार, केरा, ड्रागनफ्रुट, वेल, आँट, अमला, निबुवा, कागती, अलैंची, अम्बा, कटहर, हलुवाबेद, नासपाती, मेवा, भुँइकटहर, ज्यामिर, भोगटे, बिमिरो, स्याउ, अनार, उखु,	बिउबिजन, बेर्ना, निर्माण सामाग्री

				आरु, खुर्पाने, आलुचा, पदेल, आलु, प्याज, गोलभेडँ, काउली, बन्दा, लसुन, भन्टा, भिन्डी, करेला, बोडी, सिमि, इस्कुस, साग, धनियाँ, मुला, गाँजर, काको, सलगम, फर्सी, घिरौला, चिचिण्डा, लैका, पिपिण्डा, बरेला, च्याउ, तरुल, पिडालु, सखरखण्ड,	
२	पशुपंक्षी पालन	उत्पादनमूलक	सित्खा, राकाथुम, सान्ने, मझुवा, सिरानटोल, डब्बा, चुल्हेपानी, पकरवास, खोलाघारी, निगालपानी, भीरपानी, घोर्मा, सिरानटोल, लाप्का, माकादुम	अण्डा, कुखरा, कालिज, बट्टाई, कोइलर, हाँस, गाई, भैसी, बडगुर, बाखा, भेडा, खरायो, बडगुरको पाठापाठी, बाखाका पाठापाठी गोरु, सुगुर, दुध, मासु, मल, घ्यू, दही	निर्माण सामाग्री

३	किराना, मदिरा, सुर्तीजन्य खाद्यान्न पसल	खरिद/विक्री	सित्खा, राकाथुम, सान्ने, मभुवा, सिरानटोल, डब्बा, चुल्ठेपानी, पकरवास, खोलाधारी, निगालपानी, भीरपानी, घोर्मा, सिरानटोल, लाप्का, माकादुम हिलेचौर, लामाटोल, खाँडादेवी, धुले, च्यानेटोल, चुल्ठेपानी, चिरखु, सुकरमुहान, पात्ले, धार्जुक, लिस्पटी, सिवौरीडाँडा, पिडखुरी, गाल्वा, आँपचौर, गोगने, वेसीटोल, लुवु, सानोआँप, पाडग्चेत, मुलखर्क, रजगाउँ	मदिरा, सुर्ती	काँचो पात, गहते भार, कोदो, मकै, मर्चा, फलफूलहरू
४	फेन्सी, कस्मेबिटक, पार्लर, कपडा, टेलर्स र भाँडा पसल	खरिद/विक्री	गाल्वा, सित्खा, खाँडादेवी, गोगनपानी, मभुवा, माडीमुहान		
५	होटल व्यावसाय	सेवामूलक	सित्खा, राकाथुम, सान्ने, मभुवा, सिरानटोल, डब्बा, चुल्ठेपानी, पकरवास, खोलाधारी, निगालपानी, भीरपानी, घोर्मा, लाप्का, माकादुम हिलेचौर, लामाटोल, खाँडादेवी, धुले, चुल्ठेपानी, सिवौरीडाँडा, पिडखुरी, गाल्वा, आँपचौर, गोगने, लुवु, रजगाउँ, पुछीघाट, ठाँटी, भिमसेनथान		
६	मोबाइल, घडी मर्मत केल्द्र तथा इलेक्ट्रोनिक्स पसल	खरिदविक्री तथा सेवामूलक	गेगनपानी, सत्खा, गाल्वा, लुवु, पिडखुरी, भीरपानी		

७	वर्कसप र ग्रील कारखाना	खरिदविकी	गेगनपानी, खाँडादेवी	डण्डी, ग्रील, गेट, खम्बा, रड, ढोका, भ्याल, ट्रष्ट आदि	जलाम
८	निर्माण सप्लायर्स र हार्डवेयर	खरिदविकी	भिरपानी, गागलभदैरे, खाँडादेवी, मझुवा, सित्खा	वलुवा, गिट्ठी	वालुवा, गिट्ठी, फलाम
९	फर्निचर उद्योग	खरिदविकी	खाँडादेवी, सित्खा	कुर्सी, टेवल, डेक्स, बञ्च, खाट, भ्याल, ढोका, -याक, दराज	काठ
१०	माछा, मासु पसल, खसी बोका संकलन केन्द्र	खरिदविकी	राकाथुम, गोगनपानी, सित्खा, गाल्वा, रजगाऊँ, पुछीघाट, लुबु		माछा, खसी, बोका, कुखुरा, बंगुर
११	सुनचाँदी पसल	खरिदविकी	खाँडादेवी		
१२	नक्सा डिजाइन तथा इन्जिनियरिंग कन्सल्टेन्सी	सेवामूलक	खाँडादेवी		
१३	बाँसजन्य सामग्री उद्योग	उत्पादनमूलक	खाँडादेवी	डोको, डालो, कोको, पेरुङ्गो, फुड्ला, मुडा, नाड्लो, चित्रो, ढक्की, सोली, थुन्से	बाँस, निगालो
१४	डेरी, दालमोठ तथा भुजिया उद्योग	उत्पादनमूलक खरिदविकी	खाँडादेवी	दालमोठ, भुजिया	पिठो, चना, केराउ, मुग, दाल, बदाम, मसलाहरू, चामल
१५	साबुन उद्योग	उत्पादनमूलक	राकाथुम	साबुन	खरानी, सोडा, बोसो, चितुरी, घूँकुमारी
१६	अनलाइन मिडिया र पत्रकारिता	सेवामूलक	मझुवा		

१७	हेत्यकेयर प्रा.लि.	सेवामूलक	गाल्वा		
१८	माछा पालन	उत्पादनमूलक	सित्खा, माकादुम, खाँडादेवी	माछा	माछाका भुरा र दाना
१९	मौरी पालन	उत्पादनमूलक	खाँडादेवी, माकादुम	मह	घार

स्थानीयउद्योगमा आवश्यक जनशक्ति :

कुनैपनि काम गर्न आवश्यक मानवीय स्रोतलाई जनशक्ति भनिन्छ । यस अन्तर्गत सिप, श्रम र प्रविधि पर्दछ । सिप र दक्षताका आधारमा जनशक्ति तीन प्रकारका छन् ।

दक्ष जनशक्ति : कुनै क्षेत्रमा सिप र दक्षता हासिल गरेका जनशक्तिलाई दक्ष जनशक्ति भनिन्छ ।

अर्धदक्ष जनशक्ति : मध्यम स्तरको सिप र दक्षता हासिल गरेको जनशक्तिलाई अर्धदक्ष जनशक्ति भनिन्छ ।

अदक्ष जनशक्ति : आधारभूत सिप र दक्षता प्रयोग गर्न सबैने जनशक्तिलाई अदक्ष जनशक्ति भनिन्छ ।

परियोजना कार्य : आफ्नो वडा भित्र रहेका उद्योग/व्यावसायको प्रत्यक्ष अवलोकन गरी त्यसमा प्रयोग हुने कच्चा पदार्थ, उत्पादन हुने सामग्री र जनशक्ति सम्बन्धमा प्रतिवेदन तयार गर्नुहोस् ।

जीविकोपार्जन :

जीवनयापनको लागि गरिने काम/आय आर्जनलाई जीविकोपार्जन भनिन्छ ।

यस खाँडादेवी गाउँपालिका अन्तर्गत जीविकोपार्जनको आधारहरू :

१. कृषि/कृषि फार्म

२. पशुपंक्षी फार्म

३. पशुपालन

४. होटल व्यावसाय

५. अनलाइन मिडिया

- ६. निर्माण सप्लायर्स
- ७. भेहिकल्स सप्लायर्स
- ८. खाद्यान्त र किराना पसल
- ९. मदिरा तथा सुर्तीजन्य पसल
- १०. इलेक्ट्रोनिक्स पसल
- ११. फेन्सी तथा कपडा पसल
- १२. पोल्ट्री फार्म
- १३. निर्माण व्यवसायी
- १४. टेलर्स
- १५. तरकारी तथा फलफूल खेती
- १६. साबुन उत्पादन
- १७. माछा पालन
- १८. स्टेसनरी पसल
- १९. फर्निचर उद्योग
- २०. मासु पसल
- २१. नर्सरी
- २२. भाँडा पसल
- २३. विद्युतीय सामग्री मर्मत
- २४. मौरी पालन
- २५. च्याउ खेती

२६. कन्स्ट्रक्शन

२७. सुनचाँदी पसल

२८. मेडिकल

२९. फलाम/रड पसल

३०. डोको, डालो, कोको, पेरुडगो, फुडला, मुढा, नाड्लो, चित्रो, ढक्की, सोली, थुन्से, कुचो, बुन्ने,

३१. गुन्द्री, चकटी बुन्ने

३२. आरन

३३. पानी घट्ट

३४. मिल

३५. डकर्मी, सिकर्मी

३६. सेवा (बैड्क, सहकारी, शिक्षा, स्वास्थ्य, सूचनाप्रविधि, प्रशासन)

३७. नदी/खोलामा माछा मार्ने

३८. हलो, जुवा, मदानी, हल्लुडो बनाउने

३९. प्लम्बिङ

४०. सैलुन

४१. पार्लर

जीविकोपार्जन सम्बन्धी काम गर्दा कार्यस्थलमा हुने दुर्घटनाबाट बच्नको लागि टोपी, पञ्जा, जुत्ता, माक्स आदिको प्रयोग गर्ने र सवारी साधन हेल्मेट लगाएर मन्द गतिमा चलाउने र उद्यम सञ्चालनका लागि पूर्वाधारको विकास गरी पूर्वतयारी गर्ने ।

उद्यमशीलता

व्यवसायसुरु वा सञ्चालन गर्ने व्यक्तिलाई उद्यमी भनिन्छ । उद्यमीले व्यापार वा व्यवसाय सञ्चालन गर्नुलाई उद्यमशीलता भनिन्छ ।

उद्यमशीलताको महत्व :

- आर्थिक विकास गर्ने,
- व्यक्ति स्वयम् मालिक बनी आत्मनिर्भर हुने,
- निष्क्रिय बचत परिचालन गरी पूँजी निर्माण गर्ने,
- रोजगारीको अवसर प्रदान गर्ने,
- स्रोत साधनको अधिकतम प्रयोग गर्ने ।

स्थानीयस्तरमा प्रचलित सिपहरू :

१. डोको, डालो, कोको, पेरुङ्गो, फुड्ला, मुडा, नाइलो, चित्रो, ढक्की, सोली, थुन्से, कुचो, गुन्द्री, चकटी बुन्ने
२. हलो, जुवा, कुटो, कोदालो, हैसा, खुकुरी, तरबार, चक्कु, हल्लुडो, ठेकी, मदानी बनाउने,
३. सिकर्मी, डकर्मी, प्लम्बर,
४. कपडा बुन्ने, स्वीटर, टोपी बुन्ने, कपाल काट्ने, कपडा सिलाउने, सैलुन, पार्लर
५. माछा मार्ने, फोटोग्राफर, रेडियोघडी मोबाइल मर्मत
६. डोरी, दाम्लो बाट्ने
७. जाँड, रक्सी बनाउने
८. तितेपाती, वनमारा, टिमुरको पात संकलन र कीटनासक औषधी निर्माण
९. चित्रकला, पेन्टिङ, थाइका, व्युटिपार्लर, कपासको धागो र बत्ती काल्ने

हामीले उद्यम /व्यवसाय सञ्चालन गर्दा पूर्वतयारीमा विशेष ध्यान दिनुपर्छ । कुन प्रकृतिको व्यवसायसञ्चालन गर्ने हो एकिन गर्ने, आर्थिक स्रोतको आँकलन गर्ने, स्थानीयस्तरमा कच्चा पदार्थ उपलब्धताको अध्ययन गर्ने, उपयुक्त स्थान छनोट गर्ने, औजार व्यवस्थापन गर्ने, जनशक्ति व्यवस्थापन गर्ने र बजार व्यवस्थापन सम्बन्धमा सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने अनि मात्र व्यवसायसञ्चालनको लागि तयार हुने ।

व्यवसाय सञ्चालन गरेपछि सम्भावित दुर्घटनाबाट बच्नको लागि टोपी, पञ्जा, पेटी, जुत्ता, माक्स आदिको प्रयोग गर्ने र विजुली बत्तीको सावधानीपूर्वक प्रयोग गर्ने साथै अर्थिङ गर्ने ।

स्थानीयकच्चा पदार्थमा आधारित उद्योगहरूको विकास र विस्तारको सम्भावना :

- बाँस तथा निगालोजन्य उद्योग
- फर्निचर
- अल्लोको कपडा उद्योग
- कपासकोधागो, कपडा र बत्ती उद्योग
- तितेपाती, टिमुरको पात, वनमारा र लसुनको किटनासबै औषधी उद्योग
- ठेकी, मदानी र हर्पे कारखाना
- मदिराजन्य उद्योग
- जडीबुटी संकलन
- सल्लाको खोटो संकलन
- ढुङ्गा उद्योग
- पर्यापर्यटन

खाँडादेवी गाउँपालिकामा पर्यापर्यटनको सम्भावना :

- जलविहार
- पदमार्ग
- होम स्टे
- अर्गानिक खेतीबाली
- पिकनिक स्थल
- फलफूल बगैँचा (किबि, एभोकाडो)
- बेमौसमी तरकारी
- हस्तकला र शिल्पकला

प्रचलित नियमबमोजिम उद्योग/व्यवसायदर्ता प्रक्रिया :

- तोकिएको ढाँचामा निवेदन
- नेपाली नागरिकताको फोटोकपी

- उद्योग राख्ने स्थानको जग्गाधनी पुर्जाको फोटोकपी
- बडा कार्यालयको सिफारिस
- जग्गा भाडामा भए पाँच वर्षको सम्झौता
- जग्गा परिवारको सदस्यको नाममा भए मंजुरीनामा
- हालसालै खिचेको २ प्रति फोटो
- तोकिएको उद्योग दर्ता शुल्क
- सम्बन्धित निकायले मागेबमोजिम अन्य कागजातहरू

७.५ सारांश /निष्कर्ष

यस रामेश्वाप जिल्लाको खाँडादेवी गाउँपालिकामा जीविकोपार्जनको प्रमुख आधार कृषि रहेको छ । जीविकोपार्जनको लागि अन्य धेरै पेसामा संलग्न रहेका छन् । प्रायः उत्पादनमूलक र सेवामूलक उद्योग/व्यावसायहरू न्यून संख्यामा रहेका छन् । यस क्षेत्रमा प्रशस्त मात्रामा कच्चा पदार्थ उत्पादन हुने हुँदा घरेलु उद्योगको सम्भावना धेरै रहेको छ । धार्मिक तथा ऐतिहासिक स्थलहरू धेरै भएकोले पर्यापर्यटनको सम्भावना पनि उत्तिकै उच्च देखिन्छ ।

७.६ सन्दर्भ स्रोतहरू

- विशेष विषयक्षेत्रको जानकार व्यक्तित्वसँगको कुराकानी
- औद्योगिक व्यवसायऐन
- तथ्याङ्कीय व्यवसायिक रजिस्टर - लगत फाराम
- स्थानीयपाठ्यक्रम
- राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप
- स्थलगत अध्ययन
- पहला नै प्रकाशित विषयवस्तुसँग सम्बन्धित पाठ्यपुस्तकहरू
- विभिन्न प्रकारका विषयवस्तुसँग सम्बन्धित पत्रपत्रिका र इन्टरनेट आदि

स्थानीय तहमा क्रियाशील संघसंस्थाहरु

१. परिचय :

खाँडादेवी गा.पा. को दिगो विकास र सामाजिक विकासमा टेवा पुच्याउने उद्देश्यले विभिन्न वडा समुदाय महिला सञ्जाल, रेडक्रस, वाल क्लब, स्थानीय संघ संस्थाहरू समेत आदि रहेका छन्।

२. मुख्य विषय वस्तु :

खाँडादेवी गा.पा. को वडा नं. (१-९) मा क्रियाशील रही खाँडादेवी गा.पा. को विकासमा निरन्तर टेवा पुच्याउने उद्देश्यले सञ्चालित विभिन्न तह र तप्काका खाँडादेवी गा.पा. भित्रका सामाजिक संघ संस्था रहेको पाईन्छ। यी संस्था कार्यालय हाल खाँडादेवी गा.पा. भित्रै सक्रिय सेवा दिई रहेका छन्।

३. उद्देश्य :

खाँडादेवी गा.पा. भित्र खोलिएका विभिन्न नाम भएका संस्था र तिनीहरूको काम बताउन र सो कार्यको अनुकरण गर्न समेत सबैनेछन्।

४. विषय वस्तुको विस्तृतिकरण :

खाँडादेवी गा.पा. स्तरीय विभिन्न वडामा विकासमा अहोरात्र सेवा र सहयोग पुच्याउने उद्देश्यका साथ सामाजिक विकासको भावना लिएर समाज विकासको एजेण्डा बोकेर विभिन्न कार्यका लागि खोलिएका तपसिल बमोजिमका संस्था रहेका छन्।

क) क्लब

खाँडादेवी गा.पा. भित्र रहेका प्रत्येक समुदायको हित र विकास गर्नका लागि क्रमशः युवा संगठित भई दर्ता भएर कार्यान्वयनमा आएका संस्था क्लब हुन्। यिनीहरूलाई सामाजिक संस्थाका रूपमा चिनिन्छ।

२. आमा समूह

खाँडादेवी गा.पा. भित्र सञ्चालनमा रहेका आमाहरूको सञ्जाल वा समूह नै आमा समूह हो। यस संस्थाले मातृत्व रक्षा, आमाहरूका समसामयिक समस्या निराकरण गर्दछ। खाँडादेवी गा.पा. को प्रत्येक वडामा र टोल-टोलमा आमासमूह गठन गरेको पाईन्छ।

३. रेडक्रस

प्राकृतिक विपत्ति, जोखिम न्यूनीकरण साथै रक्तदान र विपतपछिको सहयोगका लागि खोलिएका संस्था रेडक्स हुन्। मा.वि. स्तरका विद्यालयमा जुनियर रेडक्ससमेत गठित रहेको पाईन्छ।

४. साहस नेपाल

खाँडादेवी गा.पा.को शैक्षिक उन्नयन र समृद्धिका लागि सहयोगी हातहरूको समूह हाल यसै वर्षबाट खाँडादेवी गा.पा.का केही विद्यालयहरूमा परीक्षणका रूपमा कार्यरत रहेको छ।

५. सहकारी

खाँडादेवी गा.पा. भित्र समुदायको हित र गाउँ-गाउँमा सहकारी घर-घरमा रोजगारीका आधारमा खाँडादेवीमा विभिन्न वडामा अवस्थित रहेर सहकारी संस्थाले कृषि, शिक्षा, स्वास्थ्य क्षेत्रमा समेत सहयोग पुऱ्याएको छ।

६. बाल क्लब

निश्चित उद्देश्य प्राप्तिका लागि गठन गरिने १८ वर्ष मुनिका बालबालिकाहरूको समूह नै बाल क्लब हो। खाँडादेवी गा.पा. भित्र प्रत्येक विद्यालय, वडा, गाउँ स्तरमा समेत बाल क्लब गठन भएका छन्।

७. महिला स्वास्थ्य स्वयम्भूतिका :

खाँडादेवी गा.पा. भित्र (१-९) वडामा महिला स्वास्थ्य स्वयम्भूतिका लागि खोप, पोषण, स्वास्थ्य सम्बन्धी जनचेतना समेत जगाउदै आएका छन्।

ख) मठ, मन्दिर गुम्बा :

खाँडादेवी गा.पा. भित्र रहेका धार्मिक स्थल र धार्मिक समूहको संरक्षण, सम्बद्धन र संस्कृति बचाउनमा मठ मन्दिरका नाममा गठित संस्था मठ मन्दिर गुम्बा हुन्। यिनीहरू खाँडादेवीका धार्मिक सम्पदाका धरोहर हुन्।

ग) बैंक

खाँडादेवी गा.पा. भित्रका आर्थिक, योजना, कर्मचारी त.भ. पेन्सन, जेष्ठ नागरिक भत्ता, विधुवाभत्ता, अपाङ्गभत्ता, व्यक्तिका नाममा खाता सञ्चालन रकम जम्मा र सुरक्षा गरी खाँडादेवी गा.पा. भित्रका जनमानसमा विशेष गरी आर्थिक संरक्षणका लागि खोलिएको लक्ष्मी सनराईज बैंक शाखा गोगनपानी हो।

घ) सुरक्षा निकाय

खाँडादेवी गा.पा. मा दैनिक रूपमा स्थानीय सरकार सँग सम्बन्धित र प्रत्येक समुदायको शान्ति सुरक्षा, धार्मिक, आर्थिक, सामाजिक विकासमा संघाउन र जनताको जन, धन, संरक्षणमा अहोरात्र खटी समाजमा हुने दङ्गा, झगडा, हुल हुज्जतलाई समेत नियन्त्रण गर्ने संस्था सुरक्षा निकाय हो ।

५) स्वास्थ्य संस्था

खाँडादेवी गा.पा. को जनताको प्रत्यक्षरूपमा सम्पर्क रहने र प्रत्येक वडा टोल समुदायका मानिसको जीवनसँग गाँसिएको स्वास्थ्य सुरक्षा, खाद्य तथा पोषण, जनचेतना, खोप चेक जाँच रोग नियन्त्रण प्राथमिक केन्द्रदेखि खोपकेन्द्र आधारभूत स्वास्थ्यकेन्द्र समेतका नामले स्वास्थ्यप्रति सचेत गराउने संस्था हो ।

६) विद्यालय

खाँडादेवी गा.पा. भित्र (१-९) वडामा शैक्षिक विकास र विद्यार्थीको अन्तर्निहित प्रतिभा प्रष्टुटन गराएर शैक्षिक गुणस्तर अभिवृद्धिमा टेवा पुऱ्याउने खम्बाका रूपमा सामुदायिक र संस्थागत विद्यालय रहेका छन् । समाजको ऐना र भविष्य निर्माणको आधार विद्यालयहरू सञ्चालन गरिने शैक्षिक गतिविधिहरू नै खाँडादेवीको सर्वोपरी सर्वपक्षीय विकासको आधार हो ।

खाँडादेवी गा.पाका विभिन्न वडामा विकासमा सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्यका साथ सामाजिक विकासको भावना लिएर समाज विकासको एजेण्डा बोकेर विभिन्न कार्यका लागि खोलिएका केही संघसंस्थाहरु :

क) क्लब

ख) आमा समूह

ग) रेडक्रस

घ) सहास नेपाल

ड) सहकारी

च) बाल क्लब

छ) बाल सञ्जाल

ज) महिला स्वास्थ्य स्वयम्सेविका

- भ) सहकारी
- ज) मठ, मन्दिर, गुम्बा
- ट) सामाजिक संघसंस्था
- ठ) महिला समूह
- ड) सुरक्षा निकाय
- ढ) स्वास्थ्य संस्था
- ण) वैंक
- त) स्काउट
- थ) सामुदायिक वन
- द) कवुलियत वन
- ध) धार्मिक वन
- न) विद्यालय
- प) किशोरी समूह

खाँडादेवी गा.पाका विभिन्न वडामा रहेका क्लबहरु

वडा नं -१

- १) समाजसेवा युवाक्लब
- २) सूर्योदय युवाक्लब
- ३) प्रगतिशील समाज सुधार युवाक्लब
- ४) नवप्रभात युवाक्लब
- ५) सुनादेवी सिर्जनशिल युवा क्लब

खाँडादेवी गा.पा.-२

- १) पूर्णमा युवा क्लब
- २) रताङ्गदेवी जागरुक युवा क्लब

खाँडादेवी गा.पा.-३

- १) नवसन्देश युवा क्लब
- २) नवदिप युवा क्लब
- ३) माडडाँडा एकता युवा क्लब
- ४) एकता युवा क्लब

खाँडादेवी गा.पा.-४

- १) जनसेवा युवा समाज
- २) त्रिवेणी युवा क्लब
- ३) सुतारगाउँ विवेकशील युवा क्लब
- ४) सिर्जनशील युवा क्लब
- ५) खाँडादेवी युवा क्लब सान्ने
- ६) युवाएकता क्लब
- ७) माडीफाँट युवा क्लब

खाँडादेवी गा.पा.-५

- १) भिमसेन विवेकशिल युवा क्लब
- २) मेलमिलाप युवा क्लब

३) जनकल्याण युवा क्लब

४) शुलीथुम्का श्रीदेवी युवा क्लब

खाँडादेवी गा.पा.-६

१) सरस्वती युवा क्लब

२) सिद्धदेवी युवा क्लब

३) नेवा जनजागरण युवा क्लब

४) नवयुग युवा क्लब

खाँडादेवी गा.पा.-७

१) जनज्योती युवा क्लब

२) नवज्योती युवा क्लब

३) ज्योती युवा क्लब

४) जुनतारा युवा क्लब

५) श्री योङ्हर्ट जन जागरण युवा क्लब

६) ल्हासो प्याफुल्ला एकता समाज क्लब

खाँडादेवी गा.पा.-८

१) इन्द्रावती विवेकशील युवा क्लब

२) सिद्धार्थ गरिबी निवारण युवा क्लब

३) श्री भुमेश्वरी प्रगतिशील युवा क्लब

खाँडादेवी गा.पा.-९

१) नवजागरण युवा क्लब

२) लालीगुराँस जनसेवा युवा क्लब

३) प्रिय युवा क्लब

मठ, मन्दिर, गुम्बा

- कृष्ण प्रणामी मन्दिर व्रह्मधाम खाँडादेवी गा.पा.-२
- टाँसी सिडिमा पासाड गुम्बा खाँडादेवी गा.पा.-८
- टाँसी छ्योलिड गुम्बा खाँडादेवी गा.पा.-७
- शैलुङ्गेश्वरी बौद्ध खाँडादेवी गा.पा.-७
- शेरटाँसी छालिड गोल्पा (गुम्बा) खाँडादेवी गा.पा.-५
- उर्गेन साड्ठी गुम्बा खाँडादेवी गा.पा.-७
- आर्गेन पालरी गोन्पा (गुम्बा) नेपाल खाँडादेवी गा.पा.-९
- टाँसी निमा गुम्बा विकास समिति खाँडादेवी गा.पा.-७
- उर्गेन सामलिड गुम्बा खाँडादेवी गा.पा.-९
- फुवर्तेन ताडुबारिङ्ग पिलिड गुम्बा खाँडादेवी गा.पा.-७
- सिरतुध्याड गुम्बा खाँडादेवी गा.पा.-७
- साङ्गेबुद्ध बौद्ध खाँडादेवी गा.पा.-८
- बुद्ध छ्योलिड खाँडादेवी गा.पा.-७

संघसंस्था

- भिरपानी विकास संघ खाँडादेवी गा.पा.-३
- छरमेन्द्रो युवा परिवार खाँडादेवी गा.पा.-९
- वातावरण तथा मानव अधिकार केन्द्र खाँडादेवी गा.पा.-४

- भण्डारी गाउँ कृषक सिंचाई संगठन खाँडादेवी गा.पा.-८
- टुल्क सेलुड समाज विकास परियोजना खाँडादेवी गा.पा.-९
- खाँडादेवी समाज सेवा समिति खाँडादेवी गा.पा.-७
- निजानन्द सामाजिक सेवा समिति खाँडादेवी गा.पा.-२
- नेवा: सम्पर्क समूह खाँडादेवी गा.पा.-३
- हिन्दु धर्म संरक्षण समिति खाँडादेवी गा.पा.-४
- दुर्गम क्षेत्र व्यवस्थापन संघ रामेश्वरप खाँडादेवी गा.पा.-५
- दुर्गम क्षेत्र ग्रामीण विकास समिति खाँडादेवी गा.पा.-४
- जलदेवी माई मन्दिर समिति खाँडादेवी गा.पा.-२
- गाउँ विकास केन्द्र खाँडादेवी गा.पा.-३
- पुनर्जनहित समाज एकता खाँडादेवी गा.पा.-५
- जनकल्याण समाज सेवा समिति खाँडादेवी गा.पा.-२
- महाबाली विकास समिति नेपाल खाँडादेवी गा.पा.-९
- जलदेवी माई मन्दिर खाँडादेवी गा.पा.-२
- जनकल्याण सामुदायिक विकास मञ्च खाँडादेवी गा.पा.-८
- समाज कल्याण मगर सेवा समिति खाँडादेवी गा.पा.-१
- सुनकोशी सेवा समिति खाँडादेवी गा.पा.-३
- जनहित विकास समाज खाँडादेवी गा.पा.-४
- गोरापा सामुदायिक विकास नेपाल खाँडादेवी गा.पा.-१
- मुना स्मृति प्रतिष्ठान खाँडादेवी गा.पा.-३
- प्रगतिशील ग्रामीण विकास तथा वातावरण समाज खाँडादेवी गा.पा.-५
- नवबिहानी युवा समाज खाँडादेवी गा.पा.-८
- कृशेश्वर ग्रामीण विकास समाज खाँडादेवी गा.पा.-१

- मानव अधिकार तथा शिक्षा जागरण समाज नेपाल खाँडादेवी गा.पा.-५
- पुष्पदिप जनसमाज खाँडादेवी गा.पा.-१
- दैविक तथा प्राकृतिक प्रकोप नियन्त्रण उपभोक्ता समूह खाँडादेवी गा.पा.-९
- विकासशील विद्यार्थी समूह खाँडादेवी गा.पा.-१
- सामुदायिक विकास समिति खाँडादेवी गा.पा.-३
- खाँडादेवी यातायात सेवा समिति खाँडादेवी गा.पा.-४
- खाँडादेवी विकास कोष खाँडादेवी गा.पा.
- जनज्योती युवा समाज खाँडादेवी गा.पा.-७
- वालम्हेन्दो युवा समाज खाँडादेवी गा.पा.-७
- सगरमाथा युवा समाज खाँडादेवी गा.पा.-७
- गुराँस थुङ्गा समाज सुधार समिति खाँडादेवी गा.पा.-२
- श्री जन उत्थान युवा सञ्जाल खाँडादेवी गा.पा.-१
- रामेछाप संरक्षक समिति नेपाल खाँडादेवी गा.पा.-५
- जन अपेक्षा सेवा समाज खाँडादेवी गा.पा.-९
- नमुना सामुदायिक विकास नेपाल खाँडादेवी गा.पा.-१
- साइनिड स्टार युवा मञ्च नेपाल खाँडादेवी गा.पा.-३
- खाँडादेवी विकास कोष
- सिद्धबाली समाज सेवा खाँडादेवी गा.पा.-६
- गा.वि.स. स्तरीय महिला सञ्जाल समिति खाँडादेवी गा.पा.-६
- श्री जन कल्याण सेवा समाज खाँडादेवी गा.पा.-१
- निशौदु थामी उत्थान सेवा समाज
- श्री जनज्योती सामाजिक विकास केन्द्र खाँडादेवी गा.पा.-१
- विश्वमित्र गुफा तथा वातावरण समिति खाँडादेवी गा.पा.-१

- एकीकृत सामुदायिक विकास एवम् गरिबी निवारण अभियान खाँडादेवी गा.पा.-५
- संयुक्त सामाजिक विकास समिति खाँडादेवी गा.पा.-७
- भिमसेन भगवती मन्दिर संरक्षण समिति खाँडादेवी गा.पा.-५
- पकरवास महिला सशक्तीकरण समाज खाँडादेवी गा.पा.-५
- वीरबहादुर तामाड मेमोरियल फाउण्डेशन खाँडादेवी गा.पा.-७
- शान्ति विकास कल्याण समाज खाँडादेवी गा.पा.-८
- पूर्णश्वर महादेव (पशुपति नाथ) सेवा समिति खाँडादेवी गा.पा.-६
- तार्केश्वरी महादेव मन्दिर संरक्षण समिति खाँडादेवी गा.पा.-३
- राष्ट्रिय तेक्वान्दो ~~क्षेत्र~~ एकेडेमी खाँडादेवी गा.पा.-७
- माकादुम युवा एकता समाज खाँडादेवी गा.पा.-६
- खाँडादेवी लामा टोल युवा समाज खाँडादेवी गा.पा.-७
- लेकबैंसी सेवा समाज खाँडादेवी गा.पा.-७
- जन्मभूमि महिला सञ्जाल खाँडादेवी गा.पा.-७
- ओम गायत्री ध्वनि परिवार दुर्गानंदी उत्तराखण्ड संस्था खाँडादेवी गा.पा.-६
- बेलधारी सामुदायिक संस्था खाँडादेवी गा.पा.-१
- त्रिशक्ति महिला समाज खाँडादेवी गा.पा.-५
- खाँडादेवी माई एम्बुलेन्स सेवा समिति खाँडादेवी गा.पा.-४
- बुद्धिमान स्मृति प्रतिष्ठान खाँडादेवी गा.पा.-३
- खाँडादेवी प्रगतिशील युवा समाज खाँडादेवी गा.पा.-५
- राकाथुम खेलकुद विकास समिति खाँडादेवी गा.पा.-१
- समाज उत्थान संस्था खाँडादेवी गा.पा.-३
- खाँडादेवी युवा जागरण केन्द्र नेपाल खाँडादेवी गा.पा.-६
- दुधेश्वरी युवा समाज खाँडादेवी गा.पा.-१

- भिरपानी विपत उद्धार व्यवस्थापन कोष खाँडादेवी गा.पा.-३
- छार घ्यालम वुद्ध युवा समाज खाँडादेवी गा.पा.-७
- राधाकृष्ण मन्दिर संरक्षण कोष खाँडादेवी गा.पा.-५
- श्री पिंखुरी जनहित समाज खाँडादेवी गा.पा.-९
- काफल नागी युवा एकता समाज खाँडादेवी गा.पा.-२
- जनहित समाज नेपाल खाँडादेवी गा.पा.-५
- सप्तरङ्गी साँस्कृतिक कला समाज खाँडादेवी गा.पा.-२
- सिर्जनशील पुँवार खड्का सेवा समाज खाँडादेवी गा.पा.-५
- जनमूखी विकास समाज खाँडादेवी गा.पा.-५
- श्री १० पिताम्बर निजानन्द आश्रम खाँडादेवी गा.पा.-५
- श्री राधाकृष्ण मन्दिर संरक्षण समाज खाँडादेवी गा.पा.-५
- श्री लक्ष्मी नारायण मन्दिर संरक्षण समिति खाँडादेवी गा.पा.-१
- श्री घिसिङ एकता समाज खाँडादेवी गा.पा.-६

महिला

- महिला जागरण समूह खाँडादेवी गा.पा.-२

स्रोत: जिल्ला प्रशासन कार्यालय मन्थली, रामेछाप

सुरक्षा निकाय :

- इलाका प्रहरी कार्यालय चोप्राड
- अस्थायी प्रहरी विट-७
- अस्थायी प्रहरी विट-३
- अस्थायी प्रहरी विट-१

स्रोत: खाँडादेवी गा.पा. सुरक्षा शाखा

स्वास्थ्य संस्था :

- (१-९) प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र-७
- आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र-१ (वडा नं. ५)
- खोप केन्द्र (१-९), प्रहरी स्वास्थ्य इकाई वडा नं ३ र ४ वडा नं ६ वटा
- महिला सामुदायिक स्वास्थ्य केन्द्र १०८

आमा समूह (जि.स.स. रामेछाप बुलेटिन) (१-९)

महिला स्वास्थ्य स्वयम्‌सेविका (१-९)

सहकारी

मार्डीफाँट तरकारी उत्पादन सहकारी खाँडादेवी गा.पा.-४

स्वास्थ्य चौकी :

- राकाथुम स्वास्थ्य चौकी राकाथुम-१
- मझुवा स्वास्थ्य चौकी कुरन्थली-२
- मझुवा सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई-कोलडाँडा
- भिरपानी स्वास्थ्य चौकी आँपचौर-३
- भिरपानी सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई, खाँडादेवी-३
- पौवाडाँडा सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई, खाँडादेवी-४
- आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र, खाँडादेवी -५
- स्वास्थ्य चौकी, खाँडादेवी -५
- माकादुम स्वास्थ्य चौकी, खाँडादेवी ६
- खाँडादेवी स्वास्थ्य चौकी , खाँडादेवी-७

- गाल्पा सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई, खाँडादेवी -७
- गागलभदौरे स्वास्थ्य चौकी, खाँडादेवी -८
- नागरिक आरोग्य केन्द्र, खाँडादेवी -८
- पिंखुरी स्वास्थ्य चौकी, खाँडादेवी -९
- ग्रामीण आँखा केन्द्र, खाँडादेवी -६

स्रोत : खाँडादेवी गा.पा. कार्यालय प्रमुख ओमप्रकाश श्रेष्ठ

खाँडादेवी गाउँपालिका स्थित सामुदायिक विद्यालयहरूमा कार्यरत प्र.अ.हरूको विवरण :

वडा नं.	विद्यालयको नाम
१	श्री मा.वि. राकाथुम
१	श्री भगवती आ.वि. राकाथुम
१	श्री देवी आ.वि. राकाथुम
१	श्री खाँडादेवी आ.वि. राकाथुम
१	श्री बागेश्वरी आ.वि. राकाथुम
१	श्री गोपी आ.वि. राकाथुम
२	श्री सरस्वती मा.वि. निगालपानी
२	श्री आ.वि. फञ्ज्याड
२	श्री खाँडादेवी मा.वि. मझुवा
२	श्री जन्मभूमी आ.वि. आँपचौर
३	श्री कृष्ण आ.वि. घिचेट
३	श्री सुनकोशी आ.वि. डक्खा
३	श्री प्रगतिशील मा.वि. भिरपानी
३	श्री जखनिस्थान आ.वि. सित्खा
३	श्री देवी आ.वि. भलायखर्क
४	श्री सेतीदेवी आ.वि. पुछिघाट
४	श्री भिमेश्वर प्रसुनकँडेल मा.वि. रजगाउँ

बडा नं.	विद्यालयको नाम
४	श्री पकरवास आ.वि. राम्चे
४	श्री गणेश आ.वि. सिम्ले
४	श्री बावुराम स्मृति आ.वि. खोक
४	श्री रक्तमाला आ.वि. पकरवास
५	श्री पशुपति आ.वि. ठाँटी
५	श्री प्रयागेश्वर मा.वि. पकरवास
५	श्री जनकल्याण आ.वि. फुर्केसल्ला
६	श्री विष्णु जनज्योती मा.वि. आँगेटार
६	श्री वुद्धभवानी मा.वि. माकादुम
६	श्री बालीदेवी आ.वि. खत्रीगाउँ
७	श्री कालिका आ.वि. पात्ले
७	श्री नवश्रृंगार आ.वि. धार्जुक
७	श्री खाँडादेवी मा.वि. चोप्राड
७	श्री सरस्वती आ.वि. फञ्ज्याङ्ग
७	श्री सुर्यदय आ.वि. रसवैँडा
७	श्री गौरीशंकर आ.वि. बसेरी
७	श्री वुद्धालय आ.वि. खरिहुंगा
७	श्री कृष्ण मा.वि. टिमु

बडा नं.	विद्यालयको नाम
७	श्री महाबाली आ.वि. थान सि
७	श्री ज्योती मा.वि. गाल्पा
७	श्री सेतीदेवी आ.वि. गुण्डोल
८	श्री नववुद्ध आ.वि. गागलटार
८	श्री कालिका देवी आ.वि. सिमखानी
८	श्री आ.वि. चिरंखु
८	श्री महाबाली जनज्योती आ.वि. गागल
८	श्री भारती मा.वि. मेगर्पा
८	श्री मनकामना आ.वि. धुले
९	श्री नवदुर्गा आ.वि. पिंखुरी
९	श्री ज्ञानदेवी आ.वि. पिंखुरी
९	श्री मानेडाँडा मा.वि. पिंखुरी
९	श्री गोगने आ.वि. पिंखुरी
९	श्री जि.एन.वोर्डिङ स्कुल माकादुम

स्रोत : खाँडादेवी गा.पा. बुलेटिन

योग :

शरीर र मनका विकार हटाई तिनीहरूको मिलन गराउनु नै योग हो । मानिसलाई स्वस्थ र निरोगी बनाउने अभ्यासलाई योग भनिन्छ । योगको सुरुवात गर्ने व्यक्ति महर्षी पतञ्जली हुन् ।

योगका आठओटा अङ्गहरू रहेका छन् ।

- १) यम
- २) नियम
- ३) आसन
- ४) प्राणायम
- ५) प्रत्याहार
- ६) धारणा
- ७) ध्यान
- ८) समाधि

१) यम : - यम भनेको अनुशासन हो । यस अन्तर्गत अहिंसा, सत्य, अस्तेय, व्रह्मचार्य र अपरिग्रह पर्दछन् । अहिंसा भन्नाले मन, वचन र कर्मले कसैको पनि अहित नगर्नु हो । अस्तेयको अर्थ चोरी नगर्नु हुन्छ । अर्थात् कसैको धन वा वस्तुमा लोभ नगर्नु भन्ने बुझ्नु पर्दछ । व्रह्मचर्या भनेको आफ्नो इन्द्रियलाई वशमा राखी जीवनलाई अगाडि बढाउनु हो । अपरिग्रह भन्नाले आवश्यकता भन्दा बढी वस्तुको संग्रह नगर्नु भन्ने बुझ्न्छ । योगमा लाग्ने सबैले यम अन्तर्गतका यी शारीरिक मानसिक अनुशासनको पालना गर्नु पर्दछ ।

२) नियम : - योगको दोस्रो अंग नियम हो । नियमको अर्थ आत्मानुशासन हुन्छ । आत्मा अनुशासन विना मानिस लक्ष्यमा पुग्न सर्दैन । यस अन्तर्गत शौच, सन्तोष, स्वाध्याय र ईश्वर प्राणीधान पर्दछ । शरीर र मनलाई शुद्ध राख्ने प्रक्रिया नै शौच हो । जस्तोसुकै अवस्थामा पनि सन्तुष्ट रहन सक्नु नै सन्तोष हो । हाम्रो आत्मा, संयम, धैर्य र दृढता यसभित्र पर्दछ । स्वाध्याय भनेको आत्म चिन्तन गर्नु हो ।

३) आसन : - योगको तेस्रो अंगलाई आसन भनिन्छ । शरीरलाई सुख र स्थिरतापूर्वक राख्ने अभ्यासलाई आसन भनिन्छ । योगका आसन धेरै छन् । नियमित योगासन गर्नाले हाम्रो शरीर

स्वस्थ हुन्छ भने मन शान्त हुन्छ । उत्साह, उमड्न र आत्मविश्वास बढ्छ । हामीलाई निरोगी बनाई दीर्घजीवि हुन मद्दत गर्दछ ।

- ४) प्राणायामः - योगको चौथो अंगलाई प्राणायाम भनिन्छ । यसले श्वासप्रश्वासको गतिलाई नियन्त्रण गर्दछ । सास नै मानिकसो प्राण हो । यसैमा हाम्रो जीवन छ । हाम्रो सास ठिक नभएसम्म मन शान्त हुँदैन । अनुलोम, विलोम, कपालभाती र भस्त्रिका आदि प्राणायामका प्रकार हुन् । यसबाट दुषित सार बाहिर निस्कने र स्वच्छ अक्षिसजन फोक्सोमा पुऱ्याउने काम हुन्छ । प्राणायामका पुरक, कुम्भक, रेचक गरी मुख्यः तीन प्रकृया छन् । सास लामो लिनु पुरक हो भने सासलाई रोक्नु कुम्भक हो । त्यस्तै सासलाई बाहिर फाल्नु रोचक हो । नियमित प्राणायाम गर्नाले शारीरिक र मानसिक रूपमा धेरै फाईदा हुन्छ ।
- ५) प्रत्याहार :- योगको पाँचौं अङ्ग प्रत्याहार हो । मन तथा इन्द्रियलाई नियन्त्रणमा राखी अन्तरमूखी हुनुलाई प्रत्याहार भनिन्छ । मानव जीवनमा जे जति समस्या देखा परेका छन् । ती सबैको मूल कारण अनियन्त्रित इन्द्रिय नै हुन् । इन्द्रियको नियन्त्रणबाट नै हामीलाई शारीरिक र मानसिक सुख प्राप्त हुन्छ ।
- ६) धारण :- योगको छैटौं अंग धारण हो । कुनै पनि काममा अठोटका साथ एकाग्रता पूर्वक लागि रहनु नै धारण हो । धारणको मुख्य काम हाम्रो चञ्चल मनलाई स्थिर र शान्त गराउनु हो । एकाग्रताले जुनसुकै काममा पनि सफलता प्राप्त हुन्छ ।
- ७) ध्यानः- योगको सातौं अंग ध्यान हो । ध्यान गर्नाले हामीलाई लक्ष्यमा पुग्न सजिलो हुन्छ । जुनसुकै कार्य गर्दा हामीले ध्यान पुऱ्याउन गर्नुपर्छ । मानिसलाई उच्चतम विन्दुमा पुग्नका लागि र उद्देश्य प्राप्तिका लागि ध्यानको आवश्यकता पर्दछ । यसले एकाग्रतामा जोड दिन्छ । कुनै पनि विषयमा मनलाई पूर्णरूपमा केन्द्रित गर्नु नै ध्यान हो ।
- ८) समाधि :- योगको आठौं वा अन्तिम अंगलाई समाधि भनिन्छ । जुनसुकै परिस्थितिमा समानभावले नित्य निरन्तर मनमा आनन्द अनुभूति भई रहनु नै समाधि हो । समाधिले मनलाई एकाग्रतामा ल्याई शरीरलाई निरोगी र स्वास्थ्य स्फूर्त बनाउँछ । शरीरमा उर्जाको सञ्चार हुन्छ । शरीरको तौलमा सन्तुलन आउँछ ।

हामीले नियमित योग गर्नाले मस्तिष्क र शरीरको पूर्णरूपमा विकास भई मानसिक डर, चिन्ता, तनाव, भय क्रमशः घट्दै जान्छन् भने नियमित योगासन र प्राणायाम गर्नाले हाम्रो रगतमा रहेको बाक्लोपना घटाई रक्त सञ्चारको गतिलाई सामान्य बनाउन मद्दत गर्दछ । मुटुको धड्कन सामान्य हुनुको साथै मांसपेशी तन्दुरुस्त हुन्छन् । शरीरमा रोगको प्रतिरोधात्मक क्षमता बढ्छ । सहनशीलता, धैर्यता र कार्य कुशलतामा अभिवृद्धि हुन्छ । योग गर्नलाई कुनैपनि उमेर छेक्दैन । संयुक्त राष्ट्रसंघले २१ जुनलाई विश्व योग दिवसको रूपमा मनाउन थालेको छ । स्वस्थ रहन हामीले नियमित योगासन, ध्यान र प्राणायाम गर्नुका साथै दैनिक भोजनमा पनि सुधार गर्नु आवश्यक छ । भिजाएका गेडागुडी, हरिया सागसब्जी, फलफूल, दुधजन्य पदार्थ दैनिक सेवन गर्नु पर्छ । पानी प्रशस्त पिउनुका साथै

शाहाकारी भोजनलाई महत्व दिनुपर्छ । स्वास्थ्य र योग एउटै सिक्काकाका दुई भाग हुन् । योगले मानवीय जीवनलाई स्वस्थ र सिर्जनशील बन्नका लागि प्रेरणा दिन्छ ।

५. सारांश/निष्कर्ष

खाँडादेवी गा.पा. भित्र रहेका सामुदायिक वन., कबुलियत, धार्मिक वन गरी रामेछाप जिल्लाको जम्मा क्षेत्र मध्ये ६.३०% ओगटेको पाईन्छ । समुदायको हित समुदायको प्रयोगका लागि समुदायिक वन र समाजमा पिछडिएकालाई आर्थिक उन्नती र समृद्धिका लागि ५० वर्षको कवुल गरी दिएको वन कवुलियती वन र धर्म परम्परा संस्कार बचाउनका लागि तोकिएको क्षेत्रभित्रको वन धार्मिक वन रहेको पाईन्छ ।

६. सन्दर्भ स्रोतहरू :

खाँडादेवी गा.पा. भित्र रहेका वनहरूको संख्या लगायत विवरण समेत खाँडादेवी गा.पा. स्तरीय वन कार्यालय सित्खाको वन पुस्तिका र सो कार्यालयका रामकुमार श्रेष्ठबाट सान्दर्भित रहेको छ ।

समग्र टिप्पणी

- विषवस्तुको प्रस्तुतीकरणको संरचना सबै खण्डहरूमा एउटै संरचना ९क्तचगअतगचभ० मा प्रस्तुत गर्ने ।
- केही केही खण्डमा सूचना सीमित रहेको पाइन्छ, जसबाट पाठ्यक्रमका लक्ष्यहरू पूरा गर्ने अपर्याप्त हुनसक्दछ ।
- भाषिक शुद्धाशुद्धि परीक्षण भाषाविज्ञद्वारा गराउनु पर्ने ।
- प्रस्तुत गरिएका सामग्रीहरूको पुष्टी हुने सन्दर्भ रस्रोतसामग्रीहरूको आधिकारिक स्रोत खुलाउनु पर्ने ।
- तथ्यपरक सामग्रीहरूको प्रस्तुतीकरणमा जोड दिने ।
- यस सामग्रीमा उल्लेख भएका कुनै जडीबुटीलाई औषधिको रूपमा सेवन गर्न सिफारिस गरिएको भए विज्ञको परामर्श लिएर मात्रै सेवन गर्ने कुराको जानकारी गराउने ।
- यस सामग्रीमा समावेश भएका विभिन्न खण्डगत विषयवस्तुहरूमा दोहोरोपना र एकापसमा बाझिने रहेछ भने सो विषयवस्तुको प्रस्तुतीकरण र अर्थमा एकरूपता र समान अर्थ दिने गरी प्रस्तत गर्ने ।
- केही खण्डहरूमा सीमित सूचना उल्लेख छ, यसलाई अझै विस्तृतीकरण गरिनु उपयुक्त हुने।
- यिअबर्वि यच लबतष्यलबर्वि चभाभचभलअभक भनिएको भएतापनि, केही ठाउँमा अन्यथा भएकोले पुनरावलोकन गरिनु पर्ने ।
- सन्दर्भ सामग्रीको सूची प्रस्तुत गर्दा निश्चित ढाँचा अवलम्बन गरिनु पर्ने ।
- सूचना सङ्कलनको दौरानमा छलफल गरिएका व्यक्तिहरूको सूची समावेश गर्ने ।
- सम्भव भएसम्म सूचनाको आधिकारिक स्रोत खुलाउने ।
- पेजको लेआउट डिजाइन गर्ने, जसमा नक्शा, चित्र, ग्राफ, फोटोहरूको प्रस्तुतीकरण गर्दा उचित साइजरआकार र उपयुक्त हुने स्थानमा राख्ने र ती सामग्रीहरूको गुणस्तर राम्रो ९ज्ञज चभकयगितष्यल० हुनु पने ।

१.६ स्रोत सामग्री

५.६ सन्दर्भ स्रोतहरू :

- खाँडादेवी मन्दिर परिसरमा रहेका ताम्रपत्र, शिलालेख,
- विभिन्न बुद्धिजीवी, समाजसेवी, स्थानीय वासिन्दा तथा सरोकारवालासँग अन्तर्रक्षिया छलफल र सम्वाद (शेरबहादुर तामाङ, केशवकुमार प्रधान, देवशंकर पौडेल, लगायत)
- स्थानीय गाउँपालिकाको र जिल्लाको नक्सा
- स्थानीय पाठ्यक्रम
- राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को प्रतिवेदन
- न्ययनभित्रिय गतिशीलतामध्ये लगायत इन्टरनेटमा उपलब्ध सामाग्री
- प्रज्ञा नेपाली बृहत शब्दकोश
- कृषि पत्रिका
- विभिन्न व्यक्तिसँगको अन्तरवार्ता
- अध्ययन अवलोकन
- थातथलोका कथाहरू (देवशंकर पौडेल)
- रामेछाप जिल्ला पार्श्चित्र